

302.939

9

1987/88

MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK

1987-1988

MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK

1987 – 1988

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM MÚZEUMI OSZTÁLY

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

AGÓCSY PÁL
BERTA ISTVÁN
FUZES ENDRE
KISS LÁSZLÓ
KODOLÁNYI JÁNOS
MIKLÓS PÁL
NEMES IVÁN
SZIKOSSY FERENC

SZERKESZTŐK:

BÁNDI GÁBOR

KOVÁCS TIBOR
SELMECZI LÁSZLÓ

ISSN 0133-4921

Felelős kiadó: dr. Szatmári Sarolta igazgató
Megjelent: 1200 példányban, 10,5 B/5 ív terjedelemben
Készült a KMI Nyomdában
Felelős vezető: Farkas Jánosné

MAGYAR
TUJDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK

1987 - 1988

MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM MÚZEUMI OSZTÁLY

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

AGÓCSY PÁL
BERTA ISTVÁN
FUZES ENDRE
KISS LÁSZLÓ
KODOLÁNYI JÁNOS
MIKLÓS PÁL
NEMES IVÁN
SZIKOSSY FERENC

SZERKESZTŐK:

BÁNDI GÁBOR

KOVÁCS TIBOR
SELMECZI LÁSZLÓ

ISSN 0133-4921

Felelős kiadó: dr. Szatmári Sarolta igazgató
Megjelent: 1200 példányban, 10,5 B/5 iv terjedelemben
Készült a KMI Nyomdában
Felelős vezető: Farkas Jánosné

MÚZEUMPOLITIKA

A MÚZEUMOK TÁVLATI FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓJA

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Agitációs és Propaganda Bizottság 1986 novemberében vitatta meg a múzeumok távlati fejlesztési tervzetét. Az ülés határozata megállapította többek között, hogy a múzeumok fontos szerepet töltenek be a nemzeti, valamint az egyetemes kultúra értékeinek megmentésében és megismertetésében. A Bizottság egyetértett az előterjesztésben megfogalmazott fejlesztési irányokkal. Hangsúlyozta, hogy a gyűjteménygyarapítás, műtárgyvédelem, a gyűjteményanyag tudományos feldolgozása mellett továbbra is a múzeumok alapvető funkciójának tekinti a közművelődés szolgálatát. A hálózatfejlesztés célszerűbb és szakszerűbb irányítása érdekében egyetértett a múzeumi normatívák kidolgozásával. A feladatellátás és a szakmai színvonal emelése érdekében, szükségesnek ítélte meg a Bizottság a megyei múzeumi hálózat ezirányú munkájának erősítését, a szakemberképzés és továbbképzés feltételeinek javítását.

A Bizottság felkérése alapján a MM Múzeumi Osztálya elkészítette a távlati fejlesztési koncepció rövid- és középtávú végrehajtásának tervét, amelyet a miniszteri értekezlet 1987 márciusában elfogadott.

A teljes (mellékletben összeállított) anyagot 1987. november 12-én az Országgyűlés Kulturális Bizottsága is megtárgyalta, és megvalósítását szorgalmazta.

A magyar múzeumgy távlati fejlesztési koncepcióját - kiegészítve a rövid- és középtávú végrehajtási tervvel - a jelen formában bocsátjuk a múzeumok rendelkezésére azzal, hogy azt saját területük hasonló tennivalóinak felvázolása után, mint megvalósítandó feladatgyűjteményt kezeljék és használják.

x x x

A múzeumok tevékenységét az egyetemes és nemzeti kultúra értékeinek gyűjtése, őrzése és védelme, a tudományos feldolgozás és a közzététel egyenrangú hármas feladata határozza meg. A magyarországi múzeumok gyűjteményeik és az ezekre alapozott tudományos kutató és közművelődési munkájuk révén hitelesen dokumentálják és ábrázolják:

- a természet alakulásának és a társadalom fejlődésének főbb tendenciáit és csomópontjait,
- a termelőerők, termelési eszközök fejlődését,
- a társadalmi viszonyok alakulásának folyamatát vagy egyes korszakait,
- a történelmi korszakok eszmei, művészi áramlatait és ezek intézményeit és szervezeteit,
- a különböző társadalmi osztályok és rétegek életmódjának alakulását,
- az ember és a természet viszonyát, a természeti környezet átalakítását és védelmét.

A múzeumok fontos szerepet töltenek be a nemzeti, valamint az egyetemes kultúra értékeinek megismertetésében, a tudományos világnézet, a korszerű történelemszem-

lélet formálásában, a hazafias és internacionalista nevelésben, az általános műveltség és a vizuális kultúra fejlesztésében, a szocialista életmód előmozdításában.

1. A felszabadulást követően a magyar múzeumügy minőségileg új korszaka kezdődött el. Az elmúlt négy évtizedben, de különösen a 60-as évektől dinamikusan fejlődött az intézményhálózat, növekedett a műtárgyállomány, javult a szakember-ellátottság. Új országos múzeumok jöttek létre, számos régi intézmény új otthont kapott, néhány új múzeumi épület is létesült. Erőfeszítések történtek a raktározás, műtárgyvédelem és biztonság javítására. Kialakult a szakmúzeumok hálózata, és az egyházak gyűjteményi központjai. A kulturális irányítás decentralizálásának eredményeként létrejöttek a tanácsfi fenntartású megyei múzeumi szervezetek. Elsősorban helyi kezdeményezésekre nagy számban alapítottak múzeumi kiállítóhelyeket (emlékmúzeumokat, tájházakat, történelmi emlékhelyeket, helytörténeti- és szakgyűjteményeket stb.). Szervezettebbé és tervszerűvé vált a múzeumok tudományos munkája, bekapcsolódtak a kutatási programokba, 19 intézmény hivatalosan is kutatóhelyé minősült. Általánossá vált a nagyobb múzeumok kiadói tevékenysége (évkönyvek, helytörténeti monográfiák stb.). Kiszélesedtek az - alapvetően a kiadvány-, a szakember- és a kiállításcserében megnyilvánuló - nemzetközi kapcsolataik.

Kiteljesedett, a közművelődésről szóló párthatározatot követően megerősödött a múzeumok közművelődési funkciója: új és változatos művelődési formák honosodtak meg az intézményekben, egyre több embernek, közösségnek és családnak vált szokásává szabad idejében a múzeumlátogatás. Javult a múzeumok más művelődési intézményekkel, különösen az iskolákkal való együttműködése. Megváltozott a társadalom és a múzeumok viszonya: megnőtt a kulturális és történelmi emlékek, műtárgyak és természeti kincsek értéke, megelégnkült az állampolgárok érdeklődése. Üzemek, intézmények, munkahelyi- és lakóközösségek, egyének aktivizálódtak a múzeális értékek megőrzésére, védelmére (a honismereti mozgalom, egyesületek, baráti körök stb. keretében, gyűjtő-akciók, adományok, társadalmi munka stb. formájában).

A magyar múzeumok fejlődésének látványos eredményei mögött több megoldatlan és újonnan keletkezett probléma húzódik, ellentmondások feszülnek. Ezek ma már érezhetően fékezik a múzeumok munkáját.

1. Három évtized alatt Budapesten valamivel több, mint nyolcszorosra, vidéken kilencszeresére nőtt a múzeumok száma. 1955-ben - egy-két kivételtől eltekintve - még minden intézmény képes volt valamennyi múzeumi feladat teljesítésére, 1985-ben ez már csak az intézmények 20 %-áról volt elmondható.

Az új létesítmények zömükben egyfunkciós intézmények lettek² (gyűjteményük általában nem gyarapodik, bennük műtárgyvédelmi, tudományos munka nem folyik). A hálózatban területi, szakági, belső funkcionális és gazdasági aránytalanságok alakultak ki.

2. A magyarországi múzeumokról 1960-ban készült helyzetfelmérés alapján Budapesten 257 (74 %), vidéken 89 (26 %) múzeológus dolgozott, vagyis a vidéki intézmények még nagyjából egyszemélyes múzeumok voltak. 1980-ra a vidéken alkalmazott múzeológusok létszáma (455) megközelítette a Budapesten dolgozókéét (500). Az abszolút számokat tekintve a szakemberellátottság a főváros és a vidék között kiegyenlítődött. Az egyes múzeumi szakmákban (régész, művészettörténész) vidéken minőségi hiányok mutatkoznak.

A múzeológusok több mint 50 %-a nem részesült múzeológiai képzésben. Az egyetemen oktatótt múzeológiai tárgyú kollégiumok és a gyakorlatok nem elégségesek a későbbi múzeumi munkához.

A jelentős eredmények - a képzés megszervezése és nemzetközileg is elismert színvonal - ellenére sem megoldott a restaurátor ellátottság. 1985-ben országos átlagban egy restaurátor közel 40.000 tárgyat gondozott. Nappali tagozatos iskolarendszerű képzésben csak a művészrestaurátorok részesülhetnek. A 245 tárgyrestaurátor (1985-ös adat) munkahelyén, különféle alap- és szaktanfolyamokon, valamint a Képzőművészeti Főiskola levelező tagozatán szerezhetett képesítést. A költségek, a képzés során kieső munkaidő a restaurátort alkalmazó múzeumokat terheli.

A kisegítő és raktárkezelő személyzet létszáma aránytalanul alacsony, a középkáderek képzése megoldatlan.

A területen 1977 óta nem került sor központi bérintézkedésekre. Az átlagbér a közalkalmazottak között is a legalacsonyabbak közé tartozik és még a kiemelkedően fontos közgyűjteményeknél is alig haladja meg az országos szintet.

A kötött munkaidő, a múzeológusokkal szemben fennálló, jogos minőségi igény, a fokozott felelősség erősen korlátozza a kiegészítő jövedelemszerzést. A középkáderek és a technikai személyzet (pl. teremőrök) bérhelyzete még rosszabb, és éppen a legkritikusabb területeken (restaurálás, karbantartás) megkezdődött a szakemberek elvándorlása.

3. A hazai múzeumokban őrzött tárgyak száma - 1960-hoz viszonyítva - megháromszorozódott. 1985-ben 9,7 millió volt. A múzeumi adat- és kéziratárak 8.841.242 leltározott tételt, 3.740.771 fotonegatívet, a múzeumi szakkönyvtárak 2.325.992 könyvtári egységet őriztek. Ezzel a mennyiséggel az érvényben lévő szabályzatok alapján a múzeumok egyre nehezebben tudnak szakszerűen bánni. Múzeumügyünk leginkább háttérbe szorult, elhanyagolt területe a műtárgyvédelem. A műtárgyak megőrzését egy logikusan kialakított folyamat biztosítja, előleltár, restaurálás, nyilvántartás, korszerű raktározás, a raktári anyag rendszeres, restaurátorok által történő felülvizsgálata, szakmai revíziója. Mindez jól meghatározható munkatereket, korszerű raktárakat, feldolgozási helyiségeket, restauráló műhelyeket, technikai eszközöket igényel. Az e célra szánt fejlesztési összegek az elmúlt évtizedekben elégtelenek voltak.

A múzeumi raktárak általában zsúfoltak, korszerűtlenek, hosszútávon nem biztosítják megnyugtatóan a műtárgyak megőrzését. A fenntartók sokszor a látványos eredményekre ösztönző elvárásai, a hálózat bővítését szorgalmazó törekvései jelentős erőket kötöttek le, akadályozták a múzeológiai munka folyamatosságát. A műtárgyak nyilvántartásában és feldolgozásában nagy az elmaradás, a társadalmi tulajdon védelme sok helyen alacsony határfokú. Összemosódtak a gyűjtőkörök, jelenkorunk anyagának gyűjtése ötletszerűen folyik.

4. A múzeumok látogatottsága erőteljesen növekedett (1958-ban a múzeumlátogatók száma 2.772.400, 1985-ben 19.360.222 még az olyan időszakokban is, amikor más közművelődési intézmények igénybevétele csökkent, vagy stagnált. 1958-ban még az összes látogató 41 %-a a fővárosi múzeumokban fordult meg. 1985-re ez az arány 22 %-ra csökkent. Nem elhanyagolható jelenségre utal, hogy 1985-re is 48 múzeumi intézmény (8 %) látogatottsága nem érte el az évi 1.000 főt. A nagy forgalmú intézményekben nem mindenütt kielégítőek a közönség fogadásának, a szabadidő kulturált eltöltésének feltételei (feliratok, ismertető, tárlatvezetők, emléktárgyak, vendéglátó és pihenőhelyek hiányoznak).

5. Múzeumaink többségében, elsősorban a megyékben a kiállítások megrendezésénél még mindig egy erőteljes mennyiségi szemlélet érvényesül, tematikai megoszlásuk aránytalan. Az egyes városokban 1984-ben 1225 kiállítást rendeztek, az egy kiállításra jutó látogatói létszám 8533 volt. Az átlagléttség mögött jelentős különbségek

találhatók. Az egy kiállításra jutó látogatottság a városokban 31.439 és 2.161 között mozog.

6. 1960 óta jelentősen emelkedett a múzeumok költségvetése.

A múzeumokra jutó költségvetési hányadból 1960-ban a Művelődési Minisztérium intézményeinek működtetésére 46 % jutott, ez az arány 1984-re 41 %-ra csökkent. A tanácsi fenntartásban működő múzeumok költségvetése 1970-ben 40,8 %-os, 1984-ben 47,6 %-os részesedést mutat. A múzeumok bevételi lehetőségei szűkösek, a belépődíjak alacsonyok, így működésük szinte teljes mértékben az állami támogatástól függ. A költségvetés belső arányai rosszak (50 % bér, 40 % üzemeltetési, 10 % szakmai - műtárgyvásárlás, gyűjtés, műtárgyvédelem, tudományos feldolgozás, kiállításrendezés stb. - költség).

11. Figyelembe véve a társadalomban és a művelődésben végbement változásokat, a gazdasági környezet alakulását, az érdeklődés növekedését, a múzeumi hálózat összetételének módosulásait, a múzeumokban folyó belső munka arányainak átrendeződését, továbbá: az intézmények fejlődésében és tevékenységében fellelhető ellentmondásokat és feszültség forrásokat az elkövetkező 15-20 évben a múzeumokat a következő fő irányokban kell fejleszteni.

1. A magyar múzeumok fejlesztésében is minőségi követelményeket kell előtérbe állítani. Ennek alapvető feltétele a közvetített értékek tudatos kiválasztása, a társadalom, a gazdaság, illetve a különböző rétegek és csoportok, az egyének valóságos igényeinek folyamatos figyelemmel kísérése. A múzeumok munkájában erősíteni kell a tudományosság kritériumainak érvényesítését. Javítani kell az együttműködést az MTA kutató intézeteivel, az egyetemek tanszékeivel, a műemlékvédelmi és természetvédelmi szervekkel.

2. Az intézményi feladatok optimális megoldásának az alapja a múzeumi funkciók mind teljesebb kibontakoztatása: a gyűjteményanyag nyilvántartása, permanens reviziója, tudományos feldolgozása, s mindezek alapján a gyűjteménynek a nagyközönség számára történő bemutatása. A jövő múzeuma a ma meglévőben foglaltatik benne. Sorsa egyenes következménye a gyűjtemény fejlesztésnek, s azon tudományok mozgásának, amelyek elsősorban a múzeumi gyűjteményekből táplálkoznak. Éppen ezért a múzeumok tevékenységének tartalmát továbbra is elsősorban általános, ideológiai és politikai jellegű feladatok és a gyűjteményadottságokból fakadó konkrét tudományos és közművelődési lehetőségek határozzák meg.

A múzeumi összetevékenység arányaiban azonban törvényszerűen eltolódás következik be a gyűjteménygyarapítás és a műtárgyvédelem javára. Erre lehet építeni a múzeumok tudományos és közművelődési munkáját.

3. Már ma is jól érzékelhető és nemcsak a múzeumok példáján, hogy társadalmunkban megnőtt a történelem iránti érdeklődés. A történelmi és kulturális emlékek feltárása, ápolása és megismertetése a legszélesebb körű kulturális aktivitás forrása lehet. Ennek megfelelően a múzeális tárgyaknak, mint értékhordozóknak, mint a történelmi információk közvetítőinek - értelmi és érzelmi hatásuk miatt is - megnő a jelentősége. A múzeális tárgyak egykori funkcióinak, környezetüknek, a hozzájuk tapadó információknak tárolására és közvetítésére korszerűbb technikára van szükség. Javítani kell a bemutatás tudományos, didaktikai és esztétikai színvonalát. Az emberek érdeklődésének és műveltségi szintjének megfelelően differenciálni kell a kultúrák közvetítés sajátos múzeumi módszereit, formáit. A múzeumok közművelődési munkájuk során kapcsolódjanak más kulturális és oktatási intézményrendszerekhez,

művelődési mozgalmakhoz. Alapvető figyelmet fordítsanak az iskolák és a múzeumok egymást kiegészítő, kölcsönösen gazdagító tevékenységére.

4. A hálózat egyenetlenségeinek és a működés aránytalanságainak megszüntetése, a múzeumi intézmények tervszerűbb fejlesztése és szakszerűbb irányítása érdekében normatív előírásokra van szükség, amely reális követelményeket támaszt a múzeumlapítókkal és fenntartókkal szemben, valamint megszabja az egyes intézménytípusokra és azok belső struktúrájára vonatkozó feltételeket.

5. Pótolni kell a múzeumi hálózat hiányzó láncszemeit! Fel kell építeni az Országos Műszaki Múzeum kiállítócsarnokát. Meg kell oldani a Természettudományi Múzeum megnyugtatóbb elhelyezését. Létre kell hozni a kortárs művészetek önálló állandó kiállítóhelyét és a fotóművészeti múzeumot. A Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum építési ütemét fel kell gyorsítani.

A szakszerűség és a gazdaságosság azt kívánja, hogy a megyei múzeumi szervezeteket tovább erősítsük. Szakmai és gazdasági integrációjuk révén képesek legyenek magas színvonalon működtetni az e háttér nélkül életképtelen, a múzeumok 60 %-át kitevő, kis intézményeket (kiállítóhelyeket, tájházakat stb.).

A városokban működő múzeális közgyűjteményeket múzeumokká kell fejleszteni. Biztosítani kell a megyei múzeumok regionális szerepkörét a tudományos feldolgozó és a közművelődési munkában, országos gyűjtőkörét pedig egyes képzőművészeti ágakban és a nemzetiségi bázismúzeumok működtetésében.

A megyékben a jövőben természetes folyamatként kell számításba venni az életképtelen intézmények összevonásának, megszüntetésének lehetőségét is.

A szakmúzeumi hálózatot egy tervezett budapesti munkáskolónia skanzenszerű kialakításával és a Magyar Építészeti Múzeum létrehozásával teljesnek tekinthetjük. A jelentősebb szakgyűjteményeket fokozatosan múzeummá kell fejleszteni.

Az egyházi múzeumok állami felügyeletét és rendszeres támogatását fokozott mértékben szükséges biztosítani.

A magángyűjtemények és hagyatékok múzeummá szerveződése magánmúzeum formájában - kellő szakmai ellenőrzés mellett - hasznos színfoltjává válhat múzeumi hálózatunknak.

6. A középvezetők és szakmúzeológusok körében jelentős nyugdíjazások várhatók, utánpótlásukról tervszerűen kell gondoskodni. Meg kell szervezni a múzeológia egyetemi szintű oktatását és a posztgraduális képzést.

A Képzőművészeti Főiskolán el kell kezdeni a tárgyrestaurátorok nappali képzését.

Múzeumi keretek között kell megoldani a restaurátorok alap- és középfokú, valamint a múzeumi raktárkezelők képzését. Gondoskodni kell a múzeumokban dolgozó egyéb középkaderek (fotósok, kiállításrendezők, grafikusok) rendszeres továbbképzéséről, szakmájuk elismertetéséről.

7. A magyar múzeumokban szinte teljes mértékben megoldatlan a jelenkor emlékének múzeológiai eszközökkel történő konzekvens átörökítése a jövő számára.

A régészettől eltekintve, minden múzeológiai szakágban érvényt kell szerezni a jelen dokumentum anyagának gyűjtésére vonatkozó irányelveknek, s a gyűjteménygyarapítás irányait és belső arányait ennek megfelelően kell módosítani.

8. A múzeumokban lévő nemzeti vagyon védelme korszerű biztonsági berendezéseket és megerősített őrzést igényel. A műtárgyak továbbélését biztosító megfelelő raktárak kialakítása, a zsúfoltság megszüntetése, a restaurátorműhelyek számának és teljesítményének bővítése sürgető feladat.

Valamennyi múzeumra egyaránt jellemző, hogy a gyűjtőkörébe sorolt tárgyak vagy dokumentumok feltárása és nyilvántartása önmagában tudományos probléma. Elkerülhe-

tetlen a számítástechnikának és az információs rendszereknek a múzeumok napi tevékenységében történő alkalmazása. A múzeumokban őrzött, rögzített információkhoz, ismeretekhez való hozzájutás mélysége, kiterjedtsége és gyorsasága a kutatások sikerének feltétele, s a rendszer kiépítése az egész magyar tudományosság érdeke. A korszerű elveknek megfelelően mielőbb módosítani kell a múzeumok nyilvántartási rendszerét.

9. A Magyar Tudományos Akadémia érdekelt intézeteivel közösen kidolgozott tudományos program és a világos elveken alapuló együttműködés alapján meg kell határozni a múzeumok tudományos munkáját. Az országos múzeumok mellett valamennyi megyei múzeumnak területi kutatásszervező és finanszírozó szerepkört kell azokban a tudományos témákban vállalnia, amelyekre felkészültsége és gyűjteményeinek adottságai alkalmassá teszik. Ennek érdekében a tanácsi gazdálkodási rendszerben lehetőséget kell teremteni a regionális szemléletű múzeumi kutatások gyakorlati kibontakoztatásához. Erre a minőségi megújulásra kell építeni a múzeumi állandó kiállítások új koncepcióját. Ennek lényege az olyan szakosítás, amely lehetővé teszi, hogy a legfontosabb állandó kiállítások az adott témakörben országos (regionális) áttekintést adjanak és országos érdeklődést váltsanak ki.

Az országos múzeumok, ill. valamennyi főhatóság irányító múzeuma a szakmai kutatások bázisaként működjenek, fogja össze és módszertanilag segítse a szakmúzeológiai munkát, lássa el a reá bízott hatósági (pl. védetté nyilvánítás, ellenőrzés), valamint a nemzetközi kötelezettségből (kiviteli engedélyek, kiállítás-cserék, műtárgykölcsönzések) adódó feladatokat.

10. Az állandó kiállításokat, mint a múzeumi közművelődés alapformáit folyamatosan meg kell újítani. Az időszaki kiállítások számát - gazdasági okokból - csökkenteni kell.

Bővítendő viszont a természettudományos, műszaki és életmódtörténeti kiállítások aránya. A múzeumi közművelődés a jövőben fokozottabb mértékben kövesse az ismeretterjesztési technika változásait (video, film stb.). A múzeumi kiállítás a múzeológus (tudományos munkatárs) és a kiállításrendező művész megoszthatatlan közös terméke és szerzői jogi védelméről gondoskodni kell.

11. Felül kell vizsgálni a múzeumok nemzetközi kapcsolatainak tartalmát és rendszerét. Fokozatosan meg kell teremteni a feltételeket arra, hogy az államközi kulturális egyezményekben rögzített nagy kiállítások mellett egyéb nemzetközi kapcsolataikat az anyagi háttér biztosításával a múzeumok önállóan bonyolíthassák. A nemzetközi kiállítások gazdaságosságát egy központi kiállításrendező csoport létrehozásával kell biztosítani.

Az anyagi erőforrásokat elsősorban a meglévő intézmények fejlesztésére kell összpontosítani, kiemelten figyelve az országos jelentőségű nemzeti gyűjtemények helyzetének javítására az épületek felújítására és korszerűsítésére.

A múzeumok költségvetési gazdálkodását úgy kell fejleszteni, hogy a szakmai feladatok előtérbe kerüljenek, az intézmények és dolgozók érdekeltek legyenek a takarékoságban és a bevételek növelésében, a múzeológusok nyugodt körülmények, kiegyensúlyozott munkafeltételek között dolgozhassanak. A múzeumi dolgozók bérét központilag szükséges rendezni.

13. A múzeumügy irányítását és az intézmények vezetését a szocialista demokrácia fejlesztése, a társadalmi-gazdasági környezethez való fokozottabb alkalmazkodás érdekében az államigazgatásban történt változásokra való tekintettel korszerűsíteni kell.

Az ágazati irányítás szempontjából a múzeumi hálózatot egységes elvek alapján szer-

vezett intézményrendszernek kell tekinteni. A szakfelügyeletet és a módszertani támogatást az összes múzeumra ki kell terjeszteni.

Ezért a Művelődési Minisztérium múzeumi szakfelügyeletének rendszerét, módszertani "háttérintézményének" és szakmai tanácsadó testületének működését felül kell vizsgálni, s mind tartalmilag, mind szervezetenként úgy változtatni, hogy azok az irányítás hatékonyabb eszközei legyenek.

Az irányítás szakszerűségének és demokratizmusának növelése érdekében jobban kell támaszkodni a múzeológusok szakmai szervezeteire, támogatni kell egyesületeiket.

x x x

III. Intézkedési terv a múzeumok távlati fejlesztési koncepciójának végrehajtására

RÖVIDTÁVÚ INTÉZKEDÉSI TERV

1. A múzeumi intézményhálózat tervszerűbb fejlesztése és szakszerűbb irányítása érdekében meg kell határozni az állandó gyűjtemények (a múzeumi intézménytípusok) alapításának normatíváit.
2. Valamennyi múzeum, múzeumi szervezet dolgozza ki távlati fejlesztési programját.
3. Az Országos Múzeumi Tanácsot meg kell újítani. Ügyrendjét és hatáskörét módosítani szükséges.
4. Az országos múzeumok által gyakorolt szakfelügyeletet meg kell újítani. Létre kell hozni az MM Közgyűjteményi Főosztálya múzeumi osztályát közvetlenül segítő szakfelügyelői hálózatot valamennyi múzeumra kiterjedő hatáskörrel.
5. A múzeumi belépők és rendezvények díjtételeit egységes elvek figyelembevételével és az intézményi felelősség fokozásával rendezni kell.
6. Gondoskodni kell az alap- és középfokú tanfolyamokat végzett restaurátorok, gyűjteménykezelők bizonyítványának állami elismertetéséről.
7. Felül kell vizsgálni az egyházi múzeumok és magángyűjtemények őrzésbiztonságát és programot kell kidolgozni a veszélyhelyzetekre.
8. Javaslatot kell kidolgozni a Központi Múzeumi Igazgatóság átalakításával egy országos múzeológiai szolgáltató, továbbképzési és módszertani intézmény létrehozására.

x x x

HOSSZÚTÁVÚ INTÉZKEDÉSI TERV (1988-1990)

1. Át kell tekinteni a gyűjteménygyarapítás és a műtárgyvédelem helyzetét. Ki kell dolgozni egy átfogó műtárgyvédelmi programot. Határidő: 1988. június 31.
2. Felül kell vizsgálni a központi intézmények elhelyezési feltételeit. Meg kell gyorsítani rekonstrukciójukat. Határidő: 1988. március 31.
3. Valamennyi múzeumfenntartó szervnek felül kell vizsgálnia intézményeit és fejlesztési programot kell kialakítani. Határidő: 1988. május 31.
4. Meg kell vizsgálni a múzeológia egyetemi szintű oktatását, meg kell teremteni a múzeológiai képzésnek (posztgraduális is) szervezett, személyi és tárgyi feltételeit. A Képzőművészeti Főiskolán el kell kezdeni a tárgyrestaurátorok nappali képzését. Határidő: 1989. szeptember 1.
5. A számítástechnikának a múzeumok műtárgynyilvántartásába történő bevezetése érdekében módosítani kell a múzeumok nyilvántartási szabályzatát. A múzeumok számítógépekkel történő ellátására programot kell kidolgozni. Határidő: 1989. június 15.
6. Az MM illetékes társfőosztályaival, az érdekelt egyetemi tanszékek bevonásával a Magyar Tudományos Akadémia intézményeivel együtt meg kell vizsgálni az egyes múzeumi szakágak (régészet, néprajz, művészettörténet, történelem, irodalomtörténet

stb.) helyzetét és meg kell határozni tudományos feladataikat. Határidő: 1990. június 30.

7. Programot kell kidolgozni a múzeumi állandó kiállítások rendszeres megújítására és szakosítására. Határidő: 1988. április 15.

8. A távlati fejlesztési koncepció alapján a magyar múzeumok VIII. ötéves tervének irányelveit el kell készíteni. Határidő: 1989. május 1.

9. Támogatni kell a magyar múzeológusok egységes szakmai szervezetének, egyesületének megalakítását. Határidő: 1989. szeptember 1.

10. A múzeumi kiállítások szerzői jogi védelméről gondoskodni kell. Határidő: 1989. június 30.

A „KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK FELTÁRÁSA, NYILVÁNTARTÁSA ÉS KIADÁSA” KUTATÁSI FŐIRÁNY 1981-1985-BEN

A nemzeti kultúra emlékeinek megbecsülése, a nemzeti hagyományok ápolása, múltunk mélyreható, tényszerű megismerésének igénye a múlt századtól mind inkább teret kapott a közgondolkodásban is – szinte igazi hazai kibontakozásától – a tudományos életben. Az erre irányuló szellemi és anyagi ráfordítások mértéke viszont koronként eltérő volt. Ami pedig az idevonatkozó tevékenység eredményességét illeti, nemcsak a tudományszakok fejlettségi szintje, hanem olykor az adott társadalom politikai viszonyai is döntően befolyásolták.

Ezért mondhatjuk, számottevő korábbi, a közeli és távolabbi múltba gyökerező munkálatok tudatos folytatásáról volt szó, amikor a hetvenes évek második felében kezdett körvonalazódni kulturális örökségünk komplex forrásfeltárásának és interpretációjának koncepciója. Valójában csupán e tevékenység teljesebbé és intenzívebbé tételének elősegítéséről lehet beszélni, hiszen a főirány keretébe vont tudományos témák többsége az érintett intézményhálózat alapfeladatai közé tartozik. Persze messze vinne annak boncolgatása, mely intézmény, mikor és miért szorította háttérbe a szóbanforgó munkálatokat. Olykor, s különösen az utóbbi időben, olyan kényszerű, ha tetszik, "objektíven prózai" okokból, mint például a költségvetés szűkössége, a személyi ellátottság nem kielégítő volta miatt.

Így nézve, a tudományos főirányok 1981-ben életre hívott támogatási rendszere, beleértve az írásunk témáját adót is, egyfajta szükség szülte, költségvetéspótló gyorsgélynek is felfogható, amely nem egy értékmentő feladatunk ellátásához a huszonegyedik órában érkezett.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Művelődési Minisztérium illetékes szervezeti egységei által kidolgozott részletes hosszútávú (1981-1995) és középtávú (1981-1985) tervkonceptiót a Társadalomtudományi Koordinációs Bizottság 1981 decemberében fogadta el, míg a Tudománypolitikai Bizottság jóváhagyása 1982 februárjában született meg. Ezt követően hívta életre a két felelős főhatóság – MTA és MM – a tárcaközi főirány Koordináló Tanácsát, az alábbi összetételben:

Elnök: Klaniczay Tibor, társelnök: Varga János, titkár: Kovács Tibor, másodtitkár: Petneki Áron.

Tagok: Benkő Loránd, Falvy Zoltán, Havasi Zoltán, Hoffmann Tamás, Imre Samu, Kristó Gyula, Marosi Ernő, Németh G. Béla, Ránki György, Rózsa György.

Két titkárság jött létre, közülük az egyik (az MTA Történettudományi Intézetében) az akadémiai intézetek és az egyetemi tanszékek, a másik pedig (a Magyar Nemzeti Múzeumban) a közgyűjtemények által gondozott témák munkálatainak aktuális ügyeit intézte. A titkárságok szakmai adminisztratív feladatait Sántha Teréz és Lengyel

Beatrix látta el. A Koordináló Tanács működését biztosító gazdasági ügyintézés az MTA Zenetudományi Intézetében történt.

A Koordináló Tanács 1982-ben dolgozta ki a főirány részletes tematikai rendjét és - figyelembe véve az egyéb forrásokat (pl. MTA Központi Kutatási Alap, TUKUFA) - döntött egyes témák központi finanszírozásának mértékéről. A többágú támogatási rendszerből adódott az a lehetőség, hogy a munkálatok nem mindegyikét kellett anyagilag segíteni a Koordináló Tanács rendelkezésére bocsájtott, az indokoltan kértnél lényegesen kisebb összegből.

Miután a tudományirányítási szervek a központi támogatást csak 1983-tól tudták folyósítani, 1982-ben az MTA és az MM "póthitelei" révén csupán azt lehetett elérni, hogy a korábban beindított munkálatok folyamatossága ne szűnjön meg teljesen. Vonatkozik ez elsősorban azokra a kutatásokra, amelyek mind a Magyar Tudományos Akadémia, mind pedig az akkori Kulturális Minisztérium szakintézményeiben "Nemzeti hagyományaink kutatása" provizórikus összefogó címen, kisebb-nagyobb plusz támogatással megindultak.

Mindebből következik, a Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása című főirány keretében a VI. ötéves tervidőszakban teljesértékű tudományos tevékenység csak 1983-1985 között folyhatott az alábbi tematikai rend szerint.

I.

A MAGYAR TÖRTÉNELEM ÍROTT FORRÁSAINAK RENDSZEREZÉSE ÉS KIADÁSA

A. Magyarország történelme legfontosabb írott dokumentumainak összegyűjtése és kiadása

- Magyarország történelmének korjelző dokumentumai (Országos Levéltár)
- A honfoglalás előtti magyar történelem írott forrásai (ELTE Sémii Filológiai Tanszék)
- Diplomata antiquissima regni Hungariae 1000-1196 (MTA Történettudományi Intézet)
- A magyarországi világi (nem királyi) és egyházi oklevéladók okleveleinek kritikai jegyzéke 1197-1300 (MTA Történettudományi Intézet)
- Anjou-kori okmánytár (JATE Középkori Magyar Történelmi Tanszék)
- Zsigmond-kori okmánytár (Országos Levéltár)
- A stabilizáció és a pénzügyi igazgatás válogatott dokumentumai, 1945-1949 (Új Magyar Központi Levéltár)

B. A Magyar törvényhozás és közigazgatás forrásanyagának rendszerezése és egyes csoportjainak kiadása

- Decreta Regni Hungariae (Országos Levéltár)
- Magyar országgyűlési emlékek (MTA Történettudományi Intézet)
- Megyei és városi tanácsi közgyűlési jegyzőkönyvek regesztái (Budapest Fővárosi Levéltára)
- Közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1896-1906 és 1907-1914 (MTA Történettudományi Intézet)
- Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1876-1919 (Országos Levéltár)

C. Nagy történelmi személyiségek iratainak és levelezésének kiadása

- Monumenta Zrinyiana (MTA Történettudományi Intézet)

- Archivum Rákócianum (MTA Történettudományi Intézet)
- Kossuth Lajos összes művei (MTA Történettudományi Intézet)
- Kunfi Zsigmond válogatott írásai (MTA Történettudományi Intézet)
- Károlyi Mihály levelezése (MTA Történettudományi Intézet)
- Jászi Oszkár válogatott írásai (MTA Történettudományi Intézet)
- Bajcsy-Zsilinszky Endre levelezése és válogatott publicisztikai írásai (MTA Történettudományi Intézet)

D. A magyar jobbágyság élete írott dokumentumainak összegyűjtése és válogatott kiadása

- Jobbágykötelezvények (Országos Levéltár)
- Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában (Országos Levéltár)

E. A történelmi források feltáráshoz szükséges segédkönyvek

- Magyar történelmi atlasz és helységnévtár (MTA Történettudományi Intézet)
- Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza (MTA Történettudományi Intézet)
- Magyarországi agrártörténelmi terminológiai szótár (MTA Történettudományi Intézet)

II.

A MAGYAR IRODALOM KLASSZIKUSAINAK, RITKA ÉS FONTOS SZÖVEGEINEK KRITIKAI KIADÁSA

A. A magyar irodalom klasszikusai életművének kritikai kiadása

- Mikes Kelemen kritikai kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Bessenyei György összes műveinek kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Csokonai Vitéz Mihály összes műveinek kritikai kiadása (KLTE 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)
- Vörösmarty Mihály összes műveinek kritikai kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Petőfi Sándor verseinek új kritikai kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Arany János összes műveinek kiadása (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
- Jókai Mór összes műveinek kiadása (ELTE, XIX. századi Magyar Irodalmi Tanszék)
- Vajda János összes műveinek kiadása (ELTE, XIX. századi Magyar Irodalmi Tanszék)
- Mikszáth Kálmán összes műveinek kiadása (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
- Ady Endre összes műveinek kiadása (ELTE, XX. századi Magyar Irodalmi Tanszék)
- Juhász Gyula összes műveinek kritikai kiadása (JATE, II. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)
- A Móricz-hagyaték komplex feldolgozása (Petőfi Irodalmi Múzeum)

B. A magyarországi latin irodalom alkotásainak kiadása

- A magyarországi latin irodalom alkotásainak kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)

C. A régi magyar költészet, dráma és próza emlékeinek összegyűjtése és legfontosabb csoportjainak kiadása

- A középkori magyar nyelvű kódexek kiadása (Codices Hungarici) (ELTE, Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék)
- Régi magyar nyomtatványok hasonmás kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A XVI. századi magyar nyelvű verses művek kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A XVII. századi magyar nyelvű verses művek kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A régi magyar dráma emlékeinek közzététele kritikai kiadásban (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A régi magyar prózairodalom emlékeinek kiadása (ELTE, Régi Magyar Irodalmi Tanszék)

D. A XIX-XX. századi magyar irodalomtörténet forrásainak feltárása és kiadása, különös tekintettel a szocialista irodalomra

- A magyar irodalomtörténet XIX. századi forrásainak feltárása és kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A magyar irodalomtörténet XX. századi forrásainak feltárása és kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A magyar szocialista irodalom dokumentumainak feltárása és kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Révai József összes műveinek kiadása (MTA Irodalomtudományi Intézet)

III.

A MAGYAR NYELV, FOLKLOR ÉS ZENE EMLÉKEINEK ÖSSZEGYŰJTÉSE,
RENDSZEREZÉSE ÉS KIADÁSA

A. A magyar nyelv szó- és névkincse, valamint grammatikája forrásainak összegyűjtése

- Magyar Történeti Nyelvtan (MTA Nyelvtudományi Intézet)
- Az 1533 előtti (kis) nyelvemlékek összegyűjtése (ELTE, Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék)
- Petőfi Szótár (MTA Nyelvtudományi Intézet)
- Új Magyar Tájszótár (MTA Nyelvtudományi Intézet)
- Földrajzi nevek gyűjtése és kiadása (MTA Nyelvtudományi Intézet)
- Nyelvjárási és regionális köznyelvi szövegek gyűjtése (MTA Nyelvtudományi Intézet)

B. A magyarországi latinság szókinccének összegyűjtése és szótári rendezése

- A magyarországi középkori latinság szótára (MTA Ókortudományi Tanszéki Kutatócsoport)

C. A magyar folklór anyagának és forrásainak archívumai, katalógusai és kiadásai

- A magyar népzene tára (MTA Zenetudományi Intézet)
- Népzenei típusrend (MTA Zenetudományi Intézet)
- Népzenei gyűjtés archiválása és nyilvántartása (MTA Zenetudományi Intézet)
- Néptánc-archívum (MTA Zenetudományi Intézet)
- Archaikus folklór műfajok rendszerezése, katalógusai és archívumai (MTA Néprajzi Kutatócsoport)
- Magyar népmese-katalógus (MTA Néprajzi Kutatócsoport)

D. A magyar zenetörténet és a magyar folklór forrásainak feltárása és kiadása

- A magyar zenetörténet forrásai (MTA Zenetudományi Intézet)
- A hangjegyes kéziratok forrásai Magyarországon (Országos Széchényi Könyvtár)
- Liszt Ferenc kéziratok műveinek feldolgozása és kiadásra előkészítése (MTA Zenetudományi Intézet)
- A magyar népköltészet forrásai (ELTE, Folklór Tanszék)
- Bartók Béla: Magyar népdalok - A Magyar Népzene Egyetemes Gyűjteménye - (MTA Zenetudományi Intézet)

IV.

KULTÚRÁNK ÍROTT ÉS NYOMTATOTT EMLÉKEINEK RENDSZERÉZÉSE
ÉS NYILVÁNTARTÁSA

A. A magyarországi kéziratok feltárása, katalógusainak kiadása

- Középkori kódex-hungaricumok nyilvántartása (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)
- Fragmenta Codicum (Kódex-töredékek katalógusa) (Régi Magyarországi Kéziratok Kutatócsoport)
- Egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai (Országos Széchényi Könyvtár)
- Nyomtatott dokumentumok kéziratok bejegyzéseinek feltárása (Egyetemi Könyvtár)

B. A magyarországi és a magyar vonatkozású nyomtatványok bibliográfiai számbavétele

- Régi magyarországi nyomtatványok és magyar szerzők külföldi publikációinak bibliográfiája 1800-ig (Országos Széchényi Könyvtár)
- Magyar Könyvészet 1921-1944 (Országos Széchényi Könyvtár)
- A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921-1944 (Országos Széchényi Könyvtár)
- Magyar szépirodalom idegen nyelven 1969-1980 (Országos Széchényi Könyvtár)

C. A napilapok, folyóiratok, antológiák repertóriumai és leíró kataszterei

- A modern magyar irodalom szöveges emlékeinek feltárása, kiadása (Petőfi Irodalmi Múzeum)

- a) Írói kézirat-katalógusok
- b) A magyar irodalom szövegeinek nyomtatott forrásai
- c) Napilapok repertóriumainak sorozata

D. Szakkbibiográfiai munkálatok

- A magyar irodalomtörténet bibliográfiája (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A magyar irodalom és irodalomtudomány éves szakkbibiográfiája (Országos Széchényi Könyvtár)
- Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- A magyar néprajztudomány bibliográfiája (MTA Néprajzi Kutatócsoport)
- A hazai nyelvtudomány bibliográfiája (MTA Nyelvtudományi Intézet)

V.

A MAGYAR KULTÚRA TÁRGYI EMLÉKEINEK FELTÁRÁSA ÉS NYILVÁNTARTÁSA

A. Magyarország régészeti emlékeinek és műemlékeinek topográfiája

- Magyarország régészeti topográfiája (MTA Régészeti Intézet)
- Magyarország műemléki topográfiája (Országos Műemléki Felügyelőség)
- Magyarország műemlékeinek kistopográfiája (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport)

B. Régészeti korszakok emlékcsoportjainak rendszerezése és kiadása

- Az i. e. IV-II. évezred több-rétegű telepeinek feldolgozása (Magyar Nemzeti Múzeum)
- A magyarországi őskori bronzleletek corpora (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Magyarországi kelta leletek corpora (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Avar kori leletek corpora (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Honfoglaláskori leletek corpora (Magyar Nemzeti Múzeum)

C. A művelődéstörténet tárgyi emlékeinek gyűjtése és rendszerezése

- Múzeumi fegyvergyűjtemények katalógusai (Magyar Nemzeti Múzeum)
- A polgári átalakulás kiemelkedő személyiségeinek tárgyi emlékei a magyar múzeumokban, 1825-1867 (Magyar Nemzeti Múzeum)
- A magyar századforduló műtárgy-együtteseinek corpora (Magyar Nemzeti Galéria)

D. A magyar művészettörténet forrásainak feltárása, rendszerezése és kiadása

- Művészettörténeti corpus- és forrás-kiadások (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport)
- A magyar iparművészet múzeumi corpusainak feldolgozása (Iparművészeti Múzeum)
- Művészettörténeti hungarica-jegyzék (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport)

E. A magyar nép anyagi kultúrájának emlékei, ezek változásainak számbavétele

- Magyar Néprajzi Atlasz (MTA Néprajzi Kutatócsoport)
- A magyar nép anyagi kultúrájának változásai (Néprajzi Múzeum)
- A magyar népi építészet katasztere (Szabadtéri Néprajzi Múzeum)
- A magyar népművészet motívumkatalógusa (Néprajzi Múzeum)
- Társadalmi nyelvjárási és néprajzi gyűjtések adatbankja (Néprajzi Múzeum)

F. A magyarországi technikatörténet emlékeinek feltárása

- Központi technikatörténeti adatbank (Országos Műszaki Múzeum)

G. Régészeti emlékek meghatározásához szükséges segédtudomány

- Termolumineszcens kormeghatározás (MTA Izotóp Intézet)

VI.

A MAGYARORSZÁGI OKTATÁS ÉS TUDOMÁNY TÖRTÉNETE,
FORRÁSAINAK ÉS ADATAINAK ÖSSZEGYŰJTÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA

A. A magyar tudománytörténet XVI-XIX. századi forrásainak feltárása és fontosabb szövegeinek kiadása

- XVI-XVIII. századi irodalmunk és szellemi mozgalmaink adattára (JATE, 1. sz. Irodalomtörténeti Tanszék)
- Bél Mátyás iratai (MTA Történettudományi Intézet)
- XVIII. századi magyar tudósok levelezésének kiadása (ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék)
- A magyar történetírás történetének adattára (ELTE, Újkori és Legújabbkori Történeti Tanszék)
- Történetírók Tára (MTA Történettudományi Intézet)

B. A magyarországi tanintézetek történetére vonatkozó dokumentumok gyűjtése és kiadása

- A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma (MTA Irodalomtudományi Intézet)

C. A magyarországi közgyűjtemények és állagaik történetére vonatkozó források gyűjtése és kiadása

- A régi magyar könyvtárjegyzékek összegyűjtése, feloldása és kiadása (JATE, 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)
- A két világháború közötti magyar könyvtörténet forrásainak feltárása (ELTE), Könyvtártudományi Tanszék)

- A közgyűjteményekben őrzött terv- és térképtári törzsadatlapok adatbankja (Budapest Főváros Levéltára)

D. Kulturális egyesületek történetére vonatkozó dokumentumok gyűjtése és kiadása

- A kulturális egyesületek dokumentumainak összegyűjtése és kiadása (Magyar Munkásmozgalmi Múzeum)

E. Egyes szakterületek kiemelkedő személyiségeinek életrajzi és bibliográfiai lexikonjai

- Magyar életrajzi adattár (Gulyás Pál kéziratának szerkesztése, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára)

FÜGGELÉK

A főirány keretében 1981-1985 között megjelent munkák bibliográfiája

I. A magyar történelem írott forrásainak rendszerezése és kiadása

- Borosi András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638-1711. I. kötet (1638-1644, 1656-1665) Bp. 1983. 250 p. II. kötet (1666-1680). Bp. 1984. 280 p. III. kötet (1681-1697). Bp. 1985. 280 p. (Pest megyei Levéltár, saját kiadvány.)

- Káldy-Nagy Gyula: A budai szandzsák 1546-1590 évi összeírása. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Bp. 1985. 746 p. (Pest megyei Levéltár, saját kiadvány.)

- Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai. V. füzet (1554-1555). Debrecen, 1983. 67 p.; VI. füzet (1555-1556). Debrecen, 1983. 64 p.; VII. füzet (1556-1557). Debrecen, 1983. 64 p.; X. füzet (1564-1565). Debrecen, 1985. 84 p.; XII. füzet (1565-1566). Debrecen, 1985. 83 p.; XIII. füzet (1566-1567). Debrecen, 1985. 100 p. (saját kiadvány.)

- Archívum Rákócziánum III. osztály. Írók. II. Rákóczi Ferenc művei. 3. köt. II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete. Ford. Szávai Nándor, Kovács Ilona, S.a.r. Köpeczi Béla, Borzsák István, Kovács Ilona. Bp. 1984. Akadémia K. 555 p. 15 t. (MTA Irodalomtudományi Intézet).

- Kunfi Zsigmond válogatott írásai. Szerk. Mucsi Ferenc és Szabó Ágnes. Bp. 1984. 413 p. (MTA Történettudományi Intézet)

- Johannes de Thurocz (Thúróczy János): Chronica Hungarorum. I. Textus Ed. Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp. 1985. Akadémiai K. 332 p. (MTA Irodalomtudományi Intézet)

- Az erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai. 1705. 1707-1710. Kiad. bev. és jegyz. Bánkuti Imre. Bp. 1985. 372 p. (Budapesti Történeti Múzeum; A Főirány és az Akadémiai Könyvtár kiadásában.)

II. A magyar irodalom klasszikusainak, ritka és fontos szövegeinek kritikai kiadása

- Bessenyei György összes művei. A holmi. S.a.r. Bíró Ferenc. Bp. 1983. Akadémiai K. 393 p. (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Vörösmarty Mihály összes művei. Drámafordítások. S.a.r. Ruttkay Kálmán. Bp. 1983. Akadémiai K. 739 p. 11 t. (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Petőfi Sándor összes költeményei (1844. január - augusztus). S.a.r. Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán. Bp. 1983. Akadémiai K. 451 p. 8 t. (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Mikszáth Kálmán összes művei. Bp. Akadémiai K. 77. köt. Cikkek és karcolatok 27. k. S.a.r. S. Fürth Éva és Rejtő István. 1983. 478 p.; 78. köt. Cikkek és karcolatok 28. k. S.a.r. Rejtő István és Suhai Pál. 1984. 438 p.; 38. köt. Elbeszélések 12. k. S.a.r. Rejtő István, 1984. 382 p. (ELTE 20. századi magyar irodalomtörténeti tanszék).
- A magyarországi latin irodalom alkotásainak kiadása. (Brodarics István) Stephanus Brodericus: De conflictu Hungarorum cum Solimano Turcarum imperatore ad Mohács. Ed. Petrus Kulcsár. - Oratio ad Adrianum VI. Pont. Max. Ed. Csaba Csapody. Bp. 1985. Akadémiai K. 95 p. (MTA Irodalomtudományi Intézet.)
- Könyvecske az szent apostoloknak méltóságokról. 1521. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. (Bev. és jegyz. Pusztai István). Bp. 1985. 149 p. (Régi magyar kódexek 1.) (ELTE Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék és Magyar Nyelvtudományi Társaság.)
- Huszár Pál: A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretetek. Kálmáncsehi Sánta Márton: Reggeli éneklések. 1560-61. (Kísérő tan. Borsa Gedeon.) Bp. 1983. (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- "Az időt mi hoztuk magunkkal." Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. 6. k. S.a.r. Illés László. Bp. 1985. Akadémiai K. 692 p. (Irodalom - Szocializmus) (MTA Irodalomtudományi Intézet)
- Ecsedi Báthori István meditációi. Sajtó alá rendezte Erdei Klára, Keveházi Katalin. Bp. - Szeged. 1984. 312 p. (JATE 1. sz. magyar irodalomtörténeti tanszék. A Főirány és Akadémiai Könyvtár kiadásában.)

III. A magyar nyelv, folklór és zene emlékeinek összegyűjtése, rendszerezése és kiadása

- Baranya megye földrajzi nevei. 2. köt. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982. (1983) Baranya megyei Levéltár. 1279 p. (MTA Nyelvtudományi Intézete és Baranya megyei Levéltár)
- Szőlőhegyei szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból. (Szöveggyűjtemény). Óá. és bev. Égető Melinda. Bp. 1985. 208 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport. Főirány és Akadémiai Könyvtár kiadásában.)
- Magyar rólvasások. 1. Óá. Pócs Éva. Bp. 1985. 336 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport. A Főirány és Akadémiai Könyvtár kiadásában.)
- Népballadák. Volksballaden. Szerk. Szabó T. Ádám. Bp. 1982. 155 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport, saját kiadás.)
- Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. 9. Penavin Olga: Jugoszláviai magyar népmesék 1-2. Bp. - Újvidék 1984. 470 p.; 20-21. Nagy Géza: Karcsai mesék 1-2. Vál., jegyz. Erdész Sándor. Utószó Kovács Ágnes. Bp. 1985. 905 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport)

- Folklór Archívum 15. Zentai Tünde: Ormánsági hiedelmek. Bp. 1983. 220 p.; 16. Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. 2. Bp. 1984. 211 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport)
- Magyar népmesekatalógus 3. Szerk. Kovács Ágnes. A magyar legendamesék típusai. Ö.á. és bev. Bernát László. Bp. 1982. 277 p.; 4. Szerk. Kovács Ágnes. A magyar novellamesék típusai. Ö.á. és bev. Benedek Katalin. Bp. 1984. 418 p.; 5. Szerk. Kovács Ágnes. A magyar ostobaördög mesék katalógusa. Ö.á. és bev. Süvegh Veronika. Bp. 1985. 502 p. (MTA Néprajzi Kutató Csoport, saját kiadás.)
- Musicalia Danubiana. Rauch, Andreas: Musikalisches Stammbüchlein. Bp. 1983.; Istvánffy B. Church Music Works. Bp. 1984.; Druschetzky, Georg Partitas for Winds. Bp. 1985.

IV. Kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek rendszerezése és nyilvántartása

- Fragmenta Codicum in Bibliothecis Hungariae I/1. Fragmente Latina Codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Rec. Ladislaus Mezey. Bp. 1983. (MTA Régi Kéziratok Kutató Csoport.)
- Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Gyűjteményének katalógusa. Budapest, 1984. (Országos Széchényi Könyvtár, saját kiadás.)
- Hermann Zsuzsanna: az Egyetemi Könyvtár Werbőczy-kéziratai és az "Analecta saeculi XVI. Hungarica" Fontes et Studia 1. Bp. 1983. 81 p. (ELTE Egyetemi Könyvtár, saját kiadás.)
- Izsépy Edit: Levelek id. Szilágyi Ferenchez. 1794-1826. Fontes et Studia 2. Bp. 1985. 71 p. (ELTE Egyetemi Könyvtár, saját kiadás.)
- Régi magyarországi nyomtatványok és magyar szerzők külföldi publikációinak bibliográfiája 2. kötet (1601-1635) Budapest, 1983. (Országos Széchényi Könyvtár, saját kiadás.)
- Magyar Könyvészet 1921-1944. 1.-2. kötet. (Országos Széchényi Könyvtár)
- Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Gyöngyösbokréta - Az igazság tölgyfája. A PIM Bibliográfiai Füzetei, F. sorozat 11-14. Bp. 1984. 280 p. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Az igazság története - Keresztessy József emlékkönyve. A PIM Bibliográfiai Füzetei, F. sorozat 15-18. Bp. 1985. 289 p. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. Pápa - Regényvilág. A PIM Bibliográfiai Füzetei, A. sorozat 20-22. Budapest, 1983. 271 p. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- Czére Gyöngyvér: Világ (1910-1926). Repertórium 1910-1912. Bp. 1984. 412 p. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- Pesti Ernő: Az Est-lapok (1926-1939). 1. Repertórium 1925-1927. Bp. 1984. 406 p.; 2. Repertórium 1928-1930. Bp. 1985. 476 p. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
- A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája. 1979. Budapest, 1983. (Országos Széchényi Könyvtár)
- Käfer István: 1918 előtti szlovák és cseh nyelvű periodikumok Budapest könyvtárai-ban. Budapest, 1985. (Állami Gorkij Könyvtár)
- Ojtozi Eszter: A Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárának szláv és román cirillbetűs könyvei. Debrecen 1985. 83 p. (KLTE Egyetemi Könyvtár, saját kiadás.)

V. A magyar kultúra tárgyi emlékeinek feltárása és nyilvántartása

- Kiss Attila: Baranya megye X-XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga I. Budapest, Akadémiai K. 1983. 429 p. 121 t. 156 ill. (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Patay Pál: Die Kupferäste in Ungarn. München, 1984. (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Temesváry Ferenc: A váci Vak Bottyán Múzeum fegyvergyűjteménye. Vác, 1984. 18,59 ív (Magyar Nemzeti Múzeum)
- Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai 19. Urbaria et Conscriptioes J. füzet 1-2. (Szerk. Bod Lászlóné) Bp. 1984. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, saját kiadás.)
- Gervers - Molnár Veronika: Ipolyi Arnold hímezésgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. (Szerk. Bod Lászlóné). Bp. 1983. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, saját kiadás.)
- Csatkai Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (1925). (Szerk. Galavics Géza.) Bp. 1983. 139 p. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, saját kiadás.)
- Balogh Jolán: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század. (Szerk. Marosi Ernő) Bp. 1985. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, saját kiadás.)
- A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának pecsétmásolat gyűjteménye alapján. (Szerk. Bodor Imre) Bp. 1984. 75 p. 28 t. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, saját kiadás.)
- Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule 1846-1930. Ausstellung. Red. v. Ernő Marosi. Wien, 1983. Coll. Hung. (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport)
- Beszámoló a Néprajzi Múzeumban folyó inventárium-kutatásról. Sokszorosított jelentés az MTA Agrártörténeti Bizottsága számára. Bp. 1985. (Néprajzi Múzeum)
- Benda Gyula: A Zala megyei nemesség életmódja a 18. században. Történeti antropológia. Bp. 1984. Antropológiai írások 9-10. (Néprajzi Múzeum)
- Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. (Parraghy László hagyatéka). Agrártörténeti Szemle 1984. 84 p. (Néprajzi Múzeum)
- Iparrégészet. Industrial Archeology 2. Szerk. Gömöri János Bp. Veszprém, 1985. 274 p. (Veszprémi Akadémiai Bizottság. A Főirány és az Akadémiai Könyvtár kiadásában.)
- A magyar népi építészet szakszavainak jegyzéke. Szentendre, 1984. 16 p. (Szabadteri Néprajzi Múzeum, saját kiadás.)

VI. A magyarországi oktatás és tudomány története forrásainak és adatainak összegyűjtése és feldolgozása

- Történetírók Tára. Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján. Bp. 1985.; Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp. 1984.; Marczali Henrik: Magyar történet - világtörténet. Bp. 1984. (MTA Történettudományi Intézet)
- Szelestei Nagy László: Bél Mátyás kéziratos hagyatéka. Bp. 1984. 302 p. (ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, a Főirány és az Akadémiai Könyvtár kiadása.)
- Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1. 1561-1773. Bp. 1984. 504 p. (MTA Irodalomtudományi Intézet, a Főirány és az Akadémiai Könyvtár kiadásában.)

- Tóth András - Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár története. 1561-1944. Bp. 1983. 585 p. (ELTE Egyetemi Könyvtár, saját kiadás.)
 - Könyvtártörténeti Füzetek. Szeged. 3. Magángyűjtemények Magyarországon 1545-1721. Öá. Vlierner János, Monok István. 1983. 172 p.; 4. Magángyűjtemények a kir. Magyarországon és az erdélyi fejedelemség területén. Öá. Vlierner János Monok István. 1985. (JATE 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)
 - Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. Keserű Bálint. 7. Giovanni Argenti jelentései magyar ügyekről, 1603-1623. Szeged. 1983.; 11. A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szeged, 1983.; 12. A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Szeged, 1984.; (JATE 1. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék)
- (A bibliográfiát a Főirány titkársága állította össze.)

MÚZEOLÓGIAI MÓDSZEREK

NÉMETH LAJOS

A MŰVÉSZETTÖRTÉNETÍRÁS ÉS A TÁRSTUDOMÁNYOK, AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁS HELYZETÉRŐL

Az a gondolat, amelyet Hegel a filozófiatörténet tárgyával kapcsolatban lejegyzett, lényegében érvényes a művészettörténetre is: "A gondolkodás e tettei látszólag mint történetiek, a múlthoz tartoznak és túlesnek a mi valóságunkon. Valójában azonban ami vagyunk, egyben történetileg vagyunk az, vagy pontosabban, ahogyan annak, ami ebben a régióban, a gondolkodás történetében van, az elmúlt csak az egyik oldala, úgy abban, ami vagyunk, a közös maradandó elválaszthatatlanul kapcsolatos azzal, hogy történetileg vagyunk."¹ A művészet is "történetileg van", megközelítése, értelmezése csupán a történeti szempontok figyelembevételével lehetséges. Ezért a művészettörténet az általános történettudomány része, ugyanakkor szüntelenül el is határolja magát tőle, keresvén saját szemléleti módját, módszertanát. A történettudomány azonban nem igen tűri ezt a különállásra való törekvést, hiszen végső célja a totális igényű történelem-magyarázat. Bevallja-e vagy sem, számára a művészet elsősorban dokumentatív érték, amellyel illusztrálni lehet a társadalom történetében felismert szükségszerűségeket.

Nem is volt konfliktus, míg a művészettörténetírás a Burckhardt-i fázisában kultúrtörténeti orientációja révén vállalta a történettudomány szolgálatát, Wölfflin, Riegl és Dworzsák felléptével azonban az alárendeltségi viszony megszűnt, a művészettörténet kidolgozta saját kategóriarendszerét, alapfogalom tárát, ezen belül a sajátos művészettörténeti tér- és időértelmezését, önmagának adván fel a történetiség elve megőrzésének feladatát.

A művészet autonóm fejlődését, immanenciáját feltételező, a kunstwollen elvét elfogadó művészettörténetírás ugyanis válaszüton állt: haladhatott a strukturalizmus vagy egy magasabbrendű történetiség elv felé, mint ahogy például Riegl nézeteit valóban e két irányban fejlesztették tovább.

Mindez azonban nem csupán a művészettörténet és az általános történettudomány közötti viszony újragondolását írta elő, hanem a művészettörténetnek tisztázni kellett helyét az egyre önállóbbá váló tudományos diszciplínák - mint volt a pszichológia, szociológia, etnológia, az általános művészettudomány stb. - kapcsolathálózatban is.

A gondolkodás paradoxonjai közé tartozik, hogy az autonóm utat keresők, kiszakadni akarván az alárendeltségi viszonyból vagy a heteronómiából, egy új kötelék vállalásával próbálják ezt megtenni. Az önmaga útját kereső művészettörténetírás is a pszichológiára - kezdetben inkább az experimentális pszichológiára, majd a mélylélektanra - és a szociológiára támaszkodva akarta kialakítani önálló metodikáját. Hogy ki melyikhez vonzódott, az attól függött, hogy az említett alternatívák közül melyiket vá-

lasztotta, azaz a strukturalista vagy a történeti szemléletet. Az előbbire példa többek között Sedlmayr, az utóbbira Bandmann, vagy épp egyeztetni akarták a két megközelítési módot, mint tették a genetikus strukturalizmus képviselői, mindenekelőtt Francastel vagy az ikonológiát egy nagyobb-dimenziójú szimbólumtanhoz igazító Panofsky.

A művészettörténetírás legutóbbi évtizedei azt mutatják, hogy a harmincas-negyvenes években a strukturalizmus dominált, azóta azonban a történeti szemlélet megerősödött, jóllehet a szemiotika hatására többen ismét az ahistoriumus felé fordultak. Mégis jellemzőbb a művelődéstörténeti, mentalitás- és intézménytörténeti megközelítés, a művészet történelmileg-társadalmilag adott funkciójának keresése - nem véletlen az utóbbi időben megfigyelhető Aby Warburg-renaisszánsz. Mintha Burckhardt szelleme éledt volna újjá, úgy megszokasodtak a ceremóniák, a társadalmi szimbolizációs formák és intézmények, a társadalmi mítoszok és rítusok építészeti és képzőművészeti aspektusának vagy a funerális művészet vizsgálata. Természetesen e jelenség mögött a művészet-fogalom dialektikusbb, funkcionalista szemléletének elterjedése, a kulturális antropológia beszüremelő hatása rejlik. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a művészettörténet lemondott volna saját módszereiről. Azok az elvek, amelyeket Bandmann a közel negyed százada tartott nagyhatású előadásában (Das Kunstwerk als Gegenstand der Universalgeschichte)² lefektetett, érvényesültek a kutatásban és a művészettörténetírás önálló diszciplínaként, bizonyos jelenségek, összefüggések értelmezésére egyedül hivatottként illeszkedik a társadalomtudományok bonyolult relacionális viszonylatrendjébe. Jellemző, hogy a művészet nyelvi karakterét elemző kutatásokban is megtudta őrizni önállóságát, legjobbjai nem kerültek a nyelvtudomány vagy az egyre inkább metanyelvi konstrukciókba merevedő általános jelutudomány csapdjába.

A művészettörténettudomány és a társtudományok viszonya, az interdiszciplináris kutatás problémája a stílustörténeti szemléleten túllépő modern művészettörténetírásban szüntelenül jelen van, ám az együttműködés korántsem konfliktus nélküli, hiszen interdiszciplinaritás, komplex szemlélet ide vagy oda, minden tudomány félti önálló metodikáját és nem pusztán presztizsből, hanem ismerve saját judiciumát.

x x x

A magyar művészettörténetírásban általában csillapítottan és művészettudományos alapvetés nélkül, inkább a gyakorlatban és pragmatikusan vetődnek fel a módszertani kérdések, így az interdiszciplinaritásé is. Miután a teoretikus problémák némiképp háttérbe szorultak - a magyar művészettörténetírás építésztemológiai vizsgálata is csupán Fülep Lajos 1945 utáni tevékenységében került napirendre -, a strukturalista megközelítésnek sem voltak képviselői, ezért a magyar művészettörténetírásra a közvetlen és némiképp egyszerűsítő történeti szemlélet volt jellemző, amely szerint a művészettörténet célja a dolgok hogyan-történetének rekonstruálása illetve a stílustörténeti klasszifikáció, a hatásvizsgálat. A rekonstrukciós munkát egyébként a mostoha történeti múlt miatt gyakran valóban szó szoros értelemben kellett venni, hiszen ténylegesen együttjárt a régészeti feltárással. A magyar művészettörténetírás úgyszólván a nemzeti archeológia szülötte volt, nem véletlen, hogy az egyetemi művészettörténeti tanszék is évtizedeken át Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézet címen működött. Henszlmann és Römer óta az archeológia, a művészettörténet és a műemlékvédelem közös diszciplína volt és ez egy időben még az egyetemi oktatásban is megmutatkozott. A magyar művészettörténetírás interdiszciplináris tevékenysége ezért először lényegében a középkori régészettel és a műemlékvédelemmel

való szoros kapcsolatban mutatkozott meg. E kapcsolat máig él, mint jelzi Gerevich László, Zolnay László – és sorolhatnám – munkássága. Ennek az együttműködésnek volt szakirodalmi vetülete a topografikus kutatás. Jóllehet a topográfiák már 1945 után jelentek meg, ekkor jött létre az az intézményes hálózat is, amely ezt meg tudta szervezni, de ennek szellemi előfeltétele volt Gerevich Tibor, Gerevich László, Genthon István, Dercsényi Dezső, Zádor Anna, Kampis Antal, Voigt Pál, Kapossy János, Csatkai Endre és Schoen Arnold – és folytathatnánk a sorolást – korábbi tevékenysége.

Művészettörténetírásunk alapvetően historikus szemléletéből következik, hogy nyitott volt a művelődéstörténeti szempontok iránt, elég utalni csak Lyka Károly ilyen irányú tevékenységére vagy a régi magyar enterieurök kutatására. Domanovszky Sándor könnyen található művészettörténész partnereket művelődéstörténeti koncepciójához. Ugyancsak a művelődéstörténeti aspektus jelenlétét biztosította, hogy a szellemtörténet, ha nem is teljesen "megemészte", inkább csak Huizinga hatásán keresztül, hatott a magyar művészettörténetírásra, már pedig ez segített abban, hogy a művészeti jelenségeket ne elszigetelten, hanem a kulturális szféra nagyobb dimenziójában szemléljék.

Kevesebb volt a kapcsolat a művészettörténetírás és a néprajz között, jóllehet itt is voltak előzmények, mindenekelőtt Balogh Jolán nagyszabású munkásságában és a néprajzosok között is voltak, akik művészettörténeti szempontokat is érvényesítettek, különösképp az iparművészet és a népművészet határmegyéjén lévő terület kutatók – például Palotay Gertrúd vagy Viski János. Jellemző azonban, hogy Balogh Jolán még 1956-ban is azt javasolta, hogy az ún. tárgyi néprajzból váljon ki a népművészet történetének kutatása – ekkor is még ennyire megoldatlan volt e problémakör.

A művészettörténetírás teória-ellenességének volt következménye – hiszen a művészet-tudomány túlzottan "Tadesco"-nak minősített –, hogy sem a filozófiával, sem a pszichológiával a két világháború között nem alakult ki intenzívebb kapcsolat, bár ismerve a hivatalos magyar filozófia és esztétika szellemi rangját, ezt önmagában nem lehet negatívumnak minősíteni. Ezzel szemben, mindenekelőtt Gombosi György tevékenységében, megfigyelhető a mélylélektan inspiráló hatása.

A felszabadulás után, a marxizmus térhódítása nyomán méginkább megerősödött a társadalomtörténeti orientáció, sőt kezdetben, a vulgarizálás idején, a szempont egyoldalú és dogmatikus értelmezése magának a művészettörténetírás specifikumainak a megkérdőjelezésével járt együtt. A veszély mindenekelőtt a felépítmény-alépitmény viszonyának merev és determinisztikus szemléletében rejlett és tulajdonképpen békésen egymás mellett élt egy vulgárisan leegyszerűsített történelmi-társadalmi képlet alkalmazása a hagyományos pozitívista és stílustörténeti gondolkodással. A vulgarizáló történetírás a művészetben az általa objektívnek tételezett társadalmi valóság adekvát vagy inadekvát tükrözését látta, s mint ilyent, pusztán illusztratív dokumentumként kezelte.

Az interdiszciplináris szemlélet ezért kezdetben csupán a már korábban érintett művészettörténet-műemlékvédelem-középkori régészet együttműködésben mutatkozott meg, mindenekelőtt a topografikus kutatásokban, mikor is, a művészettörténet figyelme a provinciális művészet, a mindennapi tárgykultúra felé is fordult. Mindennek kezdetben megvoltak a szervezeti feltételei is, hiszen a Múzeumi Központ, a hirtelen nemzetközi szinten is tudományos diszciplinává váló múzeológia égíse alatt, szervezetileg tömörítette a régészetet, a művészettörténetet, a néprajzot, sőt osztályaként hozzátartozott a műemlékvédelem is a művészettörténészképzés a múzeológia tanszékcsoport keretében folyt, mikor is az alapvizsgáig valóban interdiszciplináris volt az oktatás.

Kétséggkívül az ún. múzeológus képzésnek megvoltak az árnyoldalai, de tény, hogy ekkor tanultak az egyetemen azok, akik valóban nyitottá váltak az interdiszciplináris kérdések iránt, megerősödött a művészetetnológiai kutatás, a múzeológiai tanszékcsoporthoz tartozó orientalisztika és archeológia hatása is hozzájárult a művészettörténeti képzés szemlélete kiszélesedéséhez. A vulgarizáláson túlemelkedő, valóban történeti szemlélet és az interdiszciplináris kutatás elméleti alapjait az ötvenes évek elején lényegében Fülep Lajos vetette meg, mindenekelőtt "A magyar művészettörténelem föladata" című, 1951-es akadémiai székfoglalójában³ és Csatkai Endre: "Sopron és környéke műemlékei" című topográfiájához írt előszavában (1952).⁴ A székfoglalóban megkülönböztette a magyarországi és a magyar művészetet, ezek kutatási sajátosságait, a művészettörténetírás szempontjából legalizálta a provinciális és a regionális művészetet és különösen a művészettörténet és az etnográfia közötti együttműködést szorgalmazta: "A magyar művészeti anyag jelentékeny részét nem lehet feltárni és megérteni magával a művészettörténelemmel, se magával az etnografiával. Mint sok egyéb hagyományunkat se (például régi vitézi énekeinket se). Itt is, mint már előbb az aléptmény topografikus és monografikus alappá munkálásában, a kooperáció szükségéhez értünk." A Sopron topográfiához írt előszavában pedig mindezt elméletileg konkretizálta egy új típusú topográfia módszertani alapelveként.

A történettudománnyal való együttműködés problémakörét pedig a Balogh Jolán "Az esztergomi Bakócz-kápolna" című doktori értekezéséhez írt opponensi véleményében (1956)⁵ fejtette ki, megállapítván, hogy "A művészettörténész természetesen nem törekedhet olyanfajta lehető teljességre, mint az általános történész, arra van szüksége, ami sajátos tárgyához és problémáihoz tartozik - receptet adni erre nem lehet, tárgyanként, témánként, intencióként változik. Mindez azért szükséges, mert "a konkrét történeti szituáció elhanyagolásának arányában halványul a művek konkrét értelmezésének lehetősége..." Fülep itt a művészettörténet saját problematikáját a szociálpszichológia, izlésszociológia, egyáltalán a mű hatásmechanizmus kutatása felé tárgította, tehát az interdiszciplináris szemléletet szorgalmazta. A Bakócz-kápolna nagy hatásával kapcsolatban írta: "Ez igen fontos történeti-művészettörténeti momentum, és pedig olyan, ami csak önmagáról beszél, effektív hatásáról nem. Az ilyen heves hatásnak három föltétele van: a) a műnek igen kiválónak kell lennie, b) újnak vagy újszerűnek kell lennie, másnak, mint amilyen a többi, c) de nem annyira másnak, hogy az idegenség érthetlenségéig szokatlan legyen. Az első föltétel, a kiválóságé, leolvasható a műről, a második, az újságé, már csak a művészettörténetéből, a harmadik pedig az újszerűségében is érthetőségé, már csak a korábbi társadalmi-műveltségi-történeti szituációból. Ezért kell ilyen jellegű monográfiában is a művészettörténeti szituációt, ehhez pedig az általános történetit megjeleníteni - annyira, amennyire a mű keletkezését, vele együtt újszerűségét és recipiálását, művészi és társadalmi hatását megérti."

Ugyancsak 1956-ban rendezte meg az MTA Műv. Tört. Főbizottsága konferenciáját a művészettörténetírás módszerének főbb kérdéseiről, mikor is Vayer Lajos vitaindító előadásában⁶ két problémát exponált: a művészettörténeti tudományoknak a többi tudományhoz való "külső" relációit érintő kérdéseket és a "belső relációkat", megállapítván, hogy "ha módszertannak kidolgozandó feladatai között az első sorban jelöljük ki a komplex metódus problematikáját, úgy vizsgálódásainkat nem a történelmi studiumok erre vagy arra a különleges területére, hanem a társadalomtudományok hatalmas birodalmának összes tartományára ki kell terjesztenünk."

Az interdiszciplináris kutatások valóban megindulására azonban inkább csak a hatvanas évek második felében került sor. Ennek több oka volt. Az interdiszciplinaritás ugyanis

korántsem egy tudományág elhatározásának függvénye. Márpedig a társtudományok részéről a művészettörténet felé kevés gesztus történt. A történettudomány épp a marxizmus térhódítása miatt – és tegyük hozzá, annak vulgarizáló korszakában – úgy érezte, hogy ő a dialektikus-történelmi materializmus egyedüli letéteményese, s mint ilyen, hegemoniára törekedett, a társadalomtudományokat csak segédtudományi viszonylatban tudta elképzelni. A többi társadalomtudományi diszciplína pedig inkább saját határai védelmével volt elfoglalva, mintsem hogy épp a határok megnyitásával foglalkozott volna.

A hatvanas években azonban a tudományos kutatás bázisaivá mindinkább az akadémiai intézetek váltak és minden társadalomtudományi diszciplína előtt feladatként állt a kézikönyv-program, márpedig az a módszertani problémák előtérbe kerülésével járt együtt. Ugyanakkor ezekben az években vetkőzték le az ötvenes évek vulgarizálást is és kerültek szembe a nyugat-európai és amerikai tudományos áramlatok "kihívásával", felvetődött tehát a tudományágak önvizsgálatának szüksége. A magyar történetírás is ekkor kezdte feldolgozni az Annales kör tanulságait, felismerte a mentalitástörténeti kutatás fontosságát, rehabilitálódott a korábban egyértelműen szellemtörténetinek minősített művelődéstörténet stb. A nagy irodalomtörténeti szintézis megírásakor is felvetődött a társtudományokkal való együttműködés szüksége, a közös gondolkodást szorgalmazta a minden területen felmerülő periodizációs probléma. Több tudományág is felvetette tehát az együttműködés fontosságát és különféle tudományos ülésszakokon több oldalról is foglalkoztak az interdiszciplinaritás lehetőségeivel, a korszerű művelődéstörténet kritériumaival.

Az első ilyen jellegű tanácskozás a Magyar Történelmi Társulat 1966. évi kecskeméti Vándorgyűlése volt, ahol Mátrai László tartott előadást "A művelődéstörténet néhány módszertani problémája" címen és a történészek közül Székely György szólt hozzá a kérdéshez.⁷ Ettől kezdve több tanulmány is foglalkozott a kérdéskörrel.⁸ Hanák Péter a készülő történeti kézikönyv elméleti előkészítése során vázolta a kulturtörténeti szintézis problémáit, olyan programot rajzolva fel, amely azóta is csak részben realizálódott.⁹ Szerinte a kulturtörténeti kutatásban kitüntetett helyet foglal el az életmódkutatás – márpedig ez érinti a szorosabb értelemben vett művészettörténetírást is. Az anyagi kultúra körébe sorolt életmódkutatásnak ugyanis ki kell terjednie a lakás, az öltözködés, a táplálkozás és a szabadidő történelmileg-társadalmilag meghatározott sajátosságaira, márpedig ezek közül a két első az építészeti- és iparművészet-történeti kutatásnak is tárgya.

Hanák tanulmánya mellett a Történelmi Szemle 1974. évf. 3. száma több más tanulmányt is közölt e témakörből.¹⁰ Kosáry Domokos "A művelődéstörténet helye a történelmi szintézisben" című tanulmányában mindenekelőtt a történettudomány és az irodalomtörténet viszonyát elemezte, megállapítván: "A történésznek elsősorban azt kell vizsgálnia, hogy mit képviselt egy adott kor szépirodalma, mint a társadalmi valóság: osztályok, rétegek, feltételek, törekvések tükrözője, és egyben, mint a társadalomban jelentkező igények kielégítője, sőt bizonyos fokig formálója is. Vagyis mint olyan fogyasztási cikk, amely egyben tudatosító, alakító hatással is bír. Az irodalomtörténész csak a történelemben mutatkozó társadalmi összefüggések ismeretében, vagyis a történettudomány segítségével képes a maga külön tematikáját teljesen kialakítani, csak innen kiindulva tudja a maga sui generis problémáit megoldani. A történész viszont csak a sajátos irodalomtörténeti eredmények figyelembevételével tudja helyesen mérlegelni és megfelelően tisztázni a társadalmi valóság irodalmi tükrözésének és egyben az irodalom társadalmi funkciójának problémáit."¹¹

A témakörrel foglalkozó legnagyobb szabású konferencia a Magyar Történelmi Társulat

1978 márciusi Szegedi Vándorgyűlése volt, amely programja szerint ("Történelemtudomány és társadalomtudományok") is az interdiszciplináris kutatás helyzetét kívánta felmérni.¹² E konferencián fejtette ki Kosáry nagyszabású XVIII. századi művelődéstörténeti korpuszának elméleti problematikáját, a művelődéstörténeti korszakmodell konstituálásának szükségét, megállapítván, hogy "a művészi alkotások gyakran olyan források is, amelyek visszakövetkeztetéssel a társadalmi modell felépítéséhez felhasználhatók."

A módszertani, elméleti kérdéseket tárgyalta Köpeczi Béla is, 1979-ben írt "A művelődéstörténet tárgyról és módszertanáról" című tanulmányában,¹³ amelyben a kultúrakutatás problémájaként megemlítette többek között kutatási feladatként: a) az irodalom és a művészetek jellege, funkciója és produktumai, azok hatása a mindennapi tudatra és az ideológiákra, b) hagyomány és újítás valamely korszak kultúrájában, átvett és továbbfejlesztett, illetőleg új értékek egymásra hatása, valamely korszak jellemzői, márpedig ezek vizsgálata a művészettörténet feladatai közé is tartozik.

A művelődéstörténeti orientációjú megközelítés legutóbbi szakmai megnyilvánulása az 1983 áprilisában "Történeti antropológia" címen rendezett tudományos ülésszak volt, amelyen a történészek és néprajzosok vettek részt, de képviselték magukat más tudományágak képviselői is.¹⁴ Az elemzések célja - a történeti antropológia szellemében - a múltban élt emberek, kisebb-nagyobb csoportok viselkedésének, tapasztalatainak, gondolatainak rekonstruálása volt. E problematika előkészítésének minősíthető Makkai László-Klanczay Gábor: "Anyagi kultúra, szokásrend, mentalitások. Javaslat egy tudományos együttműködésre" című programtanulmánya.¹⁵ Sajnos, ezen a lényegében mentalitás- és életmódtörténeti konferencián nem vettek részt művészettörténészek.

Mint e vázlatos áttekintés is jelzi, a hatvanas évek második felétől a történettudomány állandóan szorgalmazta az interdiszciplináris együttműködést, keresi a korszerű művelődéstörténet módszerét. Lényegében hasonló a helyzet az irodalomtörténet tudományban is, az interdiszciplináris együttműködés példája az MTA reneszánszkori bizottságának munkája, Klanczay Tibor irányító tevékenysége a schallaburgi kiállítás és katalógus előkészítésében.

A történettudomány, az irodalomtörténet és művészettörténet gyümölcsöző együttműködésének példája a felvilágosodás korára vonatkozó kutatások fellendülése, e témakörben rendezett nemzetközi tudományos konferenciák.

Ahhoz, hogy a művészettörténettudomány eleget tudjon tenni a társtudományok kívánalmainak, szervezeti kérdések megoldása is szükséges volt. Lényegében ez teremtődött meg az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport megalakulásával. A csoport létrejöttétől kezdve állandóan napirenden tartotta az interdiszciplináris együttműködést, hiszen a központi feladatának kiszabott "kézikönyv" program csupán a tudományok közötti együttműködés révén realizálódhatik. Ezért a kézikönyv módszertani, elméleti előmunkálatai során több interdiszciplináris jellegű vizsgálatra került sor. Ezek túlnyomó része nyomtatásban is megjelent az Ars Hungaricában illetve a Művészettörténet-Tudománytörténet című tanulmánykötetben. A történettudomány képviselőivel való együttműködés legpregnansabb példája az 1981 januárjában rendezett a "Művészet és művelődéstörténet" című vitaülés volt a felvilágosodás korszakára vonatkozó újabb kutatásokról és módszerekről.¹⁶ A vitán a történészek részéről a művelődéstörténeti szempontot mindig szem előtt tartó Kosáry Domokos, Vörös Károly és Petneki Áron vettek részt, míg az irodalomtörténetírást Bíró Ferenc képviselte. Nem véletlen, hogy épp a felvilágosodás kori művészet vizsgálata került napirendre, hiszen itt par excellence művelődéstörténeti korszakról van szó, amelynek eredendően racionális és

didaktív jellege miatt a művészet sokrétű funkciói közül a megismerő és a kommunikatív funkció került előtérbe, e vonás pedig szükségképp szoros kapcsolatot létesített a kor irodalmi, fogalmi gondolkodásmódja és a képzőművészeti gondolkodás és kifejezés között, ez utóbbi önelvűsége némiképp háttérbe is szorult. Tehát maga a történeti anyag is megkívánja az interdiszciplináris kutatást, bármily árnyalt stíluskritikai analízis ugyanis nem sokra vezetne.

Feltétlenül pozitív jelenség, hogy a korábbi szorványos kapcsolatokon túl, szervezettebbé és gazdagabbá vált a művészettörténetírás és a néprajztudomány közötti együttműködés. Ennek volt kezdete a kézikönyvprogram előkészítésében megrendezett vita Szabolcsi Hedvig "A népművészet és iparművészet viszonya" című tanulmányáról,¹⁷ a Kresz Mária által válogatott és bevezetett "A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetéről. 1875-1899" (Szerk. Szabolcsi Hedvig) című kiadvány (Szolnok, 1973), és a művészettörténészek aktív részvétele a néprajzosok Pécsen rendezett 1977-es konferenciáján (Marosi Ernő, Miklós Pál és Németh Lajos tanulmányai. In: Ethnográfia 1977/1.) Az említett konferenciák, tanulmányok, szakkiadványok az interdiszciplináris kutatás iránti igény megerősödéséről tanúskodnak, s erre utal néhány komplexebb szemléletű múzeumi kiállítás megrendezése is. És ha az elmúlt másfél évtizedben megjelent művészettörténeti publikációk sorára gondolunk, akkor joggal megállapíthatjuk, hogy a komplex szemlélet valóban teret nyert művészettörténetírásunkban, úgyszólván már magától értetődő követelmény, mint ahogy ezt elismerőleg konstatálta az MTA Elnökségének a művészettudomány helyzetéről hozott határozata is.

Jellemző azonban, hogy az említett jó példák a történettudomány és a néprajztudomány viszonylatában említhetők. A műemlékvédelemmel ugyan szükségképp megmaradt a művészettörténetírás szoros kapcsolata, ám a topográfia program elsorvadása visszahat az együttműködésre és végső soron gyengíti a művészettörténetírás művelődéstörténeti igényű orientációját, nem beszélve, hogy ez milyen nehézséget okoz a tudomány káderutánpótlásban, hiszen a topográfiai munkában való részvétel a legjobb iskola volt a levéltári, az életmódkutatás megtanulására, növelte a tárgyi kultúra, a környezet, mint művészeti, szociológiai probléma iránti fogékonyságot, hiszen a topográfia során felmért anyag már önmagában is inspirál a komplex módszerekre.

Ugyancsak a negatívumok közé sorolandó, hogy a megszaporodó életmód, környezetkutatásból a művészettörténészek valahogy kimaradtak és a hetvenes évek elején jól induló experimentális képzőművészet szociológiai kutatások is elsorvadtak, illetve ha elszórtan van is ilyen, az a művészettörténeti szakma képviselői nélkül folyik.

Nem alakult ki mélyebb kapcsolat a szociológiával, a pszichológiával, a filozófiával és az esztétikával sem, annak ellenére, hogy néhány művészettörténeti munka bizonyította a szakma nyitottságát a tudományágak problematikája és eredményei iránt. Minden bizonnyal ebben közrejátszott, hogy a szakmákkal korábban sem volt jó az együttműködés és egyébként is a művészetszociológia nálunk erősen irodalmi és zenei orientációjú. Természetesen nem csupán az experimentális kutatás partnere, de általában hiányzik a szakmák közötti együttműködés, kivéve a művészetpatográfiai kutatásokat, ahol Gerevich József és Ungváry Gábor tevékenysége révén Pertorini Rezső váratlan halála után sem szűnt meg az együttműködés.

Ami pedig a művészetfilozófiát és az esztétikát illeti, ismeretes, hogy a magyar tudományban ennek alapját Lukács György impozáns életműve alkotja, márpedig köztudott, hogy Lukács elsősorban irodalmi anyagra támaszkodott. Némi változás tapasztalható ugyan a legutóbbi időben, mert az egyetemen több művészettörténész hallgató

választotta szakpárosításként az esztétikát és ez magától értetődően hatott problémálatásukra, közelíti egymáshoz a művészettörténeti és esztétikai metodikát.

x x x

Az interdiszciplináris kutatás szervezeti feltételei az akadémiai kutató intézetek révén szervezetenként lényegében biztosítottak és sokat jelent, hogy az utóbbi időben az egyetemi tanszékek is kezdenek ismét tudományos műhelyekké válni. A tudáspolitikai által preferált és dotált ún. "kiemelt témák" is elvben az interdiszciplináris kutatás letéteményesei, bár a tapasztalat szerint a kiemelt témákat az intézmények általában formálisan, inkább csak költségvetési kiegészítésként kezelik.

Bizonyos mértékig némi túlszervezés is érezhető az interdiszciplináris kutatás terén. Az akadémiai intézetek ugyanis saját termunkájuk során foglalkoznak az interdiszciplináris kutatásokkal, igénybe veszik tehát a társtudományok képviselőit. Ugyanakkor az MTA Művelődéstörténeti Munkabizottságának szekciói is szerveznek ankétokat e témakörből, a Társulatok is napirenden tartják – és folytatni lehetne a fórumokat. A különféle kutatások, konferenciák koordinálása azonban hiányzik, ezért sok a párhuzamosság.

Nehézséget okoz, hogy felsőoktatási szinten szervezetenként nincs biztosítva a komplexebb szemléletre való oktatás. A szociológia és a pszichológia, mint preferált elítészakma, idegen test a bölcsészkaron, más társadalomtudományi szakkal nem is párosítható. A jelenlegi meglehetősen elasztikus "áthallgatás" keretében lehetséges például, hogy egy matematikus felvegye a művészettörténeti szakot, egy pszichológus azonban nem teheti. A nemrég létrehozott Művelődéstörténeti Tanszék státusa megoldatlan. A kulturális antropológiai oktatás periférikus, inkább csak az amerikai iskola elvei honosítási kísérletében mutatkozik meg.

Hiba lenne azonban csupán a jobb koordinálásban, szervezeti kérdések megoldásában keresni a továbbblépés lehetőségét. Számos elméleti kérdést kell ugyanis megvitatni, mégpedig oly módon, hogy a művészettudomány vállalja a problémák exponálását. A történettudomány és a művelődéstörténet ugyanis, ha vállalja is az együttműködés szükségét, mint említettük, a művészetet mégis elsősorban csupán mint kordokumentumot kívánja vizsgálni, saját koncepciója illusztrációjaként kezeli, végső fokon nem is tudja a műveket a maguk valóban forrásértékében vizsgálni, mert nincs birtokában a mű "nyelvének" ismerete, a desiffrozásához szükséges metodika, a mű-textus olvasási módja.

Az interdiszciplináris, komplex szemlélet és kutatás egyébként sem jelenti csupán a társadalomtudományok egyszerű kooperációját, az összehasonlító vizsgálatok szorgalmazását vagy pedig azt, hogy a művészettörténet maga próbálja meg alkalmazni a különféle társadalomtudományi diszciplinák módszereit és ezzel megpróbálja létrehozni valamiféle eklektikus módszertani modellt. Végső fokon egy ilyenfajta komplexitásra való törekvés egy tagolatlan tömbbe integrálódó egyetemes társadalomtörténeti tudományhoz vezetne, amely, hogy operatív lehessen azonnal differenciálódni kezdene, mígnem a dolgok logikáját követve ismét eljutna a jelenlegi ágazati differenciáltságához.

A művészettörténettudomány komplex szemlélete mindenekeelőtt annak a ténynek felismerésében és az abból fakadó konzekvenciák levonásában rejlik, hogy a művészet, mint társadalmi intézményrendszer és a mű, mint civilizációs-kulturális tárgy és jelentéskomplexum történetileg változó jelenség, lényegében megegyezés- és viszonylatfogalom és funkciói is történelmileg meghatározottak és változók. Ebből következik,

hogy a művészettörténetírásnak mindig saját magának kell konstituálnia saját kutatási tárgyát, márpedig ezt nem tudja megtenni, ha csupán a művészettörténet immár klaszszikus módszereit, a stílustörténeti, stíluskritikai vizsgálódást, kialakított alapfogalom tárát veszi figyelembe. Ehhez valóban komplex szemlélet kell, amely azonban nem egyszerűen más tudományágak szemléleti módjának és módszereinek az átvétele, hanem a rendkívül bonyolult jelenségcsoport többoldalú, de egy központi vezérlő elvtől irányított számbavétele. Nem az vizsgálendő tehát, hogy a művészettörténettudomány mennyiben tud támaszkodni más tudományok eredményeire, illetve mennyiben tud hozzájárulni azok komplexebb gondolkodásához, hanem sajátmaga feladatai tisztázásakor és realizálásakor kell a maximális komplexitásra törekedni, amelynek természetesen előfeltétele az interdiszciplináris tájékozottság és minden tudományág kompetenciájának a fel- és elismerése. Azok a szakmai problémák ugyanis, amelyeket művészettörténettudomány önvizsgálata során számba kell vennie, nem oldhatók meg csupán a művészettörténet belső vizsgálati rendszerén belül. Így például az a művészettörténeti elemzés számára perdöntő kérdés, hogy melyik korszakban mit fogadnak el művészetként, illetve a kor ítéletétől függetlenül mi minősül annak és mi nem, nem dönthető el csupán a művészettörténettudomány eddigi kutatási módszerei szerint. Az a kérdés, hogy a művészet csupán az esztétikai tudat alkotása-e, s ha így van, mit teszünk a művészettörténet évszázadaival, mikor - mint Gadamer írja - "az emberek minden esztétikai tudat és a mi "művészet" - fogalmunk nélkül, olyan alakzatokkal vették körül magukat, melyeknek vallási vagy profán életfunkciója mindenki számára érthető volt, és senki sem akadt, akinek csupán esztétikai élvezetet nyújtottak volna"¹⁸ - nem választható meg csupán a művészettörténet hagyományos módszerével, szemléletével, ugyanakkor a megoldás nem várható a történeti szociológiától vagy történeti antropológiától sem - márpedig a kérdés ugyancsak fontos a metodika megválasztása szempontjából.

Általában felvetődik a probléma, hogy a művészettörténet még nem tisztázta viszonyát a történeti antropológiához, vagy a vizuális antropológiához sem - pedig e tudományok vallják a művészetfogalom történeti relativitását, érintik azt a problémát, hogy lehet-e egyáltalán különbséget tenni egy kor művészete és vizuális kultúrája, a művészeti és vizuális kommunikáció fajai között. Megválaszolandó kérdés tehát, hogy egy adott kor vizuális-plasztikai manifesztáció közül melyek azok, amelyeknek vizsgálata még a művészettörténetírás feladatai közé tartozik, vagy pedig bizonyos körökben hiábavaló lenne különbséget tenni közöttük, s akkor lényegében a művészettörténetírás szükségképp felolvad a történeti antropológiai kutatásokban? A kortárs művészet ún. "antiművészet" tendenciáira gondolva joggal mondhatjuk, hogy e probléma nem csupán a régebbi korok kutatói előtt jelentkezik.

Mindennek magától értetődően következményei vannak a múzeológia területén is. A magyar múzeumok profilja ugyanis lényegében egy évszázada alakult ki és tükrözi a tudományok akkori állapotát, "területfelosztását". A Magyar Nemzeti Galéria ugyan alapítását illetően újabbn keletű intézmény, ám lényegében folytatója a volt Fővárosi Képtárnak, illetve a Szépművészeti Múzeum Újkori Magyar Osztályának. A múzeumok gyűjtési területe lényegében a művészeti ágak és műfajok hagyományos rendje szerint tagolódott. Élesen elkülönültek a képzőművészeti műfajokra specializálódó intézmények. Bonyolultabb volt azonban a "munkamegosztás" a történeti múzeumok, az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeum gyűjtési területét illetően, hiszen a tárgykultúrában összemosisódott az esztétikai értéket is hordozó illetve a mindennapi használatra szánt alkotások közötti határ. A művészet új irányai és a művészettudomány szemléletváltozása azonban megkérdőjelezi az eddigi felosztások, profilok kompetenciáját. Jellem-

zõ, hogy az elmúlt években a Nemzeti Galéria is több olyan kiállítást rendezett, amely nem annyira stílustörténeti szempontokat, hanem inkább művelődéstörténetiekét követ, a kiállított művek között egymás mellett szerepelt az esztétikai szempontból értékhardó, "szimbolikus értéket" reveláló mű és a csupán kordokumentumnak minősülő, a kor vizuális kommunikációjában szerepet játszó ábrázolás. Gyakran nem különül el egymástól a képzőművészeti vagy iparművészeti alkotás - példázza a modern textilművészet stb.

Mindez arra utal, hogy a probléma nem csupán a művészettörténettudomány és a művészettörténetírás problémája, hanem a múzeumoknak is szembe kell nézni vele.

A történettudomány számára a művészet illetve a mű, mint történeti produktum, mindig az adott kor társadalmi valósága szempontjából érdekes, mint dokumentum, vagy mint mással pótolhatatlan forrás. A művészettörténettudomány szempontjából azonban ez csupán a mű létezésének egyik módja, hiszen az anyagi kultúra- és ezen belül a művészet - alapvető tulajdonságai közé tartozik a tárgyak makacs "itt-van"-ja. Márpedig e tény a történettudománnyal szemben a művészettörténettudománynak sajátos feladatot támaszt. A történelem a történések szüntelen egymásutánját tételezi és vizsgálja, mikor is a múlt csupán megszüntetve-megtartva válhat a jelen részévé. Ugyanakkor a műalkotások világa - potenciálisan, szerencsés esetben - a szüntelen jelenlét, a különféle korok tárgyi világának szinkronicitása, ahogy Étienne Souriau a remekművek létezési módjával kapcsolatban megjegyezte: "Egy külön világegyetem ez, mely egységesen érkezett el a léthez, a jelenléthez." Vagy ahogy Sedlmayr írta, a művészettörténet szemléletének alapvető paradoxonja az a tapasztalat, hogy a műtárgy egyszerre tartozik, mint minden más történeti jelenség, a történeti időhöz, ugyanakkor sajátos módon ki is lép belőle és egy történelmen kívüli, történetfölötti idő részévé válik. Ez a "végtelenül meghosszabbított, örökös jelenlét" (Wilhelm Perpeat) kötelezi a művészettörténettudományt, hogy kidolgozza saját időértelmezését. Jóllehet a művészettörténet klasszikusai többízben foglalkoztak a művészettörténeti idő problematikájával, ám ez még az új hermeneutika, a recepció esztétika és a szociológiai gondolkodás reneszánsza előtt történt, márpedig ezek problémafelvetése mellett nem mehet el a művészettörténettudomány.

A megválaszolásra váró kérdések sorolását folytatni lehetne, de nem egy helyzetelemző írás feladata. Mindenekelőtt arra akartunk utalni, hogy a következő lépés a művészettörténettudomány belső vizsgálata kell, hogy legyen, mert enélkül az interdiszciplináris kutatás szükségképp megreked a felületi szinten.

JEGYZETEK

1. Hegel: Előadások a filozófia történetéből. I. 21-22.
2. In: Jb. für Aesthetik und allg. Kw. 7. 1962. 146-166.
3. In: Fülep Lajos: Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920-1970. Bp. 1976. 407-436.
4. i. m. 437-441.
5. i. m. 457-464.
6. Vayer Lajos: A művészettörténet módszerének főbb kérdései. In: MTA Társ.i-Tört.i Tud. Osztályának Közleményei. 1956. VIII/1. 69-től.
7. Mátrai László: A művelődéstörténet néhány módszertani problémája. In: Századok. 1967 (101. évf.) 1236-1241. Székely György hozzászólása uo. 1248-1250.
8. A művelődéstörténet kérdéseiről (1969-es vita anyaga). In: Tört. Szemle 1970.
9. Elekes Lajos: A Művelődéstört. helye, funkciója a történelmi szintézisben. (126-131),
R. Várkonyi Ágnes: Műv.történeti törekvések az európai és hazai polgári tört. tud.-ban. (136-148),
Pamlényi Ervin: A kultúrtört. fogalmáról, tárgyköréről (148-156).
9. Hanák Péter: A kultúrtörténeti szintézis problémái. In: Tört.i Szemle. 1974/3. 447-453.
10. Niederhauser Emil: A kultúrtörténet kérdéséhez:
Makkai László: Művelődéstörténet, mint értékrend,
Kosáry Domokos: A művelődéstörténet helye a történelmi szintézisben. In: Tört.i Szemle 1974/3. 421-453.
11. i. e. 442.
12. Günszt Péter-L. Nagy Zsuzsa: Beszámoló a Magy. Tört. Társ. 1978. márc. 29-31-i szegedi Vándorgyűléséről. In: Századok 1979/1. 132-147.
13. In: Századok 1974/4. 689-692.
14. Történeti antropológia. Az 1983. ápr. 18-19-én tartott tudományos ülészak előadásai. Bp. 1984.
15. In: Tört.i Szemle 1981. 268-272.
16. 1. Ars Hungarica 1981/1.
17. In: Művészettörténet-Tudománytörténet. Bp. 1973. 161-182.
18. Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Bp. 1984. 76.

A NÉPRAJZTUDOMÁNY ALAKULÁSÁ- NAK NÉHÁNY VÁRHTÓ TENDENCIÁJA AZ EZREDFORDULÓIG

"... milyen nagy is a mi hatalmunk a múlt felett! Milyen engedelmessé válnak kezünk között a régmúlt eseményei, pusztán azért, mert tudjuk, hogyan végződtek!" - írja Jurij Scserbak Jaropil város krónikájában. A kijelentés arra a kortárs olvasóra vonatkozik, aki a polgárháború idejéből származó újságokat lapozgat, és sajátos izgalom tölti el, "mert előre tudja azt, amit az akkori legbölcsebb tudósítók sem sejtettek: ki az, aki elpusztul, ... és ki az, aki győz majd, és a dicsőség hullámain fog ringatózni...". Analógiaként gondolhatnánk arra az olvasóra - és ebben az elképzelésben van némi magunknak hízelgő mozzanat -, aki 40-50 év múlva leveszi a polcról a Múzeumi Közlemények bekötött, aranyozott feliratú kötetét. Én azonban ezzel az idézettel csak azt szeretném jelezni, mennyire "nincs hatalmunkban" az a jövő, amit vázolni próbálunk, sőt még a közelmúlt sem, az éppen befejeződő 15 év, hiszen csak részben ítéelhetjük meg, hogy a benne kezdődött törekvések, áramlatok hova is vezetnek. Legfőljobbat azt tehetjük, hogy megpróbáljuk számba venni, a magyar néprajzban - és a nemzetközi tudományosságban - milyen mozgások, új törekvések mutatkoznak, s ezekből mi vetíthető ki az előttünk álló évekre, másfelől milyen társadalmi igényekkel és elvárásokkal számolhatunk. Az efféle elképzeléseknek az érvényessége-realitása azonban nemcsak azért korlátozott, mert csupán intellektuális lehetőségekkel számol, amelyeknek a megvalósulása számos személyi, intézményi, költségvetési feltételtől függ (visszanézve a záródó 15 éves szakaszra, azt hiszem, a lehetőségek megvalósításának elég gyenge határfokát állapíthatjuk meg) - hanem azért is, mert a néprajztudomány nincs egyedül. Az, hogy milyen szerepet, tevékenységi kört tud majd kialakítani, függ a szomszédos tudományágak változásától-fejlődésétől, függésétől is: a társadalomtudományok, kultúra-tudományok átalakulóban lévő munkamegosztásának új megszilárdulásától is. A - kissé elvontan és megszemélyesítve elgondolt "társadalom" a következőkben elképzelt igényei kielégítéséért ugyancsak fordulhat máshova is, mint a néprajztudományhoz. Elég csak a "tudomány alatti" néprajzi irodalom 80 ezres példányszámokkal mérhető jelenlegi prosperálására, az általános iskolai tankönyvekben és segédkönyvekben kiadott nem-tudományos (ál-tudományos, a tudományt lejárató) szövegekre és a mítikus-őstörténeti - egyébként gyakran igen poétikus, csak éppen nem tudományos és helytálló - néprajz-értelmezések népszerűségére gondolnunk. E sorok írójának nemrég akadémiai belső használatra, vitaanyagként kellett a címben foglalt témáról vázlatot készítenie. Ennek elgondolásait - amelyek természetesen nem lehetnek mentesek a szubjektivitástól, bár az MTA Néprajzi Bizottságában elhangzott néhány észrevételt is hasznosítanak - ismertetem a következőkben, mint lehetőségeket, várható tendenciákat, ill. részben reményeket, amelyeknek a megvalósulása, úgy vélem, kívánatos lenne.

x x x

A HAZAI ÉS A NEMZETKÖZI NÉPRAJZ FOLYÓ VÁLTOZÁSAI

A néprajzban ma is érvényben vannak, aktuálisak korábbi nemzedékek által kitűzött feladatok is, ezért a változások számbavételét eléggé mélyről kell kezdeni a múltban.

A néprajz kialakulása, intézményesülése idején a humán tudományok körében a paraszti műveltség elemeinek, jelenségeinek (tárgyaknak, szövegeknek, dallamoknak stb.) összegyűjtését, rendszerezését és filológiai-művelődéstörténeti értelmezését tekintette feladatának. E jegyben nagy forráskiadványok (népköltési gyűjtemények, Magyar Népzene Tára stb.), történeti szintézisek (mint a Magyarság Néprajza) és kartográfikus áttekintések (mint a megjelenésre váró Magyar Néprajzi Atlasz) készültek, illetve indultak meg.

Az elmúlt évtizedekben a kultúra elemekből összetett felfogása mellett megerősödött a rendszerszerű összefüggések kutatása, és a történeti változások folyamatként való vizsgálata, a mozgató erők keresése. Éppúgy, mint Európa-szerte, a magyar néprajz is közelebb került a társadalomtudományokhoz. Ez új tudományágak közötti kapcsolatokat hozott létre, részben újonnan önálló kutatási területekkel, mint a kommunikáció elmélet, szemiotika, kultúraelmélet, illetve a szociológia, társadalomtörténet, gazdaságtörténet különböző ágaival. Emellett a régebbi szomszédi kapcsolatok is átalakulóban vannak, márcsak azért is, mert a szomszédos tudományágakban szintén jelentős változások zajlanak - a nyelvtudománnyal így új kapcsolatot jelent pl. a jel-elméleti megközelítés, az irodalomtudománnyal a befogadás-szociológia, a történet-tudománnyal a mentalitás, családszervezet, általában a "hosszú tartamú folyamatok" vizsgálata, hogy csak néhány példát említsünk. A kultúra rendszerszerű felfogása és a meghatározó elemek keresése, a kulturális jelenségek társadalmi összefüggésekbe való beállítása világszerte előtérbe hozta a marxista értelmezéseket, amelyek a hazai néprajzba a belső tudományos fejlődés hatásán kívül a nemzetközi kapcsolatok révén is (pl. a francia marxista gazdasági antropológia hatása) "begyűrűztek". Vizsgálati tárgyának körülhatárolásánál a régi néprajz, mely a nemzeti kulturális örökség "népi" tartományának kodifikálásán fáradozott, egy kulturális értékrendszer szerint szelektált, a "hagyományos", etnikailag autentikus és esztétikailag értékes elemeket emelte ki (amit nincs okunk hibáztatni, például Bartóknak szemrehányást tenni, hogy a balladák és kolindák mellett figyelmen kívül hagyta a falusi zenei repertoárban akkor már domináló érzelmes műdalokat, magyarnótákat stb.). A rendszerszerű feltárás igénye és a társadalmi összefüggésekbe való beillesztés tematikailag jelentősen kiszélesítette a vizsgálatoknak ezt a körét: így nem tösgyökeresen paraszti, korábban mellőzött témakörök vizsgálatával, mint pl. a népi vallásosság, a ponyvanyomatok és olajnyomatok és összefüggések keresésével, így a földművelés, állattartás, munkatapasztalatai mögött az üzemszervezetek vizsgálatával. Beúsztak a képbe jelenkori nem hagyományos és olykor nem szép jelenségek is, városi személyes élménybeszélések és viccek, bankett-rendezési és különböző szinteken folyó ballagási szokások, falvédők és kerti törpék - és társadalmi problémák. Megindult - ha itthon kissé vonatottan is - a régi paraszti társadalom és a jelenlegi falusi és városi helyi társadalmak intézményeinek, kapcsolatrendszerének vizsgálata: családi és rokoni kapcsolatok, szomszédság, egyesületek, társadalmi rétegződés, lokális közösségek belső kapcsolatai, rendje mellé a külső kapcsolatok keresése (piaci kapcsolatok, közigazgatás, államhatalom stb.), végül már a nemzetközi függési viszonyok számbavétele is, ami egy erdélyi, vagy dunántúli falu gazdálkodásának-társadalmának alakulását végső soron kontinentális folyamatokból is értelmezi. Ezek a témák világszerte, és részben nálunk is, közel hozták a hazai "nemzeti néprajzhoz" a néprajztudománynak azt a külön úton fejlődött ágát, amely a szóhasználat nyelvterületenként eltérően alakult konvenciói szerint etnológia, antropológia néven, általában Európán kívüli törzsi társadalmak és civilizációk körében, már eddig is vizsgálta ezeket a témákat.

A nemzeti néprajztudományok kutatási stratégiájának, társadalmi feladatvállalásának

átalakulásában - ami itt-ott, pl. Skandináviában, az NSZK-ban a 60-as évek végétől késhegyig menő vitákat hozott, saját hierarchikusan szervezett, tudományos életünket azonban alig-alig legyintette meg - az új témákat kereső etnográfusokat, illetve az újabban közkeletű kifejezéssel európai etnológusokat nyomasztó érzéssel töltötte el a hatalmas eszközök birtokában prosperáló szociológia közelsége. Ahol a szociológiai kutatás korábban megszakadt, mint a Szovjetunióban, a moszkvai akadémiai intézetben az ekkoriban újonnan szervezett "etnoszociológiai osztály" részben olyan szociológiai jellegű kérdéseket vállalt föl (pl. a társadalmi rétegződés, a családsszervezet, a politikai érdek-érvényesítés vizsgálata stb.), amit utóbb a kibontakozó szociológia nagyrészt vissza is vett. Skandináviában, Közép-Európában az etnográfusok, folkloristák részben részt is akartak kapni a kortárs társadalom megismerésében, részben védeni is próbálták identitásukat a szociológusokkal szemben - falusi közösségekről, városnegyedekről készítettek monográfiákat, megvizsgálták, hogy a korábbi kutató nemzedékek által leírt paraszti életformája hogyan alakul át - illetve egy másik ágon, hogy a régi paraszti műveltség egyes elemei folklorizmusként milyen új szerepköröket kapnak. Mindezek azonban a jelenlegi nemzeti társadalmak élete szempontjából - félek, be kell vallani - eléggé marginális problémákat világítottak meg, és ez mondható olyan módszertanilag gyümölcsöző és szellemes eredményeket hozó kutatásokról is, mint a gyermekkultúra alakulásának vizsgálata városi óvodákban, iskolákban, vagy különböző extrém helyzetben lévő csoportok (aggok menhelyén élők, deviáns, kábítószeres csoportok, úton lévő kamion sofőrök stb.) kultúrájának feltárása, amit egy időben egyes nyugati országokban preferáltak, tiszteletre méltó társadalmi jobbitó szándékok jegyében. A jövő lehetőségei, szerintem, jobban megtalálhatók olyan jelenleg induló vállalkozásokban, amelyek egy-egy nemzeti társadalom, nemzeti műveltség egészét, nemcsak különleges, helyi, perifériális változatait, hanem fő áramát, rendszerét, a mélyében nem tudatosan működő értékrendszert próbálják feltárni sajátosan néprajzi, antropológiai eszközökkel. Ezeket az új törekvéseket indokolja, alátámasztja, hogy a nagy mintákkal, bonyolult matematikai-statisztikai modellekkel dolgozó kortárs szociológia is felismerni látszik megismerési lehetőségeinek azokat a határait, ahol éppen néprajzi-antropológiai kutatások tudnák a sokaság viselkedését végeredményben meghatározó egyéni döntések kulturális hátterét, a különböző személyes kapcsolatrendszerek működését, a nagy, átfogó kategóriákat kitöltő kisebb-nagyobb spontán csoportosulások szerepét megvilágítani.

Végeredményben - ha az előző nemzedékek által kitűzött számos feladaton Európa-szerte most is dolgoznak az etnográfusok - kutatásaik tárgya jelentősen kibővült: benne van az egész kortárs társadalom és a vizsgálat néprajzi jellegét a szociológiával és más társadalomtudományokkal szemben egyre inkább a sajátosan néprajzi-antropológiai megközelítés határozza meg. Megváltozott a régi paraszti műveltség értelmezésében is az etnográfusok, folkloristák munkája: az immanensen kultúrán belüli múlt - hatás -, és kapcsolat-keresés mellett - ugyanolyan leegyszerűsíthető stílusban szólva, mint az eddigiekben is - a társadalmi-történeti összefüggések és mozgató erők keresése, a nemzeti önfejlődés modellje helyett a szélesebb keretekben folyó történeti folyamatok vizsgálata kerül előtérbe.

Mindez immár hazánkban is - kialakította a néprajznak egy olyan magasabb elméleti szintjét, amit korábban csak szórványosan és többé-kevésbé elszigetelten közelítettek meg egyes kutatók. Egy olyan szintjét, ahol az emberi műveltség fölépítésének, működésének és az emberiségtörténet hosszútávú folyamatainak általános vonásaira, meghatározóira tehetők fel kérdések.

A jövőről gondolkodva, szeretnék megállni a magyar néprajztudomány néhány szerve-

zeti adottságánál. A magyar "néprajz" szó összefoglalóan jelöli a külföldön eltérő tudománytörténeti hagyományok szerint etnológiának, kulturális antropológiának, szociálantropológiának nevezett egyetemes néprajzot és a különböző kulturális, társadalmi jelenségcsoportok vizsgálatára szakosodott folklorisztikát, anyagi kultúra-kutatást, társadalomnéprajzot stb. Ez a szervezeti egység Magyarországon szabadabb "átjárást", gondolati áramlást biztosít az egyes kutatási területek között, mint olyan országokban, ahol ezek a kutatási területek a tudományszervezésben egymástól elkülönülnek. (Az MTA felől nézve, ebből az egységből jelenleg a népzene-kutatás esik ki - illetve kapcsolódik be csupán a közös TMB Szakbizottság révén -, és az egyetemes néprajz egyes művelői kötődnek a kelet-kutatáshoz.) A hazai kutatásnak ez a szervezeti adottsága hozzájárulhat ahhoz, hogy erősödjön a hazai kulturális folyamatok egyetemes, emberiség-történeti, illetve kontinentális folyamatokba való beillesztése és nőjön a módszertani tudatosság, elméleti igényesség. Ennek a néprajzon belüli sokrétűségnek a felhajtó erejével - bár jelenleg korántsem használjuk ki megfelelően - a következő időszakban jó lenne számolni. A kutatási törekvések változásánál figyelembe veendő a néprajztudomány hivatásos művelőinek számszerű gyarapodása az elmúlt évtizedekben - még ha ez, éppen a múzeumi területen, el is marad a többi ágazattól. A létszám növekedése - elméletileg - fejlettebb munkaszervezeti formákat tesz lehetővé, nagyobb mértékű tematikus és elméleti specializálódást, intézmények közötti bonyolultabb munkamegosztást. A munkamegosztás egyébként nem áll meg az ország- és nyelvhataroknál. Nem hunyhatunk szemet a néprajz rohamosan folyó nemzetközivé válása előtt sem. Ha az egyezményes kapcsolatok a személyes találkozásokra csak elég szűk lehetőséget adnak is, nem tagadható mennyire érződik az általunk (a magyar kutatók által) esetlegesen látogatott nemzetközi rendezvények, az egyes témák művelőit tömörítő egyesülések hatása a hazai kutatásban is. Közép-Európában és északon az "európai etnológia" elnevezéssel komolyan vett európai képzési és kutató programok is jártak, és ma már lengyel, cseh, jugoszláv kollégáink szintén fölmutathatnak külföldön (Európában) végzett huzamos kutatáson alapuló eredményeket. Jó lenne remélni, hogy föl tudunk zárkózni melléjük - az Európán kívüli kutatásokra itt most nem térve ki. Nyilván hatása lesz a hazai néprajzra annak is, hogy mi magunk tárgyává leszünk, sőt már több megjelent kötet erejéig tárgyává is lettünk idegenből jött kutatók terepmunkájának.

x x x

A néprajzi kutatás társadalmi funkciói

Bizonytalan és egymást elég nagy mértékben fedő módon, azt hiszem 4 feladatcsoportot lehet megkülönböztetni.

- a) a népi műveltség emlékeinek föltárása, értelmezése, hozzáférhetővé tétele,
- b) az előbbi feladattal szoros összefüggésben a műveltségben kifejeződő nemzeti identitás, általában az etnicitás vizsgálata,
- c) a jelenlegi és a jövőbeli magyar társadalom és társadalmi tudat néprajzi, antropológiai eszközökkel történő vizsgálata, értelmezése,
- d) "egyetemes néprajz" művelése, tehát bekapcsolódás a világ egykor élt és jelenlegi népeiségeinek néprajzi-antropológiai kutatásába és az átfogó emberiség-történeti, kultúra- és társadalomelméleti kérdések vizsgálatába, s az e téren elért nemzetközi eredmények kritikai, hazai közvetítése. Bár e változat készítésekor nem a múzeumokban folyó néprajzi munkából indultam ki elsősorban, ezeknek a problémaköröknek a tárgyalásánál néhány sajátosan múzeumi lehetőséget is megemlítek.

a) A TÖRTÉNETI ÉRTELMBEN VETT NÉPI MŰVELTSÉG EMLÉKEINEK FÖLTÁRÁSA, ÉRTELMEZÉSE

A néprajznak e téren jelentős "áthúzódó feladatai" vannak. A történeti paraszti műveltség sok műfaja, jelensége – eltérő véleményekkel szemben, s ezúttal nem gondolva az újonnan elősarjadó városi stb. műfajokra – még ma is gyűjthető a terepen és gyűjtendő lesz az elkövetkezendő években is. A gyűjtési feladatok kibővülnek a népi műveltség szélesebb, átfogóbb felfogása révén korábban mostohán kezelt, vagy figyelmen kívül hagyott szellemi és tárgyi műfajokkal, mint pl. az üveg- és vasedények, búcsúi emlékek, művirág bokréták és koszorúk, olajnyomatok, fényképek, szentképek, falvédők stb. E témakörökben még ma is vannak "nyitott határok", fölfedezetlen, műgyűjtés-műkereskedelem által még le nem tarolt területek – jó lenne, ha akadnának újító szemléletű múzeológusok és előrelátó, megértő igazgatók, főnökök. További "nyitott határok" vannak az összekapcsolódó tárgye gyűttesek, felszerelések, tárgyi repertoárok megszervezésében-vizsgálatában, ami az önmagában jelentéktelen tárgyak "mondanivalóját", valóságtükröző képességét megsokszorozhatja (pl. teljes kelengye, konyhafelszerelés, ruhatár stb. egy-egy műhely valamennyi készítménye stb.).

Hatalmas feladat a már összegyűjtött források föltárása, rendszerezése, forráskiadványokban való közzététele is. Itt szintén bővülőben van a forrásbázis a régi paraszti társadalom és műveltség történeti képének rendszerebb kidolgozása révén, elég csak a hagyatéki leltárakra, végrendeletekre rámutatni, melyek a közelmúltban váltak elsőrendű néprajzi forrássá. Hasonlóan megszólaltatható írott-nyomtatott források még hatalmas tömegekben várják fölfedezésüket, megszólaltatásukat (pl. az úriszéki büntető ügyek, a parasztság körében is tömegesen forgó nyomtatványok, kalendáriumok, vallásos szövegek, de a régi, falura szánt napisajtó is, a paraszti és kézműves eredetű írott források stb.).

Az emléktanyag hozzáférhetővé tétele és interpretálása a forráskiadványok, monográfiák mellett bizonyára új kiállításokon is megtörténik majd. Ha arra gondolok, külföldön milyen sikert értek el az elmúlt években nagy szellemi és anyagi erőket stratégiaileg összpontosító, újszerű elgondolások alapján a nézőt meggondolkoztató kiállítások, talán nem utópisztikus arra gondolni, hogy szakágak és közigazgatási egységek szerint szétforgácsolt kiállításaink közt is megjelennek majd számos gyűjtemény anyagát esetleg külföldről is megmozgató, országos feltűnést keltő néprajzi kiállítások és hogy a helyi (állandó és időszakos) kiállításokon is nagyobb szóhoz jutnak az összefüggéseket újszerűen megmutató "képeskönyvben lapozgató" módon a tárgyakat közkeletű műfaji vagy időrenben sorakoztató tárlatok mellett. Mik lesznek, lehetnének ilyen néprajzi kiállítások témái? Néhány éve az oslói etnológiai múzeum új állandó kiállításában arra törekedett, hogy minden egyes törzs, civilizáció, életforma bemutatásánál érzékeltesse: (1) az adott társadalomban milyen a férfiak és a nők közötti viszony, munka és tekintély megosztása, (2) milyen a hierarchikus szervezet, a helyi közösségekben érvényesülő hatalmi függési viszonyok, (3) milyen a kapcsolatuk sajátos természeti környezetükkel, (4) milyenek elképzeléseik a természetfölöttiről, az ember helyéről a világegyetemben. Ezek a tárgyak együtteseiből és múzeológiai interpretálásából kiolvasható információk arra kívánták a látogatót rávezetni, hogy egyrészt elgondolkozzon saját társadalmának-életmódjának relativitásáról (pl. a saját feleségéhez vagy férjéhez való viszonyról) – másfelől, hogy kulcsot kapjon idegenszerűen élő embercsoportok felfogásának, "világának" megértéséhez. A Néprajzi Múzeumban már évekkel ezelőtt készültek tervek pl. a régi paraszti gazdaságok és háztartások beosztásai, adagolási rendszerének a bemutatására vagy egy-egy paraszti

közösségen belül a különböző életpálya-lehetőségek érzékeltetésére, egyáltalán a régi önellátó, "hagyományos" parasztcsaládokban az életpálya-minták bemutatására. De a népművészet emlékeit illetően a külső, formai stilisztikai szemlélet lehetőségei sincsenek nemhogy elkoptatva, de kipróbálva sem, vagy azoknak a történeti tanulságoknak a - régészeti, művelődés- és művészettörténeti emlékek bevonásával történő - bemutatása, amelyek a paraszti műveltség egyes jelenségei mögött érzékeltetnék a tudományos művekben lefektetett emberiségtörténeti összefüggéseket. Hogyan is helyezkedett el a paraszti műveltség az osztályadalom műveltségi rendszerében a többi réteggel szembeállításán túlhaladva, ebben a hatalmas témakörben is nyilván rengeteg kiállításon megjeleníthető összefüggés adódna.

A népi kultúra örökségének értelmezésében a néprajzra kritikai, közvélemény-orientáló feladat is hárul, a népi műveltséggel kapcsolatban jelenleg is forgalomban lévő és várhatóan a jövőben is főtámadó misztikus-mítikus, enocentrikus nézetekkel, és a vulgáris-kommerciális interpretációkkal szemben. A néprajz nem térhet ki az elől sem (bár jelenleg eléggé távol tartja magát tőle), hogy rendszeresen számbavegye és értékelje a népi műveltség elemeinek mai felhasználását és hogy támpontokat adjon a spontán és az irányított "folklorizmus" számára. Nem annyira a napi eseményekbe kellene talán a kutatóknak és a múzeumoknak beavatkozni, mint inkább a társadalmi és a kulturális összefüggések tudatosításával és a forrásokkal, tudományos eredményekkel való szembesítéssel alapot adni a nézőnek, hogy maga alkotson ítéletet.

b) A KULTURÁLIS IDENTITÁS, ETNICITÁS PROBLÉMAKÖRE

A néprajzot Közép-, Észak-, Kelet-Európában voltaképp az a társadalmi igény hozta létre, hogy a megkésve nemzetté fejlődő népek új nemzeti kultúrájába segítsen "beemelni" a falusi-paraszti hagyományokat. Ez nemzeti feladat volt, s az etnográfusok joggal és büszkén tartottak igényt arra, hogy szakmájukat "nemzeti tudománynak" tekintsék. A nemzeti államok konszolidálódása és a nacionalizmusból való kiábrándulás után sokaknak úgy tűnhetett, hogy a néprajz kötődése a nemzeti identitás vizsgálatához túlhaladott örökség, a régi és veszélyes nacionalizmus visszacsengése, kiküszöbölendő - így vetette föl ezt a kérdést pl. a régi néprajz kérélméletlenül kemény belső kritikája az NSZK-ban. A kívülállóknak nem mindig tudták (vagy akarták) pontosan megkülönböztetni a néprajzi álláspontot a tudományon kívüli különféle mozgalmaktól, népies törekvésektől. Magyarországon például Bátky, Györffy, Viski két fronton harcolt, határozottan szemben állt az ősmagyarkodó, tudománytalan nézetekkel - másfelől a hivatalos kulturpolitikától a népi műveltség jobb megbecsülését követelte. A visszatekintő kritika azonban sokszor azokért a délibábos és sovinszta nézetekért is a néprajzot teszi felelőssé, ami ellen annakidején harcolt.

Jelenleg és sejtethetően a jövőben is a nemzeti identitással kapcsolatban két feladatkör hárul a néprajzra. Az egyik: a nemzeti műveltségünk részévé vált népi kulturális örökség magyarázata. Ugyanez a feladat fölmerül a magyarországi délszláv, német, szlovák, román csoportokat illetően és a magyar etnikumnak az országhatáron túl élő részeivel kapcsolatban is. Ha akarnánk se nagyon tudnánk változtatni azon, hogy a népi kultúra elemeit magyarok és hazai délszlávok, erdélyi, vajdasági és kanadai magyarok stb. egyaránt összekapcsolják etnikus, nemzeti identitásukkal. Az etnográfusnak, folkloristának világosan ki kellene fejeznie a tudományos, történeti álláspontot. Elmondani - és ez a téma kiállításon is kiválóan megjeleníthető -, hogy mi-képpen váltak a helyi paraszti hagyományok egyes elemei a nemzeti kultúra részévé,

etnikus jelképekké, hiszen egy-egy népdal, öltözetdarab, pásztorfaragás önmagában nem kell, hogy etnikus húrokat érintsen, mint ahogy hosszú évszázadokig nem is érintett. A fölfedezés és egyben a szelektív szimbólum-alkotás folyamatait mutatta be például a párizsi Grand-Palais-ban rendezett nagy kiállítás a francia "népi kulturális örökségről" 1981-ben, sorra véve kelta mítosz-keresők, helytörténészek, műgyűjtők, városból kivonuló festők és etnográfusok stb. felfedező, tudatosító munkáját. Ebben a problémakörben rengeteg résztéma is adódik - pl. a cifraszűr, mi a jelképes értelme a paraszti társadalomban, majd egyes motívumai önállósodva Lechnertől Korniss Dezső festményeiig, illetve a Népművészeti Vállalat kirakataiig hogyan jutnak újabb-újabb szerepekhez, jelentésekhez.

A népi kultúra, a népművészet egyes tárgyegyüttesei, stílusai, divatjai nem kevésbé nemzetközi, mint a "nemzetközi gótika" vagy az "art nouveaux" - bár a népi kultúra eme kontinentális-nemzetközi áramainak kiállításokon, kiadványokban való együtt-látatására még alig történtek kísérletek. Afféle kiállítások, kiadványok a várható tudományos és nemzetközi sikeren kívül nagy hasznot hoznának a magyar népi műveltség történeti helyzetének érzékeltetésében is.

Ezektől a történeti, eszméletörténeti feladatoktól pontosan megkülönböztetendő az a kérdéskör, ami a jelenlegi magyar társadalomnak, mint etnikumnak, mint sajátos belső kommunikációs rendszerrel összefűzött nemzeti társadalomnak az etnikus sajátosságaira vonatkozik. Akár akarjuk, akár nem és akármennyire nem is tudatos számos megnyilvánulásában, társadalmunknak vannak sajátosan "magyar" vonásai és ezek tudatossá tétele hozzájárulhat saját életünk ésszerűbb viteléhez. Nem véletlen, hogy az efféle vizsgálatokhoz éppen olyan helyzetek adtak ösztönzést, amikor a modern világban egyre nagyobb arányban együttműködő különböző társadalmakhoz tartozó emberek között félreértéseket, súrlódásokat kell kiküszöbölni - mint pl. a vendégmunkások esetében. Francia és német gyárak üzemi szervezésének összehasonlítása megmutatta, hogy informális kulturális tényezők, a "franciaság" és a "némettség" hogyan befolyásolja a termelés folyamatát. Az sem véletlen, hogy a Szovjetunióban az interetnikus kapcsolatok, a kultúrák közti megértés kérdései (jelenlegi városi társadalmakban) a néprajzi kutatásban kiemelt helyet kaptak. Mindez feladattá teszi az etnicitásnak, az etnikus társadalmi és kulturális egységnek az általánosító, elméleti néprajzi vizsgálatát is.

c) A KORTÁRS MAGYAR TÁRSADALOM SZERVEZETÉNEK, TUDATÁNAK, MOZGÁSAINAK NÉPRAJZI KUTATÁSA

Az elmúlt években egyre erősebbé vált a szocialista átalakulásban lévő magyar társadalomban az az igény, hogy empirikus, társadalomtudományi kutatásokkal tárja föl, tudatosítva a jelen társadalmi viszonyokat, mozgásokat, ellentéteket, aspirációkat. Ez a tudományos önreflexióra való igény várhatóan, remélhetően a következő években is megmarad, sőt erősödik - a társadalmi gyakorlat jobb megalapozása érdekében. Ennek az általános igénynek a keretébe illeszthető a kortárs társadalom néprajzi, antropológiai módszerekkel történő vizsgálata. Ezek a kutatások egyébként szinkronban vannak az Európa keleti és nyugati felében, tengeren túl és a harmadik világban egyaránt előtérben levő "jelenkutatásokkal", amelyek a társadalmak, kultúrák felépítésének és működésének tudományos megragadásán túl mind valamiképpen hasznosítható ismereteket kívánnak létrehozni. Hogy a néprajz sajátos feladata miben áll, arra már futólag rámutattunk: részben az egyes emberek, elemi csoportok szintjén zajló folyamatok megfigyelésében, de az egész mindennapi kulturális rendszernek

a leírásában-elemzésében is, a köznapi tudat kutatásában. Sajátosan néprajzi, folklorisztikai feladat a kulturálisan is "fogyasztóivá" vált modern társadalomban a spontán művészi önkifejezés, a népművészet, folklór új formáinak feltárása. Átfogóbb, elméleti szinten a néprajz ahhoz szólhat hozzá, hogy az össztársadalmi, történeti folyamatok, az átfogó társadalmi struktúrák hogyan is artikulálódnak az egyes személyek, kis csoportok, személyes kapcsolat-hálózatok viselkedésével, működésével, hagyományörző-teremtő illetve változó, vállalkozó törekvéseivel.

Hogyan lehet a jelenlegi társadalom életét múzeológiai, tárgyakkal dokumentálni és bemutatni? A kérdés tisztázatlan, megoldatlan, részben azért, mert magára a mai társadalomra vonatkozó rendszeres kutatások is jórészt ezután végzendők el, de azért is, mert a mai társadalom tárgyhasználati szokásai, tárgyrendszerei, a tárgyak szociológiája-etnemiótikája is nagyrészt feltáratlan. A feladat nálunk legújabbkori történész és etnográfus múzeológusok közt oszlik meg. A probléma mindenestre reális és már vannak példák, hogy az ad hoc és illusztratív tárgybeszérések mellett az egész társadalomra kiterjedő mintavétellel és a változásokat előre kidolgozott időbeli ütemezéssel követő tárgyi dokumentálás is lehetséges (mint a svéd kezdeményezésre most már más északi országok múzeumaira is kiterjedő, különféle szakmúzeumok és helyi múzeumok együttműködésén alapuló jelen-dokumentáló vállalkozás, a SAMDOK). Ha a lehetőségekről beszélünk - hasonló lehetőség a magyar múzeumok számára is adva lenne.

d) EGYETEMES NÉPRAJZI ÉS ELMÉLETI KUTATÁSOK

Külföldi megfigyelők nem egyszer irigykedő elismeréssel írtak a magyar néprajznak arról az előnyéről, hogy a nemzeti kutatási feladatok szinte a kezdetektől összekapcsolódtak nálunk - pl. a Néprajzi Múzeum vagy a Magyar Néprajzi Társaság szervezetében - az egyetemes, törzsi társadalmakra, Európán kívüli népekre vonatkozó vizsgálatokkal. Hídat jelentett a magyar előidők, az őstörténet és finnugor, török rokonság néprajzi kutatása is. A közelmúlt évtizedekben a formáció-elmélet továbbfejlesztésére tett magyar erőfeszítések keltettek széles nemzetközi visszhangot, amelyekben bizonyos néprajzi közreműködés is érvényesült.

Tartós, maradandó feladat, hogy a néprajztudomány közvetítse a hazai tudományosság és a hazai közvélemény számára a "világ népeire", az emberi kultúrára, az emberiség egyetemes történetére vonatkozó ismereteket és ezekben a kutatásokban lehetősége szerint részt vegyen. Nem pusztán kulturális és világnézeti tájékozódásról van szó - az erősödő nemzetközi gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatok mellett a távoli népekre vonatkozó ismereteknek gyakorlati értéke is van. Ez működteti a Szovjetunióban vagy a vezető tőkés országokban az area-kutatásokkal foglalkozó intézeteket, de ez teszi már most is hasonló hazai kezdeményezések mecénásává egyes külkereskedelmi vállalatainkat.

Kialakult oktatási háttér, tanszék nélkül, esetleg lehetőségek kihasználásával már most is van egy olyan fiatal magyar kutatógárda, amelyik afrikai, ázsiai, amerikai, óceániai tereptapasztalatokkal rendelkezik. Jó lenne remélni, hogy ez a kutatómunka bővül és intézményesül majd. S mindez hozzájárul az emberi társadalmak és műveltségek történetére, az őstörténetre, a társadalmak és kultúrák működésének általános kérdéseire vonatkozó kutatások megerősítéséhez. Ez hasznára válna az összes előzően említett feladat megoldásának is.

MILYEN MÚZEUMI SEGÉDLETEKET IGÉNYEL A TÖRTÉNETKUTATÓ?

Arra a kérdésre mit várok történészként a múzeumoktól, kézenfekvő a felelet: gyűjtsék, őrizzék, rendezzék és tegyék a kutató számára jól megközelíthetővé a történeti múlt tárgyi anyagát. Illetéktelennek tartom magamat, hogy a gyűjtés, őrzés, rendezés feladatkörében tanácsokkal hozakodjam elő, annak körvonalazására korlátozódom ez alkalommal csupán, milyen módon, pontosabban milyen segédeszközök révén gondolom elősegíthetőnek a múzeumainkban őrzött tárgyi anyag szaktudományi értékesülését. (Zárójelben, de nem mellékesen jelzem, hogy egyfelől a múzeumok jelenlegi nyilvántartási rendszerének kellő ismerete híján sok esetben alighanem nyitott kaput döngöttek, másfelől pedig azt, hogy javaslataimban sokban támaszkodom a levéltáraink által kialakított szisztémára.)

Annak, amit szükségesnek tartok az a lényege, hogy minden múzeumunk rendelkezék a segédletek olyan hierarchiájával, amely a makrostruktúra ismertetéséből kiindulva a kutatót végső soron minden egyes tárgyhoz elvezeti.

- A MÚZEUM KÖZPONTI MUTATÓJA

Úgy gondolom mindenekelőtt arra van szükség, hogy a múzeumot felkereső kutató olyan tájékoztatót kaphasson kézhez, amely arról informálja, hogyan tagolódnak tárakra (osztályokra) az illető múzeum (pl. kőtár, emléktár, képtár, fegyvertár, fényképtár stb.), a táruk anyagának mik az időhatárai (megközelítő pontossággal), az egyes táruk helyileg hol találhatóak, a kutató mikor látogathatja őket, s végül, de nem utolsósorban, milyen segédletekre számíthat kutatómunkája során.

- A MÚZEUMI TÁRAK MUTATÓI

Az egyes táruk mutatóinak a központi mutatóban foglalt átfogó információk megismétlésén túl tartalmazniuk kellene a tár keretében őrzött gyűjtemények, állagok alapadatait. Értem ezen

- a) a gyűjtemény nevét, anyagának évkörét (lehető teljes pontossággal),
- b) azt, hogy szerves keletkezésű-e (tehát testület, intézmény, család, illetve személy működése, tevékenysége során keletkezett-e) vagy mesterséges-e (ez esetben keletkezésének ideje is feltüntetendő),
- c) terjedelmét (darab-, illetve tételszámot, de legalább is a gyűjtemény által elfoglalt területet, a tárolás módjától függően polc-folyóméterben, illetve négyzetméterben, esetleg köbméterben),
- d) a rendelkezésre álló további segédletek felsorolását, ideértve a gyűjtemény keletkezése óta létrejött s netalán elavult nyilvántartásokat, konkordancia-jegyzékeket is.

- A GYŰJTEMÉNYEK REPETÓRIUMAI

Az egyes gyűjtemények belső tagolódásának rendjében a tárgyak lajstromos felsorolását nyújtó repertóriumok feltétlenül tartalmazzák

- a) a tárgy megnevezését (címét), illetve rövid leírását,

- b) datálását,
- c) alkotójának és possessorának nevét,
- d) múzeumi lelőhelyének meghatározását,
- e) jelzetét (leltári számát).

- A MÚZEUMI TÁRGYAK EGYEDI NYILVÁNTARTÁSÁRA ÉPÜLŐ MUTATÓK

A múzeumi tárgyak egyedi nyilvántartásának célját szolgáló kartonok készüljenek korszerű sokszorosító eljárással annyi példányban, hogy a belső feldolgozó munka és nyilvántartás szükségleteinek fedezésén túl jusson bellőlük példány a múzeumot látogató kutatók rendelkezésére bocsátandó

- a) tárgyszó,
- b) időrendi,
- c) földrajzi,
- d) személynév (alkotók, szereplők, possessorok) szerinti katalógusokba.

Teljes mértékben tisztában vagyok azzal, hogy a fentiekben általam fejtegetett kutatói igények rövid távon való kielégítésének múzeumaink többségében jelenleg nincsenek meg kellő mértékben az anyagi és tárgyi feltételei. Úgy gondolom azonban, hogy figyelembevételük hasznos lehet mégis mind a múzeumaink állományába újonnan kerülő tárgyak nyilvántartásba vétele kapcsán, mind a már korábban feldolgozott tárgyak nyilvántartási rendszere esetleges megújításának előkészítése során.

KOREK JÓZSEF

A MŰTÁRGYVÉDELEM A BIZTONSÁG ALAPJA*

A múzeum fő feladatait a gyűjtés, a műtárgyvédelem, a tudományos feldolgozás és az ezekre épülő közművelődési hasznosítás képezi.

A múzeum kritériumai: a gyűjtemény - elsősorban eredeti tárgyak gyűjteménye - mert ez az alap, amire a tudományos feldolgozás, anyagmeghatározás és a közművelődés felépülhet.

A gyűjtemények a természet- és társadalomtudományok körébe tartozó tárgyak múltjának és jelenének dokumentumai, egyetemes és nemzeti kultúránk részei, a nemzeti vagyon tartozékai, amelyeket fejleszteni, megóvni állami és intézményi kötelesség. A műtárgyvédelem a múzeumok legfontosabb munkája, amely komplex értelemben magában foglalja a szerzeményezést, a nyilvántartást, a leltározást, a gyűjtemények törvényes leltárkönyvét, a feldolgozást, az anyag azonosítását segítő katonokat, utalókat, különböző segédleteket, a megőrzést, így az anyag restaurálását, konzerválását, reparálását, tisztítását; a raktározás módját, s végül az állomány permanens revízióval egybekötött számbavételét. Ezeket a feladatokat az érvényben lévő "Múzeumok Ügyrendi Szabályzata" tartalmazza, ill. elkészült az 1981. 19. tvr., valamint az 1981. 18. végrehajtási utasítás alapján a Múzeális Közgyűjtemények új ügyrendi szabályzata, amely 1984. V. 1. óta érvényes.

Feladatom, hogy felvázoljam a múzeális közgyűjteményekben a műtárgyvédelem állapotát, javaslatot tegyek a hiányosságok jogi rendezésére, ill. a műtárgyvédelemben jelentkező hiányosságok, mulasztások, problémák megoldására. A feladatot fejlődésében kívánom bemutatni, és ehhez felhasználok a múzeumok által összeállított statisztikai lapokat, Kiss Lászlónak (Műszaki Múzeum) az V. ötéves tervről szóló elemzését, továbbá "A magyar múzeumok" 1980., 1982. évi kiadvány adatait a KMI kiadásában, ill. a cél bemutatásához szükséges, a KMI-ben lévő statisztikai adatokat. Felhasználok a VI. ötéves terv előkészítését szolgáló 1980. június 5-én Győrben megtartott országos múzeumigazgatói értekezletnek "Javaslat a közgyűjtemények tevékenységének irányaira a VI. ötéves tervben" c. kiadványát, amely e tárgyban a vezető szakfelügyelők hozzászólásait is tartalmazza.

* Az anyag a Szépművészeti Múzeumban történt műtárgy lopás után a minisztériumi felkérésre készült múzeum igazgatói értekezlet számára. Felhasználásra, elmondásra nem került sor.

Szerkesztőség

1. A múzeumok száma:	1970	1975	1980	1982
Budapest	37	39	64	65
Vidék	146	168	423	467
Összesen:	183	207	487	532
2. Létszám				
Muzeológusok	585	805	1066	1128
Restaurátorok	151	200	266	279
Preparátorok	47	52	64	65
3. Gyűjtemények állása:				
Leltározott egyedi	5344583	6561326	7695944	8361188
Leltározatlan	240332	469036	391655	379657
4. Szakosított bontásban:				
Régészet:	2538940	3079450	409320	4442484
(becsült)	1298610	1141850	1143381	1424401
Numizmatika:	631760	783384	746384	758442
(becsült)	10960	49910	29059	40650
5. Leltározatlan egyedi tárgyak szakonkénti megoszlása				

	<u>1970</u>	<u>1975</u>	<u>1980</u>		<u>1981</u>	<u>1982</u>
	%	%	db	%	db	%
Régészet	23,7	37,7	76475	2,19	97337	2,19
Numizmatika	27,3	24,1	68692	8,84	67029	8,84

	<u>1970</u>	<u>1975</u>	<u>1980</u>	<u>1982</u>
- Baranya megye				
leltározott	278987	267147	214082	222282
(becsült)	148000	169700	158003	153738
leltározatlan	70450	58566	6415	676
- Bács megye				
leltározott	101526	126454	165787	177472
leltározatlan	17268	23790	22409	21805
- Békés megye				
leltározott	70856	111987	175217	189833
leltározatlan	1672	5744	3440	2112

-	Borsod megye				
	leltározott	107512	286166	411881	397467
	(becsült)	265000	766276	835337	872345
	leltározatlan	3818	20693	96147	36364
-	Csongrád megye				
	leltározott	308957	362607	383278	398086
	leltározatlan	2099	179	1790	14470
-	Fejér megye				
	leltározott	687541	957658	1329959	1542214
	(becsült)	227880	454750	62537	149981
	leltározatlan	3938	86140	417	43051
-	Győr megye				
	leltározott	125589	152284	178565	187052
	(becsült)	16120	15310	25720	31090
	leltározatlan	2516	3557	7951	6848
-	Hajdú megye				
	leltározott	136839	137339	169079	179113
	(becsült)	-	400	-	-
-	Heves megye				
		-	-	503452	517429
-	Komárom megye				
	leltározott	105408	146717	213801	255597
	(becsült)	14865	74350	359049	361714
	leltározatlan	1955	5475	6277	10186
-	Nógrád megye				
	leltározott	37284	45066	47844	60512
	(becsült)	156080	166860	172110	147308
	leltározatlan	17284	16351	21351	14879
-	Pest megye				
	leltározott	102813	125160	263306	289720
	(becsült)	11860	28195	88040	98522
	leltározatlan	3550	5675	10472	11981

- Somogy megye				
leltározott	30195	98413	83354	93545
(becsült)	9900	800	10000	26250
leltározatlan	778	55863	7039	9491
- Szabolcs megye				
leltározott	220717	236290	247575	245892
(becsült)	400	2200	7376	11380
leltározatlan	960	4614	2724	8402
- Szolnok megye				
leltározott	133937	161827	168550	171050
(becsült)	31000	18000	111800	127200
leltározatlan	7908	7546	24998	31228
- Tolna megye				
leltározott	62284	72154	76277	89238
(becsült)	12400	20700	49320	75000
leltározatlan	7986	11072	8233	7940
- Vas megye				
leltározott	153411	221745	258316	272578
(becsült)	275	4775	26171	62206
leltározatlan	16362	16984	19216	20767
- Veszprém megye				
leltározott	119093	100203	199653	208923
(becsült)	6000	8500	7550	61348
leltározatlan	250	-	2773	4182
- Zala megye				
leltározott	50171	66112	219706	223481
(becsült)	3000	9560	84335	83240
leltározatlan	22484	3102	2265	2787

A statisztikából levonható következtetések:

A mellékelt kimutatás bizonyítja, hogy a kötelező érvényű statisztikai adatszolgáltatást a múzeumok nem egységesen értelmezik.

A problémát a becsült anyag okozza, amely 95 %-ban régészeti jellegű, ahol vagy az a gyakorlat érvényesül, hogy kerek számban megbecsülik, vagy leszámolják darabszámra a tárgyi anyagot. Ez a becsült anyag lényegében minden múzeumban leltározatlan. Javaslom, hogy a régészeti ásatásból származó becsült anyagot a jövőben ne jelentsék, annál is inkább, mert a legtöbb múzeumban a restaurálás utáni selejtezéskor 60-80 %-a az anyagnak nem kerül leltározásra.

A természettudományi jellegű anyagnál a szekrénykataszteri számokat nem közöltem, ezeknek rendszere kiforrott, gyakorlatilag az utasításokat pontosan követik.

Becsült anyag jelentkezik a legújabb kori anyag (plakát, apró nyomtatvány) terén, ahol lehetne fondszerűen kezelni, ill. egyedi leltározással nyilvántartásba venni azokat.

Megjegyzések a szakági statisztikához:

Régészet: Ijesztő számok a gyűjteménygyarapításban, a becsült anyagban, a leltározási adatokban. A szemlélet itt nem egységes. A számok mögött vannak mamutgyűjtemények, pl. Fejér m., ahol 10 év alatt 1.200.000-re nőtt a gyűjtemény, vannak közepesek, 100.000 fölött és kicsik 100.000 alatt. A kicsik között is vannak óriások a becsült anyag terén. Ilyen pl. Nógrád, Tolna, Komárom m. Az ok többféle:

1. Vannak múzeumok, amelyek leltározás előtt selejteznek és valamennyi leltározásra érdemes tárgyat egyedileg beletárolnak, pl. MNM.
2. Vannak olyan múzeumok, ahol minden cserépanyagot egyedi szám alatt leltároznak, pl. Fejér m.
3. Vannak a leletanyagból a tudományos kutatás számára olyanok, amelyeket kiválasztanak, egyedileg beletárolnak, a többit ládába rakják és leszámolják. Ez a ládakataszter (Visegrád, BTM, Borsod m.).

A szakfelügyelet kidolgozta az ún. cserépleltár, ill. kataszter alapelveit és azt kiadásra a Művelődési Minisztériumnak 1981-ben megküldte. Lényege, hogy azokban az intézményekben, amelyek bázisanyagként a teljes cserépanyagot megőrzik - ami feltétlenül helyes -, be kell vezetni a cserépkatasztert, de ebben az esetben is minden cserépen rajta kell lennie a rétegjelzésnek. A tervezetet a minisztérium jóvá nem hagyta, a múzeumok sürgetik a rendelet kiadását, hogy az óriási leltározatlanságot fel tudják számolni. Előfordul a gondatlan kezelés, amely az anyag elpusztulását eredményezi, pl. a BTM-ben, ahol több ezer láda régészeti anyagot könnyezőgomba fertőzés miatt meg kellett semmisíteni. Hasonló eset történt a Magyar Nemzeti Múzeum pincéjében, ahol Török Aurél 1885-1900 között exhumált csontanyagát őrizték összehasonlítási anyag gyanánt. Könnyezőgomba fertőzés következtében kb. 10.000 egyén teljes csontvázanyagát kellett megsemmisíteni a háború után.

Külön probléma az OMF ásatásából a területileg illetékes megyei múzeumba zúdított anyag. Példa rá Tolna m., ahol Ozora, Dunaföldvár, Simontornya stb. ásatási anyaga került be, vagy Heves m., ahol az egri várásatás, Hollókő, Kisnána stb. emeli a statisztikát. Megengedhetetlen pl., hogy a 25 éve folyó egri feltárásból egyetlen egy darab még leltárba nem került. Még a kőanyag sem, amely a műemléki helyreállítás elengedhetetlen feltétele. Az OMF elvileg fel kívánja számolni a leltári elmaradást, s ezért hosszú éveken át anyagi támogatással restauráltatta az anyagot (MRMK-ban), de a restaurált anyag beletárolásában már az ásatók igen keveset teljesítettek. Az OMF most hozott létre új restaurátor műhelyt és újból elkezdte a sok százezerre rúgó restaurálatlan és leltározatlan anyag feldolgozását. Külön problémát jelentenek a középkori kövek. A TVR (Törvény végrehajtási utasítás) nem egyértelmű szövegezése és értelmezése miatt az OMF tervet dolgozott ki, ami szerint a múzeumok hátrányos helyzetbe kerülnének. Esztergom, Buda és az általuk feltárt templomok, várak kövei

felméretlenek, leltározatlanok, sok esetben jelzés nélküliek. Így az egyik forrásérték szinte megsemmisülés előtt áll. Ez a gond tisztázásra vár.

A leltározatlan tárgyak tömegét növeli az MTA RI-ben a feldolgozásig ott lévő anyag és az újabb raktár problémákat szül. A legtöbb RI kutatóban van készség a leltározásra (kész karton átadása, amit be kell másolni), de a tempó lassú, bár a helyhiány miatt megindult az átadás, amelyet ők restauráltak (Aszód, Herpály, Letkés, Pilismarót stb.). Ezek egy részét a Magyar Nemzeti Múzeum helyhiánya miatt nem tudta fogadni. Az aszódi, illetőleg a herpályi anyag, amelyet az ÁB a Magyar Nemzeti Múzeumnak ítélt, így a kutatás számára nehezen használható (Aszód). A TVR végrehajtási utasításában megadott határidők következetesebb betartására kell tehát törekedni, biztosítva az ÁB által kijelölt fogadó intézménynél a feltételeket.

Még botránycosabb az antropológiai anyag helyzete. Évente átlag 2000 csontvázzal gyarapodik az anyag az országban és annak raktározásához egy ötéves ciklusban 750 m³ tér szükséges. Az MTA Régészeti és Antropológiai Bizottsága 1982-ben együttes ülésen tárgyalta meg a kérdést, egységes álláspont azonban nem alakult ki sem a raktározás, sem a tudományos feldolgozás terén. A bázisintézmények: JATE Embertani Tára betelt, új anyagot nem fogad be; A Természettudományi Múzeum Embertani Tára betelt, válogatva fogad el neolitik, esetleg bronzkori vagy honfoglaláskori anyagot. A megyei múzeumokban feldolgozatlanul, leltározatlanul, összedobálva hever az antropológiai anyag, szakkezelője nincs, és a központi intézmények e feladatot nem látják el. Igaz, hogy olyan kevés az antropológus, hogy képtelen is az évi gyarapodás leltárba vételére. Az anyag nem selejtezhető, ill. annak módszere nem kidolgozott.

Az archeozoológiai anyag bár óriási gyűjteményt jelent, kezelése szervezeten megoldott, ami arra mutat, hogy ha a szakemberek ráállnak, fel tudják dolgozni az anyagot. A MNM, MTA Régészeti Intézete és a Mezőgazdasági Múzeum 4 szakembere határozza meg az ország anyagát és mintaszerű gyűjtemények vannak a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve vidéken. A létszámot itt emelni kell, mivel a feltárások ütemével, a komplexebb módszerek bevezetése mellett lépést tartani nem lehet.

Numizmatika: Határozott javulás észlelhető elsősorban a szakfelügyeleti munkák révén. Arra törekszünk, hogy a megyék apró gyűjteményeiben lévő anyagot egy gyűjteménybe koncentráljuk, és egy numizmatikához értő régész kezére bizzuk kezelését. A lokálpatriotizmus alatt a folyamat lassan halad előre. Vidéken Szegeden, Debrecenben, Miskolcon, Kecskeméten dolgozik főfoglalkozásban numizmata, ahol a gyűjtemények minősége és nagysága ezt meg is követeli. A Dunántúlon egy megyében kívánunk főfoglalkozású numizmatát foglalkoztatni.

Nem megoldott viszont vidéken a magángyűjtői tevékenység ellenőrzése, az Éremgyűjtő Egyesület helyi szakosztályainak csereaukcio-ellenőrzése. Régészeink húzódoznak e feladattól, jóllehet önkéntes alapon szaktanfolyamot rendeztünk számukra. Beindítjuk az 1984-85. tenévből az ELTE-n a postgraduális numizmatika-képzést és ezzel reméljük, hogy e nagyon fontos terület felügyelet alá kerül.

Természettudomány: A múzeumi területen lényeges problémát nem látok, szigorúbbá kell tenni az ásások (geológiai) dokumentációinak minőségi követelményeit, ill. szorosabb kapcsolatot kell kiépíteni azokkal az intézményekkel és szervezetekkel, amelyek e témában dolgoznak. Így a Földtani Intézettel, ahol a helyhiány miatt a gyűjteményanyagot szétszórtan tárolják, sőt magánkézben kallódik. A barlangkutatók ásási tevékenysége sem régészetiileg, sem geológiaiilag nem ellenőrzött. Rendelettel szabályozott, viszont foganatja nincs. Jónak tartom a múzeumi természetvédősoknak az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallal való együttműködését.

Néprajz: A nyilvántartás terén javuló tendencia jelentkezik, szétválasztották az adatári jellegű és a tárgyi anyagot, így a szemléletmód egységesebb. A problémát a kis múzeumok szakképzetlen személyzetében látom, ill. a gomba módra szaporodó helytörténeti gyűjteményekben, múzeumokban (iskolák, kulturházak és magángyűjtők). Ez utóbbi tevékenység veszélyes, részben a korábban kiadott használtcikk iparengedélyek miatt, részben a pult alatti árusítás, a műtárgyak szemle nélküli külföldre vagy magángyűjteménybe való kerülése miatt. Fel kell vetni a községek, városok által fenntartott, a megyei múzeumi szervezetekbe nem tartozó gyűjtemények nyilvántartásának a kérdését is, mert a nagy buzgalommal összehordott gyűjtemények elkallódnak, illetőleg nincsenek leltárban vagy leltári hitelességük elégtelen.

Történeti anyag: Az új- és a legújabb-kori anyag részben szakmúzeumokban, ill. a megyékben a helytörténeti gyűjteményekben van. A gyűjtési profilok tisztázatlanok az MNM, az MMM és a BTM között. Vidéken probléma a helytörténeti anyag és a műszaki-, ipartörténeti anyag profilkérdése. Szakmailag a leltározás kérdései tisztázottak, általában az újkori dokumentációkban van nagyfokú elmaradás. Itt meg kell fontolni a levéltári gyakorlatban használt, fondaszerű leltározási szisztémát (iratanyag, esetleg plakát). Egyébként e gyűjtemények ilyen anyaga valójában a könyvtárhoz, ill. levéltárhoz tartozik, így csak a kiállításokhoz feltétlenül szükséges a gyűjtését érdemes szorgalmazni.

Képzőművészeti anyag: A szakfelügyelet az ország műtárgy állományának egységes feldolgozását és központi nyilvántartását jelöli meg feladatul. Ehhez szükséges a gyűjtemények revíziója, adatok kiegészítése, állagjegyzékben és szakkatalógusokban való közreadása. A Magyar Nemzeti Galéria és az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja közös munkacsoport létesítését tartja célszerűnek és a tervidőszakban Győr és Tolna megye ilyen irányú feldolgozását végezné el. Egyébként a Magyar Nemzeti Galéria állagjegyzékének kiadása folyamatos, a tervnek megfelelően történik.

Iparművészeti anyag: A vidéki intézményekben a profil tisztázása szükséges, mivel részben helytörténeti, kisebb részben iparművészeti leltárkönyvben tartják nyilván az anyagot. A szakember hiány miatt az Iparművészeti Múzeum igen sok segítséget ad. Feltétlenül szükséges az anyag szakszerű felülvizsgálata, mert a szakszerűtlenül meghatározott és leltározott anyagban elveszhet az elsőrendű műtárgyanyag is.

Technikatörténet: Az Országos Műszaki Múzeum mellett mintegy 27 szakági múzeum őriz gyűjteményeket, tart fenn kiállításokat. Ehhez járulnak még a megyei múzeumok ipartörténeti gyűjteményei, továbbá a műszaki műemlékek védelmének kérdései.

Vidéken az anyag elég heterogén, meghatározása zömében szakszerűtlen, éppen ezért a szakfelügyelet a leírókartonok egységesítését, kiegészítését a terveciklus időszakára be kívánja fejezni és megkezdi a műszaki adatbank felállítását.

Katasztrófális a helyhiány. Az Ipari Minisztérium átszervezése óta a tárca nem gazdája a gyűjteménynek, költségvetési és fenntartási problémák jelentkeznek, ami a meglévő helyzetet tovább súlyosbítja, nyilvántartási és állagvédelmi szempontból egyaránt.

A fentiekben általánosságban részletezett problémák mellett az alábbi feladatokkal kell még foglalkozni:

1. Restaurálás, konzerválás, tisztítás.

A restaurálás terén az MRMK felállítása óta (1964) az egyetemi képzéssel, a szakres-

taurátori 2 éves képzés bevezetésével, az alaptanfolyamokkal új korszak nyílt meg, elsősorban az általános restaurálás terén. Javult a műhelyek felszereltsége, erőteljesen nőtt a létszám, elsősorban vidéken. Ennek ellenére – a műtárgy állomány nagyságához képest – a létszám nem elegendő. Helyenként a felszereltség sem teszi lehetővé a korszerű munka elvégzését. Ezért javasunk pl. felállítani egy röntgen műtárgyvizsgáló laboratóriumot. (Maximálisan 2 fő.)

A VI. ötéves terv célkitűzésében a szakfelügyelet megállapította, hogy néhány extrém példától eltekintve, a restaurálás színvonala jó, az alkalmazott technológiák korszerűek. Véleményem szerint nem megoldott a textilanyag konzerválása, elsősorban a történeti anyag terén, ahol országosan pl. a zászlók ezrei várnak konzerválásra. Bár legtöbb helyen megoldották a szabályos tárolást, szekrényekben, vízszintesre fektetve, ennek ellenére olyan nagyfokú a pusztulás, hogy legfeljebb regisztrálni lehet a jelen állapotot, de a tárgyak védelmét nem oldottuk meg. Az MRMK-t szolgáltató jelleggel hívták életre, de feladatát szinte jelképesen végzi. Ehelyett szervezetenként az országos múzeumok mellett kellene szakosított szolgáltató műhelyeket felállítani.

Nem megoldott a vidéki képzőművészeti anyag restaurálása. Járható útnak a Képzőművészeti Alapon keresztül történő restaurálás mutatkozik, de a jelenlegi pénzügyi helyzet ezt nem teszi lehetővé. Ugyanez áll a bútor restaurálásra, ahol van üzemi, szövetkezeti kapacitás, de pénz nincs hozzá.

Problémák jelentkeznek az erőltetett ütemű régészeti restaurálás terén. Túl nagy számban végeznek nálunk évente ásatásokat. A szakembereken kívül fel kell vetni az igazgatók felelősségét is, hogy mikor, hová kér ásatási engedélyt, mert az ásatási feltételek között a restauráltság és a leltározottság is kritérium az ásatási engedélyek kiadásánál. Sajnos, az Ásatási Bizottság a leltározások elmaradása miatt kevés ásatást utasított vissza, vagy állított le, pedig minden törvényes lehetősége megvan hozzá és tisztában is van az országos helyzettel.

2. Fotó

a) A Múzeumi Ügyrend előírja minden állandó és időszaki kiállításban a helyszíni (tárlók, falfelületek) és a tárgyakról készült felvételek elkészítését. Az állandó kiállításoknál vidéken a fotók 50-60 %-a van kész, s az időszakiakról alig készül helyszíni felvétel, holott betörés vagy lopás esetén a fotódokumentáció nélkülözhetetlen.

b) Azt azonosítás és a tudományos kutatómunka miatt szükséges a tárgyak fotóval ellátott kartonja. Elvben minden egyedileg leltározott tárgyról kellene lennie fotónak, kivéve ott, ahol meghatározó könyv ezt feleslegessé teszi (érem). A régészeti anyagnál javaslatot tettünk, hogy a több milliós állomány miatt csak meghatározott egységekről, típusokról kötelező fotó készítése, így pl. temetők anyagáról, depoeletekről, ép tárgyakról és a cserépanyagból azokról, amelyek tudományos publikációhoz szükségesek. A publikációs célra készült rajzok egyenértékűek a fotókkal. Országosan nagy az elmaradás a tárgyak fotóval való ellátásában és ezért sorrendben az ötvös, fémény, grafika, iparművészeti jellegű anyagot javasolom előre sorolni, amelyet a történeti, néprajzi és egyéb gyűjteményi anyag kövessen. A meglévő fotókapacitás kevés, de minden múzeumot kötelezni kell, hogy e feladat megoldásához költségvetéséből biztosítson keretet, s így maximum 5 esztendő alatt a teljes állományt le lehet fényképezni. Új szerzeményt viszont fényképes karton nélkül tilos a raktárba bevinni.

3. Raktár

A magyar múzeumügy legsúlyosabb kérdése a raktárhiány. A múzeum-célra épített épületek nem számoltak az óriásra nőtt és szükségszerűen növekvő raktárigénnyel. Az

adott épületeken belül a kiállítási tér lett a döntő tényező, s alárendeltebb a raktár. A tárcá alá tartozó néhány országos múzeumban (Néprajzi Múzeum, Természettudományi Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Műszaki Múzeum) olyan fokú a raktárhiány, hogy gátolja a gyűjteménygyarapítást. Vidéken is hasonló a helyzet, bár történnek ideiglenes megoldások e területen. Veszprémből a teljes raktári anyagot Felsőörsre vitték, Csongrád, Békés, Szolnok megye területén több iskolát megszereztek, ahol viszont megfelelő őrzés nélkül az anyag biztonsága nem megnyugtató, sok betörés és vandalizmus történik. Kaposvárott egy bérház alagsorában béreltek jól berendezett raktárt, elfogadható klímával, ugyanakkor a debreceni Déri Múzeum régészeti raktára pl. alkalmatlan a tárolásra.

A raktárak ún. múzeumi higiéniája nem megoldott, ha vannak, kezelésük sem megoldott. Ezt a feladatot a restaurátorokra kell rábízni, s következetesen számonkérni a kalibrálást és a szükséges intézkedések megtételét.

A meglévő raktárakat sem használjuk ki ésszerűen, a könyvtárakban közkeletű tömör raktározást hazánkban nem láttam, de a nyitrai Régészeti Intézetben alkalmazzák, holott ezt a felszerelést itt nálunk Békéscsabán gyártják.

A műtárgyvédelem egyik legfontosabb eszköze a revízió, amely egyben az állomány tudományos értékeinek áttekintését is jelenti, és hatásosan szolgálja a társadalmi tulajdon védelmét.

A Múzeumi Ügyrend megszabja a revízió módját, annak 10 évenkénti kötelező megismétlését R-betű bepecsételésével együtt.

Elvben minden múzeumban kellene lennie alaprevíziós jegyzőkönyvnek, amelyet meg kell küldeni a Művelődési Minisztériumnak, a tanácsoknál a felügyeletet gyakorló Művelődési Osztálynak. A jegyzőkönyvekhez mellékelni kell a hiánylistát. A felterjesztésekre a felügyeleti szerveknek választ kell adni.

Megítélésem szerint a megyei múzeumi szervezeteknél még mindig nem történt meg a teljes alaprevízió, éppen ezért a legsürgősebb feladatnak ezt érzem. Javasolom tehát, hogy a VI. ötéves terv végéig mindenütt el kell végezni. Javasolom, hogy a minisztérium felügyelete alá tartozó intézményekben elkészült alaprevíziós jegyzőkönyveket, illetve a 10 évenkénti jegyzőkönyveket bocsássa rendelkezésemre, valamint 6 vidéki megye (Borsod, Hajdú, Csongrád, Baranya, Győr, Veszprém) hasonló okmányait. Vegyük például a Magyar Nemzeti Múzeum revíziós munkáját, azt mutatom be a fenti szempontok alapján:

A Magyar Nemzeti Múzeumban 1958-1962 között volt az alaprevízió, amelynek jegyzőkönyvét a hiánylistákkal együtt 1962. december 29-én az intézmény vezetője a minisztériumnak megküldte.

A később - saját hatáskörünkben - elrendelt szuperrevíziót a Múzeum ugyancsak végrehajtotta. A hiány némileg csökkent és a jegyzőkönyvet 1964. május 11-én a minisztériumnak felterjesztettük. A jelentésekre a Múzeum semmiféle választ a minisztériumtól nem kapott.

Az Éremtár később készítette el a revíziót, s annak jegyzőkönyvét 1968-ban terjesztettük fel a minisztériumba, a megfelelő hiánylistákkal együtt, amelyre szintén azóta sem érkezett válasz. A revíziós munkát permanensen tovább végeztük és néhány újból beleltározott tárgynál sikerült az azonosítás. Ez esetekben visszaszállítottuk az eredeti leltári számot. E munka jelenleg is tart, s különösen akkor eredményes, ha egy kutató nagyobb egységet dolgoz fel monográfia formájában (pl. őskori, bronzdepók, öntőminták stb.).

1978-ban az utolsó 10 év anyagát revideáltattuk, illetve a korábbi anyagból szűrőpróba-szerűen egyes évfolyamokat.

1. Régészeti Osztály 1969-78 között leltározott anyagából az eredmény az alábbi:

Archeozoológiai gyűjtemény

Beleltározott 10.205 tárgyból hiány 2 db

Őskőkori gyűjtemény:

Beleltározott 6.378 tárgyból hiány 2 db

Őskori gyűjtemény:

Beleltározott 21.653 tárgyból hiány 5 db

Népvándorláskori gyűjtemény:

Beleltározott 450 tárgyból hiány 6 db

A hiányok jelentéktelen tárgyakból adódnak, a hiány oka: a rossz megtartás miatti megsemmisülés, illetve a raktáron belüli elkeveredés. A hiány %-ban messze alatta maradt a nemzetközileg elfogadott normáknak.

Numizmatika: Az 1960-1970, illetőleg 1971-1980 között elvégzett revízió eredménye:

Antik gyűjteményben nem volt hiány.

Közép- és újkori gyűjteményben 2 db hiány.

Emlékérem gyűjteményben 13 db hiány.

A hiánylisták alapján a hiány értéke az akkori vételárakat számítva 2.500-2.600 Ft.

Megjegyezzük, hogy időközben mind az antik, mind pedig az újkori, illetőleg emlék-érem-gyűjteményben személycsere történt.

Az Újkori Osztály 1967-1978. évi anyagáról 1978. október 31-én készült jelentés alapján az eredmény az alábbi:

Ötvös gyűjtemény hiány nincs

Ón-gyűjtemény hiány nincs

Textil gyűjteményben hiány 2 db, amely már az 1968-as revízió során is hiányzott.

Hangszer-gyűjtemény hiány nincs

Óra-gyűjtemény hiány nincs

Lakatos gyűjtemény 1978-ban a teljes gyűjteményi anyagot revideálták, hiány nincs.

Ipartörténeti gyűjtemény: 1978-ban a teljes gyűjteményt revideálták, hiány nincs.

Pecsétnyomó-gyűjtemény: revízió alá vették a teljes anyagot, 1820-1978-ig; az alapanyagban, ill. az újonnan revideált anyagban hiány nem mutatkozott.

Az apró gyűjtemény: bútor, ipartörténet, porcelán, kerámia, üveg, patika, edény, háztartási gyűjteményben hiány nincs, ill. a dohányzástörténeti gyűjteményben 5 tárgy tartozéka hiányzik. Mivel az anyag külső raktárban van, feltehetőleg a raktár kiürítésekor elő fog kerülni.

A Történelmi Arcképcsarnokban az 1958-1978 közötti időszakban elvégzett revízió alapján 2 hiány jelentkezik, 2 db metszet. Nem jelentenek különös értéket és valószínű, hogy rossz mappába került vissza, s a következő revízió során a tárgy előkerül.

A jelenleg fenálló rendelkezés szerint nem lehet elvégezni 10 évenként a teljes anyag revízióját a Régészeti Osztályon, illetőleg az Éremtárban, mert az összdolgozók 4-5 évi munkaidejét leköti. Ezért javaslom felülvizsgálni az ügyrendet és pl. a 200.000 db-ot meghaladó numizmatikai gyűjteményekben, továbbá az 500.000 db-ot meghaladó régészeti gyűjteményekben azt kell előírni, hogy az utolsó 10 év mellett a korábbi anyag 20-30 %-át nagy egységenként revideálják és így kb. 30 esztendő alatt a mamutgyűjtemények is teljes revízió alá kerülnek.

Érdemes lenne megvizsgálni az országos múzeumokban a letéti gyűjtemények átlagát és állapotát is.

Javasolom megvizsgálni a kiállításra kölcsönadott vagy a kiállításra bekért tárgyak eltűnéséért kifizetett kártalanítást, mert ilyen eset több múzeumban, elsősorban a képzőművészeti anyagnál előfordul. Ezekben az esetekben gondatlanság áll fenn, és ez lehetőséget nyújt ahhoz, hogy a kortárs művész képét eltüntessék és az Alap-zsűri díjának kifizetésével a művészt busásan kártalanítsák.

Összegezve: szemléletváltozást kell elérni, ill. a műtárgyak védelmének korábbi morálját kell helyreállítani.

A műtárgyvédelmi munkának elsőbbséget kell biztosítani a múzeumi területen, megelőzve minden más tevékenységet. A végrehajtás érdekében korlátozni lehet a feltáró és gyűjtőmunkát, fel lehet függeszteni a tudományos kutatást, és megteremteni azokat a feltételeket, amelyekkel az évek óta döcögően haladó munka lendületet és befejezést nyer. A rendtevéshöz elsősorban akarat kell, nem létszám és plusz keret. A rendelkezésre álló költségvetési összegeket úgy kell felhasználni, hogy alapot teremtsünk minden további munkához, legyen az tudományos kutatás vagy közművelődési munka, és főként az eddigieknél megnyugtatóbb módon kell védeni a társadalmi tulajdont. Meg lehet találni az ösztönzésnek azt a formáját, amely a "lélekölő" munkáért kárpótolja a muzeológust. Egyébként a belső rend megteremtése neki amúgy is hivatali kötelessége.

A TÁJKUTATÁS SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEOLÓGIÁBAN*

Amikor a táj kutatások eddigi eredményeinek áttekintését és további feladatok meghatározását tűztük a természettudományokat művelő muzeológusok hagyományos éves tanácskozása napirendjére, minden szempontból időszerű és lényeges kérdéskör megvitatására tettünk kísérletet.

Időszerű egyrészt, mert egy - nyugodtan mondhatjuk - nagy hagyományú, több évtizedes múzeumi kezdeményezés és kutatás eredményeit tudjuk számba venni, áttekintve és látva már a kezdetektől eltelt bő két évtized tapasztalatait, és időszerű azért is mert a jelen időszak, csakúgy mint a tudományos kutatás többi területén, a muzeológiai kutatómunkában is egyre élesebben veti fel a hogyan tovább kérdését.

A táj kutatás hazai történetére visszatekintve most csak a kezdetet kívánom felidézni. A múzeumi kutatómunkának ez a formája 1962-ben indult meg, mégpedig a veszprémi múzeum kezdeményezéseként. "A Bakony természeti képe" c. kutatási program nemcsak koncepcionális felépítése, tudományszervezési eredményei révén vált a későbbi programok példájává, hanem tudományos eredményességével is mindmáig kitűnik a táj kutatási programok közül. És ne feledjük, ennek a kutatási programnak az eredményessége alapozta meg az első önálló vidéki természettudományi múzeum, a zirci Bakonyi Természettudományi Múzeum létrejöttét.

A táj kutatások megindulása egybe esett - és talán nem is véletlenül - egy azóta is sokszor vitatott, sokszor bírált, de nemegyszer az elismerés hangján is emlegetett szervezeti változtatással, nevezetesen azzal, hogy a vidéki múzeumok feletti felügyelet átkerült a megyei tanácsok hatáskörébe, kialakultak a megyei múzeumi szervezetek. Ez a döntés akkor egy addig társadalmunkban ismeretlen irányú folyamatnak a kulturális életet érintő lépése volt, egy olyan folyamaté, amelyet a gazdasági-társadalmi életben mind a mai napig hasonló jellegű változások sora követett, és előrelátóan a jövőben is követ majd.

Az elmúlt időszakra jellemző, hogy egyre inkább megnőtt az érdeklődés a regionális kutatások iránt. Ha táj kutatásról beszélünk, akkor ezt a kutatási feladatkört is a regionális kutatások széles értelmű fogalmába kell bevonnunk.

A regionális kutatások iránt megnőtt érdeklődés annak is köszönhető, hogy gazdasági-társadalmi fejlődésünk új pályájának megfelelően, irányítási rendszerünkben is új vonások és egy új szakasz kezdete érkezett el.

* A természettudományos muzeológusok IV. országos értekezletén 1986. szeptember 15-én Mátrafüreden elhangzott előadás alapján.

Tapasztalataink igazolják, hogy a politika, és benne a tudománypolitika, vagy a művelődéspolitikai általános elveit - nem lehet és nem is célszerű az ország minden régiójában egyforma módon, változatlanul alkalmazni, a helyi sajátosságok mellőzésével. A közelmúlt időszakára nemcsak a döntések, és a végrehajtásokhoz szükséges anyagi eszközök feletti rendelkezés jogának fokozatos decentralizálása, a helyi érdekek fokozottabb érvényesülésének, a demokrácia szűkebb közösséghez kötött formáinak és hatékonyságának fokozódása jellemző, hanem - ami ezzel szorosan összefügg - fokozódott az emberek, az állampolgárok érdeklődése a szűkebb szülőföld, vagy lakóhely, az őket körülvevő környezet, település, a táj iránt. Erősödött és egyre hatásosabban érvényesül az egészséges lokálpatriotizmus. A helyi közösségek és természetesen az államigazgatási, és képviselői szervek egyre tudatosabban, szervezettebben, és munkát, anyagi áldozatot sem kímélve tárják fel környezetünk történelmi emlékeit, őrzik múltját, és teszik közkincsé a feltárt ismereteket, erősítve ezzel is a közösséghez tartozás érzését.

Ebbe a gazdasági helyzetbe és ebbe a társadalmi légkörbe kell elhelyeznünk ma a természettudományi regionális kutatási programokat is. És ez nem is olyan nehéz. Aligha kell ugyanis bizonyítani, hogy egy régió, egy táj gazdaságának, életének alapja és nélkülözhetetlen feltétele a természeti környezet. A természeti környezet, amely jelenti a földtani viszonyokat (és velük az ásványkincseket, ivóvizet), a termőföldet, a növény- és állatvilágot, mindazon tényezőknél az összességét, amelyet természeti erőforrásoknak nevezünk.

A természeti környezet megismerése, az itt lezajló folyamatok alapkutatásokkal történő feltárása képezi alapját a racionális környezetgazdálkodásnak.

A sokirányú vizsgálatokból a természettudományos múzeológia természetesen csak egyes meghatározott, körülhatárolt feladatköröket vállalhat. A múzeológia hagyományosan kialakult területei, diszciplínái a földtudományokat, a növénytant, az állattant, az embertant foglalják magukba. A táj kutatás ebből is adódóan, igazi multidiszciplináris jellegű munka, azaz több tudományág sajátos nézőpontjának és módszereinek alkalmazása végezhető. Olyan kutatás, amelynek nem egy tudományág, hanem egy tudományos problémakör ad keretet. Egy adott táj-tájegység feltárása során a különböző szakterületű kutatók saját geológiai földrajzi, zoológiai, botanikai kutatáseredményeikkel járulnak hozzá a vizsgálathoz. Ez a kutatási feladatok megfogalmazásában, a kutatásszervezésben és a részeredmények szintetizálásában új, nem mindig szabványos megoldásokat kíván. Csak érintőlegesen említem meg, hogy talán célszerű és hasznos lenne a természet- és társadalomtudományi kutatásokat összehangolva még teljesebb, még komplexebb, és természetesen még több szaktudomány kutatóit integráló táj kutatást végezni, mint erre azért már akadnak példák ("Az Alpokalja természeti képe" c. program).

A regionális kutatásoknak, így a táj kutatásnak is alapvető, mondhatjuk természetes bázisát alkotják a vidéki múzeumok. Nincs ugyanis még egy ilyen minden megyére kiterjedő, azonos elvek szerint működő szervezet, amelynek egyik alapvető feladata a kutatás. Nem feledkezünk meg itt természetesen a múzeológiai munkáról, vagy közművelődési feladatokról, de határozottan állíthatjuk, hogy tudományos munka nélkül a múzeumok többi feladataikat sem tudják sikeresen, magas színvonalon ellátni.

A vidéken, a "régióban" dolgozó múzeumok számára szinte kínálkozik a feladat, hogy vizsgálataikat szűkebb környezetükre kiterjesztve folytassák. Ugyanakkor a mindenkori anyagi-személyi körülmények, a tudományos fejlődés igényei, amelyek egyre alaposabb, részletesebb vizsgálatokat igényelnek, lehetetlenné teszik egyetlen intézmény keretein belül - a korábban már említett - komplex kutatást. A megoldást - amelyet

az eddigi gyakorlat is igazolt - a hazai, sőt nemzetközi tudományos együttműködés jelenti. És ez a kapcsolat az, amely két potenciális veszélytől, a provincializmustól és a szétaprózódástól is megóvjaa a táj kutatást. És itt találkozunk a vidéki múzeum és az országos múzeum - esetünkben a Természettudományi Múzeum - igénye. Az országos intézmények, országos múzeumok által vezetett és művelt országos kutatási programok ugyanis nagyon nehézkesen, vagy esetleg sehogyan sem valósíthatók meg egy központból, szükség van a helyi intézmények munkájára is. Nincs a Természettudományi Múzeum sem olyan helyzetben, hogy valamennyi - a működési körébe eső - szakterületet lefedje, jól képzett szakemberrel rendelkezzen minden feladatra. Az ésszerű munkamegosztás, a specialisták jól szervezett közös munkája ad lehetőséget csak, egy-egy kiemelt országos kutatási program sikeres megvalósításához. Az országos programok - amelyek tudományirányításunk jelenlegi rendszerében különböző fokú kiemeltséget is élveznek - adnak lehetőséget tudományos életünk más jellegű követelményeinek teljesítéséhez, így a koncentrált és szelektív kutatások végzéséhez.

Számtalan tudományos téma, ötlet között szükségeszerűen szelektálni kell - és a szelekció elveihez a kiemelt programok irányzatok adnak útmutatást.

Az országos múzeumok tudjuk, adminisztratív úton, vagy financiaális módszerekkel nem irányítanak, nem avatkoznak be a megyei múzeumok életébe. A tudományos összefogottságot, koncentrációt, a szakmai irányítást és ellenőrzést a szakfelügyelet van hivatva biztosítani. Nem szeretnénk itt belebonyolódni a rendszer hatékonyságának elemzésébe, ezt sokan és sokszor megtették már. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a természettudományi területen a várt lehetőségeket jóval meghaladóan eredményes ez a kapcsolat. Okai közt - az emberi tényezőkön kívül - kétségtelenül szerepet játszik az a felismert, vagy olykor talán csak megérezett kölcsönös érdek, amely az országos múzeumot és a megyei szervezethez tartozó múzeumot összefűzi tudományos, szakmai, szervezeti, vagy érdekvédelmi téren.

Az országos múzeum koordináló, kezdeményező szerepe egyben hozzásegít a tudományos kapacitás koncentrált, hatékony működtetéséhez, mert ahogy igaz, hogy országos programot a helyi erők bevonása nélkül, csak a központból nem lehet végrehajtani, ugyanúgy igaz az is, hogy központi szervezés, összefogás, koordinálás nélkül sem lehet eredményesen kutatni.

A táj kutatás jövőjét, az előttünk álló feladatokat illetően a következő elveket és irányzatokat lehet felvázolni.

Az bizonyosnak tűnik, hogy jelentősebb extenzív fejlődéssel, újabb, nagyobb szabású, múzeumi kezdeményezésű programok megindulásával nem lehet számolni. A múzeumokban dolgozó, jól felkészült és egyre erősödő szakmai tapasztalatokkal rendelkező természettudományi foglalkozó szakember gárdának és természetesen a Természettudományi Múzeumnak is, keresnie kell azokat a feladatokat, amelyeket a hazai tudománypolitika, a valós társadalmi-gazdasági igények elvárának tőle. Hozzá kell tenni, hogy ezek a területek egyben azok is, amelyeknek a támogatása nemcsak erkölcsi, hanem anyagi szempontból is prioritást élvez. Nem kell most valamilyen merőben új irányzatra gondolni, hiszen a múzeumok már jónéhány éve felismerték, hogy korunk új feladatát rótt rájuk, a környezetünk védelmének megalapozását szolgáló kutatásokat. Ehhez minden szellemi, szervezeti adottság megvan intézményeinkben. Ezeknek a kutatásoknak feladata a környezeti változások megismerése, a változások okainak, következményeinek feltárása, és ezek eredményeként a környezet- és természetvédelmi teendők meghatározása. A természeti környezet minőségének megőrzése hosszútávú társadalmi-gazdasági program. Egyre jobban felismerjük, hogy a környezet károsodása egész gazdaság- és társadalompolitikánkat kedvezőtlen irányba befolyásolja.

"A tudományos kutatás hosszútávú irányzatai" c. dokumentum kiemelt irányzatként tárgyalja a környezetvédelmi kutatásokat. Jelenleg készül az emberi környezet védelmét és fejlesztését K+F tevékenységgel megalapozni kívánó OKKFT program. Ennek fontos fejezetei foglalkoznak a komplex regionális környezettudományi kutatásokkal, de természetesen helyet kapott benne az ökoszisztémák, védett területek fokozottabb kutatása is.

A táj kutatás egy speciális formája a Nemzeti Parkok tájvédelmi körzetek, védett területek kutatása. Ennek a nagyszabású programnak már eddig is jelentős eredményei születtek, nem csekély mértékben a múzeumok munkája révén. Ez a cél a jövőre nézve is bőséges feladatot ad. Itt csak annyit kell megemlíteni, hogy a szűken értelmezett muzeológiai feladatot meghaladóan, ezekben a kutatásokban nagyobb teret kell szentelni a gyűjtésen, leíráson túlmenően az összefüggések feltárásának, az ökológiai szemléletnek, és nem utolsósorban a gyakorlat számára felhasználható adatokat, tanácsokat, javaslatokat is ki kell dolgozni.

Olyan feladatok ezek, amelyeket rajtunk, hazai kutatókon kívül senki sem végez el. Nagyobb, országos léptékben szoktunk, "hungaricum" jellegű kutatásról beszélni. A környezettudományt, a hazai természetes környezetet, a geológiai múlt, vagy az élővilág feltárását szolgáló munka a legteljesebb mértékben "hungaricum" jellegű kutatás.

Röviden érdemes kitérni a hazai tudományos élet egy új jelenségére, a tudományos munka finanszírozásának egy új formájára, a pályázati rendszerre. Sok hibája ellenére ez az a forrás, amelyből a múzeumi kutatás is - amelynek mostoha anyagi ellátottsága közismert - meríthet.

Az eddigi tapasztalatok alapján, elsősorban a szakfelügyelet segítségével, itt is jobban össze kell hangolni fellépésünket, közös pályázatok, összehangolt kutatási programok révén, mert a táj kutatáshoz szükséges pénzügyi alapokat jórészt ebből a forrásból tudjuk biztosítani.

Végül - bár a témánk a kutatással, a tudományos munkával foglalkozik - röviden szólni kell a táj kutatás és a múzeumi közművelődési feladatok természetes, szerves kapcsolatáról. A szűkebb környezet, vagy egy-egy országos jelentőségű terület feltárása révén szerzett ismeretanyag átadása, a természeti környezet bemutatása, a környezet- és természetvédelemre nevelés, az egyik leghálásabb és leghasznosabb területe a múzeumi ismeretterjesztő, közművelési tevékenységnek. A múzeum ezzel a munkájával is erősíti helyzetét, kiteljesíti feladatait abban a közösségben, abban a régióban, amelyben él és dolgozik.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEOLÓGIA MEGÚJULÁSA

A klasszikus természettudományi múzeológia, amely a természetrajzi tárgyak szűk körét (mineralógia, paleontológia, antropológia, botanika, zoológia) öleli fel, fő céljaként a természet objektumainak begyűjtését, tudományos feldolgozását és bemutatását jelölte ki. Ezt a koncepciót a természet tárgyainak megismerése és megismertetése táplálta, s évtizedeken keresztül helyes stratégiáját képezte a természettudományi múzeológiának. A gyűjteménycentrikus, tudományosan főleg taxonimikus indíttatású múzeológiai ág produkciója azonban ma már aligha felel meg a modern felfogás követelményeinek. A világ megváltozott körülöttünk. A természeti erőforrások erőteljes pusztulása, az intenzív tájhasználat eredményeként a természetes vagy természetszerű ökoszisztémák aránya pl. hazai vonatkozásban területünk 10 %-a alá csökkent. A természetes rendszerek pusztulásának megakadályozására létrejött Világmegőrzési Stratégia a megoldás feladatait is számbavette. Nem maradhat tehát az a tudomány sem közömbös a természetet ért sérelmekkel, a változásokkal szemben, amelynek vizsgálódási területe a természet.

Ennek a tudománynak létérdeke, hogy munkaterületét biztosítsa, s épp ideje, hogy több mint évszázada felhalmozódott tudományából visszatérítsen táplálójának, a természet megőrzésének érdekében.

Ez a kihívás önkéntelenül is felveti a klasszikus természettudományos múzeológia ártértékelését, a gyűjtemények ökológiai célzatú hasznosításának és a múzeumok ökológiai kultúrát kisugárzó hatásának kérdését. A természeti erőforrások megőrzése, illetve megújulóképeségüknek helyreállítása közvetlen jövőnk alapkérdése lesz. Egy olyan kérdéscsoportra kell majd választ adni, amelyre válaszadó jelenleg sem a múzeumokban, sem más hazai műhelyekben nem áll rendelkezésre, sőt azt is látni kell, hogy egy ilyen válaszadó szakemberréteg kiművelése még el sem kezdődött az állami oktatásban s kialakulása jelenleg a véletlenre bízott.

Az ökológiai profilhoz közelálló intézményeket a feladatok özöne máris ostromolja. Elég, ha csupán a természetvédelmi alap kutatásokra vagy természetvédelmi területek kezelési mikéntjének kidolgozására gondolunk. S ezen "egyszerű" kérdések piciny rész-kérdései annak az általános kérdésnek, hogy hogyan kellene egyszerre használni és megőrizni változatlan ökológiai potenciál mellett az egyes ökoszisztémákat.

Az ökológiai kutatások egyik legfontosabb kitétele az idő szerinti dimenzionáltság, hiszen minden kapcsolat változó és csak folyamatában, történetiségében, a múltból a jövő felé mutatva értelmezhető. A múzeumoknak ezen a téren juthatna kiemelkedő szerep, hiszen gyűjteményeik a múltat reprezentálják. Csakhogy alkalmas-e az adatolás és adatkezelés az ökológiai kutatások alapanyagának? Az adatolás nagyon szűkkeblű, hiszen a "kötelező" rész a gyűjtőhelyet - tág közelítésben - a gyűjtés időpontját és a gyűjtőt, esetleg bizonyos csoportoknál a méretezést közli. Az adatkezelés jó adatolás esetén is megoldatlan, hiszen a mennyiségében kisebb rész, az ún. leltárköteles anyag a leltárkönyvben vagy leírókartonon még csak "elérhető", de a szekrény-

kataszteri anyag gyakorlatilag csak egyenkénti válogatásban értékelhető. Az adatolás hiányos módszertana, a kis sebességgel történő adatkeresés együttesen szinte alkalmatlanná teszi a jelenlegi gyűjteményeket a történeti értékelésre, az ökológiai célzatú hasznosításra.

Bár az utóbbi évtizedben történt az adatkezelés modernizálására egy-két lokális, egy-egy személytől kiinduló erőfeszítés, de az alig támogatott kezdeményezések s a közismerten szűk anyagi lehetőségek a ZX spektrum vagy a Comodore 64 C személyi számítógépek szintjén tartják a próbálkozásokat. Átfogó koncepcióról, egységes adatkezelésről, központi adatbankról és ehhez kapcsolódó perifériákról és azok kapcsolat-hálózatáról egyelőre álmodni sem lehet. S mindez a problémáknak csak egyik része. A már említett adatolás szorul ugyanis először átfogó revízióra!

A feldolgozhatóság és használhatóság a gyűjtési környezet pontos leírását (társulásra, biotopra vonatkozó adatok, környezeti paraméterek), a leírás módszertanának kidolgozását, esetleges numerikus rögzíthetőségének kimunkálását mindenképpen megköveteli. Fontos információ lenne a gyűjtés módjának, pontosabb idejének közlése is.

A leírtak, bár önmagukban is súlyos problémát feszegetnek, nem tettek eddig említést egy olyan primer hiányról, amely a tárgyi melléklet nélküli adatgyűjtés rendezetlenségéből fakad. Felteszem, egy terepen járó kutató többszörös adatmennyiséget tud gyűjteni tárgyi bizonyíték melléklete nélkül. S bizony erre szükség is volna, hiszen a tárgyi melléklettel történő gyűjtést a férőhely mindig limitálta. Az ilyen jellegű adatgyűjtés azonban a múltban és a jelenleg is a kutató személyére volt és van bízva, s ha történt is gyűjtőnaplózás, adatjegyzetelés az többnyire a feljegyző életrajzi adalékként nyert felhasználást. Ez utóbbi módszer élesztése és szabályozása pedig a jövő egyik kulcskérdésévé válik, hiszen a tárgyi bizonyítékok begyűjtését már nem csak a polcok, tárlókban lévő hely, hanem a természet kímélete is limitálja.

Az adatolás és adatkezelés megújulása tehát elengedhetetlen feltétele a természettudományos múzeológia modernizálásának, s alapja kell, hogy legyen egy történelmi dinamikájában érzékelhetővé váló ökológiának. Érezni kell ugyanis, hogy mai tehetetlenségünknek egyik oka, amely az ökológia tartalmi értelmezésében megnyilvánul, hogy nem rendelkezünk kellő és pontos történelmi adalékkal környezeti rendszereinket illetően. Tulajdonképpen hosszú évek óta a startkövön állunk, s nem tudunk elmozdulni igazán, amíg nem élünk azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a társtudományok és technika fejlődése jelent az adatrögzítésben és adatfeldolgozásban.

Ennek a primer szükségnek a kielégítése esetén beszélhetünk csak azokról a további feladatokról, amelyek a természettudományi múzeológiára várnak.

Ugyanis éppen a kor szorító szüksége miatt nem elégedhetünk meg csupán az adattárolás precíz kimunkálásával, hanem adatainkat magunknak kell hadrendbe állítani természetes környezetünk megőrzésének érdekében. Ebből a szempontból az adatgyűjtésnek kétféle logika szerint kell történnie. Az egyik az esetleges használhatóság logikája, amely az egyedi, nem egy konkrét problémához kötődő adatokat rögzíti, a másik a cél szerint történő adatgyűjtés, amely egy-egy probléma kapcsán felmerült megoldási alternatívák adatbázisát képezi. Az adatok használhatósága a megőrzésben kétféle lehet. Az egyik környezetindikátor szerepet szán az adatoknak a csökkenés, növekedés mennyiségi jelzőin keresztül, s használhatósága érvanyagként jelentős, míg a másik egy-egy környezeti rendszer modellezése révén annak prognosztizálására, kezelésére, regenerálására szolgálhat.

Látni kell azt is, hogy a múzeumok nem csupán adatbázisuk miatt kell, hogy elsőbbséget kapjanak a jövő ökológiai kutatásaiban, hanem azért is, mert legkönnyebben ezek az intézmények profilírozhatók át ezen kérdések megoldására. A szóba jöhető

intézmények közül az egyetemek, melyek eddig szinte kizárólagosan birtokolták az ökológiai kutatásokat, elsősorban oktatási intézmények és jobban vagy teljesebben nem terhelhetők. A regionális ökológiai problémák megoldásában a jövő a helyi ökológiai műhelyeké lehet, mely szerepre számszerűségük és funkciójuk miatt a múzeumok természettudományi osztályai alkalmasak lehetnének.

A természettudományi múzeológia ilyen szintű transzformálása kimozdíthatja a természettudományi múzeológiát passzivitásából és felszabadíthatja improduktív megítélése alól. Néhány egyszerű példával megvilágítható ugyanis az ökológiai problémák megoldásának ökonómiai vetülete. Egy, a helytelen erdőgazdálkodás miatt leromlott termőhely nemcsak csökkent ökológiai potenciálja miatt, de faanyagának csökkent minősége miatt ökonómiailag sem kívánatos rendszer. Azaz az ökológiai potenciál növekedése egyenesen arányos a rendszer gazdasági értékének növekedésével.

A miskolci múzeum kísérletképpen öt hektár elgyertyánosodott erdő felújítását tűzte ki célul. A területen korábban folyt ökológiai vizsgálatok lehetővé tették a termőhely ökológiai módszerekkel történő kísérleti regenerálásának megfogalmazását. Az előzetes felmérések, pl. a cönológiai viszonyok, egyértelműen mutatják a rendszer potenciálcsökkenését. A 100 m²-es reprezentatív quadrát 17 növényfaj 1500 egyedének ad életteret (magasabbrendűek). A gyertyán lombkoronájának borítottsága teljes, míg a 16 lágyszárú növényfaj borítása nem éri el az 5 %-ot. A rendkívül gyengén szintezett gyertyános monokultúra tehát sem különösebb gazdasági, sem ökológiai értékkel nem bír.

A különböző szintű környezetkárosítások hatásának kiküszöbölése szinte már napi feladat: újabb és újabb jelenségekkel találkozunk nap mint nap. Pl. a Keleti-Bükk lejtőinek erdei a legcsekélyebb megbontásra is erős bodzásodással válaszolnak, amely egyaránt lehetetlenné teszi a természetes és mesterséges felújítást. A Sajó-völgyi ipari agglomeráció nitrogén emissziójának magas szintje és a jelenség összefüggése kézenfekvő, de e sokismeretlenes feladat megoldása alapos ökológiai tanulmányokat igényel.

Az ökológiai kutatásoknak azonban nemcsak a bajok orvoslásának szomorú szerepköre kell, hogy jusson, hanem a megelőzésé is. Ezen a téren a kutatási eredmények a döntések előkészítésében, a tervezésben nyerhetnek hasznosítást. Sajnos, ma még a döntések, a különböző szintű tervek többsége nélkülözi a hosszútávon megtérülő ökológiai elvek alkalmazását. Ebben azonban nemcsak a felhasználók, hanem az ökológusok is hibásak, akik közérthetően nem találják tudományuk mondanivalóját, s nem nyújtanak kellő számú érvelt és alternatív javaslatot természetes erőforrásaink környezetkímélő hasznosítására.

Ezért rendkívül fontos rész juthat a regionális ökológiai műhelyeknek az ökológiai kultúra megfogalmazásában, annak oktatásában, majd kisugárzásában. Pillanatnyilag több, egymást kölcsönösen kielégítő feltételnek kellene e téren teljesülnie, hogy megnyugtatóan előre, és ne körbe-körbe járjunk. Ugyanis több primer hiányról lehet ma még szólni, mint pl. magának az egységes szemléletű diszciplinának a hiányáról, ennek okaként, de ugyanakkor okozataként a megfelelő ökológus szakemberek hiányáról, az ökológia iránti piaci kereslet hiányáról, a felhasználás és felhasználhatóság hiányáról stb.

A hiányok megszüntetése párhuzamosan követeli az ökológusok képzését, az ökológia diszciplinájának kidolgozását, az ökológiai kultúra elterjesztését, de az ökológia alkalmazásának látványosságát is. Nem vitás, hogy ezen feladatokban a természettudományi múzeológiának jelen felállásában is jut rész, de hogy a kor követelményeinek eleget tudjon tenni, szükséges a megújulása!

HENKEY GYULA:

ADATOK A VAS MEGYEI MAGYAROK ETNIKAI ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

BEVEZETÉS

A Vas megyei etnikai embertani vizsgálatoknak országos szempontból is kiemelkedő jelentősége lehet, mert a megye területe nem volt török megszállás alatt, így a népesség folyamatosága Győr és Zala megye nyugati részével, valamint Szabolcs megyével együtt Magyarország jelenlegi területén a legnagyobb mértékű. Kőszeg ostroma idején ugyan a megye északnyugati sávjának magyar falvai részben elnéptelenedtek, de a Rába völgye, az Őrség és az egész keleti rész jól megőrizhette magyar jellegét.

1985-ben a megye területén Őriszentpéteren, Kemenesmagasiban és Ostffyasszonyfán végeztem vizsgálatokat. A Herényi István által összeállított őslakos névsorokat tekintettem én is és a helyi szervezők is kiindulópontnak. E névsorok szerint Őriszentpéteren és Kemenesmagasiban a 19. század elejéig, Ostffyasszonyfán a 18. század végéig szinte kizárólag csak magyar eredetű családnevek fordultak elő, Ostffyasszonyfán a 19. századtól kezdve mutatható ki az egyházi anyakönyvekben néhány ics, ovics végződésű családnév. Őriszentpétert kiváltságos helyzetű, a kunokhoz és a jászokhoz hasonló jogállású gyepűörök utódai lakják, akiknél ezen felül református vallásuk is hozzájárult ahhoz, hogy Őrséginek minősülő községek lakóin kívül másokkal alig házasodjanak össze. Kemenesmagasi községnek déli, nagyobb része a 19. század végén még Nemesmagasi, északi kisebb része Pórmagasi volt. Guoth Emil evangélikus egyházigazdognoktól arról értesültem, a hagyomány szerint az egyesítéskor Kemenesmagasinak kétszer annyi volt a lakosa, mint Pórmagasinak. Benda Kálmán történész szóbeli közlése szerint a nemesmagasi köznemesek kedvező helyzete járulhatott hozzá ahhoz, hogy az ellenreformáció idején községükben erőszakos katolizálásra és betelepítésre ne kerüljön sor. Tekintettel arra, hogy a pórmagasiak jelentős része is evangélikus vallású volt, az eredetileg két község népességének összeházasodása már az első világháború előtt is szokásos volt.

A VIZSGÁLAT ÉS FELDOLGOZÁS MÓDSZERE

A három Vas megyei községben vizsgált őslakosok és Őriszentpéteren a bevándorolt nyugatdunántúli származásúak száma az alábbi:

	Vizsgáltak száma		
	Összesen	24-60 év közötti	
		férfi	nő
Őriszentpéter (őslakosok)	136	53	51
(bevándoroltak)	50	15	23
Kemenesmagasi	170	65	84
Ostffyasszonyfa	93	45	47

Őriszentpéteren és Ostffyasszonyfán tanácsi dolgozók és pedagógusok ellenőrzése mellett általános iskolás tanulók, Kemenesmagasiban tanácsi és egészségügyi dolgozók irányították a tüdőszűrésen megjelentek közül az őslakosokat, illetve Őriszentpéteren a Nyugat-Dunántúlról bevándoroltakat is, az embertani vizsgálatokra. Sor került néhány önként jelentkező távoli vidékről származó vizsgálatára is, de ezek adatait feldolgozás előtt elkülönítettem. Mindhárom községben az alábbi méreteket vettem fel Martin (Martin-Saller 1957-1966) technikájával: testmagasság, fejhossz, fejszélesség, homlokszélesség, járomívszélesség, morfológiai arcmagasság, állkapocsszögletszélesség, orrmagasság és orrszélesség, ezeken felül Ostffyasszonyfa kivételével az ülőmagasságot is. A fej és az arc morfológiai (leíró) jellegeit Martin (Martin-Saller 1957-1966) és Weninger (1940) előírásai szerint vettem fel, az "egyenes orrhát disztális végén ülő csúccsal" elnevezésű forma tekintetében Scheidt álláspontját (Farkas 1973) vettem figyelembe. A szemszín a Martin-Schulz, a hajszín a Fischer-Saller tábla alapján rögzítettem. A feldolgozás a 24-60 éves korcsoport adataira épül.

EREDMÉNYEK

Az alábbiakban jellegenként vetem össze a 24-60 évesek adatai alapján a három község vizsgált őslakosainak adatait az Őriszentpéteren vizsgált nyugat-dunántúli eredetű bevándorolt magyarokkal, valamint az általam 1985 végéig vizsgált 1114 dunántúli és a 22.642 összes magyar közül a 24-60 évesek átlagaival. A három Vas megyei őslakos népesség adatait az 1-6. táblázatokban adom meg. A vizsgált 24-60 éves őriszentpéteri bevándorolt férfiak száma csak 15, a nőké 23, ezért az ő adataikat táblázatokban nem közlöm.

	Testmagasság (cm)	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	172,92	160,68
Kemenesmagasi	171,48	158,12
Őriszentpéter (őslakosok)	172,55	159,54
(bevándoroltak)	172,33	158,57
Dunántúli magyarok	171,40	158,90
Magyarok összesen	168,85	156,90

Az ostffyasszonyfaiak, az őriszentpéteri őslakosok, valamint a kemenesmagasi férfiak és az őriszentpéteri bevándorolt férfiak termete magas, míg a két utóbbi népességnél a nőknél nagyközepes. A Vas megyei férfiak, valamint az ostffyasszonyfai és az őriszentpéteri őslakos nők az az eddigi dunántúli átlagnál is magasabbak. A magyar átlag egyelőre nem eléggé tükrözi a valóságot, mert a sorozási adatok szerint az átlagnál magasabb termetű dunántúliak még 5 %-át sem teszik ki az általam eddig vizsgált 24-60 éves magyaroknak. 1985-től kezdve kutatásaim túlnyomó része a Dunántúltra van betervezve, így 1989-ben arányosabb megoszlásra és a testmagasság emelkedésére lehet számítani, de ez összefüggésben lesz azzal is, hogy az 1937 után születettektől kezdve a sorozottak (Véli 1967), illetve a fiatalabb korosztályok termete évente (Henkey 1975) növekszik. Ennek redményeként az általam 1985-ben vizsgált 18-23 év közötti Vas megyeiek termete kb. 3 cm-rel magasabb mindkét nemnél, mint a 24-60 éveseknél.

	Fejhossz (mm)	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	187,92	180,30
Kemenesmagasi	188,34	179,11
Óriszentpéter (őslakosok)	188,85	180,12
Óriszentpéter (bevándoroltak)	190,13	178,52
Dunántúli magyarok együtt	189,20	179,90
Magyarok összesen	188,84	180,22

A fej legnagyobb hossza a Vas megyeieknél mindkét nemnél a "hosszú" kategóriába esik. E tekintetben a Vas megyei férfiak és nők közel állnak a dunántúli és a magyar átlaghoz, ez legkevésbé az óriszentpéteri bevándorolt nyugat-dunántúli származásúakra érvényes.

	Fejszélesség (mm)	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	161,02	154,57
Kemenesmagasi	161,46	154,24
Óriszentpéter (őslakosok)	162,58	156,22
Óriszentpéter (bevándoroltak)	163,53	154,74
Dunántúli magyarok együtt	161,56	154,56
Magyarok összesen	160,40	154,45

A Vas megyei férfiak és nők feje egyaránt "széles", minden vizsgált népességnél - különösen az óriszentpéteri őslakos nőknél - szélesebb a magyar átlagnál, a dunántúli átlag körüli. (A nagy fejszélesség elsősorban a magyar autochton népességekre jellemző, a Duna-Tisza közti, nagyrészt kun eredetű kiskunsági őslakosok kivételével.)

	Homlokszélesség (mm)	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	113,69	111,21
Kemenesmagasi	114,08	110,16
Óriszentpéter (őslakosok)	114,08	110,90
Óriszentpéter (bevándoroltak)	114,47	109,13
Dunántúli magyarok együtt	114,03	110,17
Magyarok összesen	112,79	109,52

A Vas megyeiek homloka mindkét nemnél fokozottabban széles, mint a magyar átlag, viszont közel áll az együttes dunántúli eredményekhez. (Legkevésbé széles a vizsgált magyar csoportok közül a kiskunsági őslakosok homloka.)

	Járomívszélesség (mm)	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	146,24	139,51
Kemenesmagasi	147,02	139,35
Óriszentpéter (őslakosok)	147,25	139,55
Óriszentpéter (bevándoroltak)	148,87	138,48
Dunántúli magyarok együtt	147,03	139,59
Magyarok összesen	146,44	139,68

A Vas megyei férfiak és nők járomíve egyaránt "széles", az átlagok mind közel állnak a dunántúli és a magyar átlaghoz. Búnak V.V. szerint a férfiak járomívszélességének átlaga európai népeknél 135 és 145 mm között van (Schwidetzky 1976), így a magyarok járomívszélessége nyilvánvalóan középázsiai "örökség", mindkét nemnél a kazakok átlagához közeli (Iszmagulov 1982).

Morfológiai arcmagasság (mm)

	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	113,62	106,85
Kemenesmagasi	114,77	106,87
Őriszentpéter (őslakosok)	113,67	106,29
Őriszentpéter (bevándoroltak)	113,13	106,04
Dunántúli magyarok együtt	113,48	105,94
Magyarok összesen	112,46	105,44

A Vas megyeiek állkapocsszöglete mind a dunántúli, mind a magyar átlaghoz képest kissé fokozottabban széles.

Orrmagasság (mm)

	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	53,58	49,79
Kemenesmagasi	53,26	48,61
Őriszentpéter (őslakosok)	52,74	50,45
Őriszentpéter (bevándoroltak)	53,33	49,83
Dunántúli magyarok együtt	53,38	49,62
Magyarok összesen	54,04	50,03

A Vas megyeiek orrmagasságának átlaga a dunántúlihoz közel áll mindkét nemnél, viszont a magyar átlagnál az őriszentpéteri őslakos nők kivételével némileg kisebb.

Orrszélesség (mm)

	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	35,91	32,73
Kemenesmagasi	36,74	33,22
Őriszentpéter (őslakosok)	36,38	33,18
Őriszentpéter (bevándoroltak)	36,80	33,04
Dunántúli magyarok együtt	36,57	32,95
Magyarok összesen	35,84	32,74

A Vas megyeiek orrszélessége mindkét nemnél a dunántúli átlag körüli és a magyar átlagtól is alig tér el.

Fejjelző (mm)

	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	85,64	85,77
Kemenesmagasi	85,74	86,16
Őriszentpéter (őslakosok)	86,08	86,82
Őriszentpéter (bevándoroltak)	86,07	86,70
Dunántúli magyarok együtt	85,44	85,99
Magyarok összesen	85,26	86,15

A Vas megyei népességek fejzelője mind férfiaknál, mind nőknél a "rövidfejűség" és a "túlrövidfejűség" határán ingadozik, közel áll mind a dunántúli, mind az ősszmagyar átlaghoz. A legnagyobb mértékű rövidfejűség az űriszentpéteriekre jellemző.

	Arcjelző	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	82,89	79,68
Kemenesmagasi	82,26	79,27
űriszentpéter (őslakosok)	81,42	79,35
űriszentpéter (bevándoroltak)	81,13	79,48
Dunántúli magyarok együtt	82,16	79,77
Magyarok összesen	82,94	80,04

A vizsgált Vas megyeiek átlagos arcjelzője mindkét nemnél a "széles" kategóriába esik, a dunántúli átlagokhoz közel áll, a magyar átlaghoz képest viszont kissé fokozottabban széles.

	Orrjelző	
	Férfiak	Nők
Ostffyasszonyfa	67,11	66,10
Kemenesmagasi	68,82	68,56
űriszentpéter (őslakosok)	69,00	65,92
űriszentpéter (bevándoroltak)	69,13	66,48
Dunántúli magyarok együtt	68,66	66,66
Magyarok összesen	66,58	65,71

A Vas megyeiek orrjelzője mind a férfiaknál, mind a nőknél "keskeny", a dunántúli átlag körül ingadozik, a magyar átlaghoz képest pedig kissé kevésbé keskeny.

Járomcsont alakja (%-ban)

	Férfiak		
	lekerekített	előreállló	előre keskenyedő
Ostffyasszonyfa	33,3	60,0	6,7
Kemenesmagasi	21,5	66,2	12,3
űriszentpéter (őslakosok)	18,9	71,7	9,4
űriszentpéter (bevándoroltak)	26,7	53,3	20,0
Dunántúli magyarok együtt	24,8	63,9	11,3
Magyarok összesen	29,3	61,7	9,0
		Nők	
Ostffyasszonyfa	23,4	72,3	4,3
Kemenesmagasi	26,2	69,0	4,8
űriszentpéter (őslakosok)	13,7	76,5	9,8
űriszentpéter (bevándoroltak)	26,1	60,9	13,0
Dunántúli magyarok együtt	27,4	68,2	4,4
Magyarok összesen	32,2	62,6	5,2

A vizsgált Vas megyeieknél mindkét nemnél a frontálisan lapult (előreálló) járomcsont van többségében, e forma előfordulása az Őriszentpéteri őslakosoknál a legnagyobb arányú, az Őriszentpéteri bevándoroltaké az ostffyasszonyfai férfiak kivételével meghaladja a dunántúli és a magyar átlagot.

Homlokprofil (%-ban)			
Férfiak			
	előre domborodó	meredek	hátrahajló
Ostffyasszonyfa	0,0	95,6	4,4
Kemenesmagasi	0,0	96,9	3,1
Őriszentpéter (őslakosok)	0,0	100,0	0,0
Őriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	93,3	6,7
Dunántúli magyarok együtt	0,5	90,8	8,7
Magyarok összesen	0,8	83,4	15,8
Nők			
Ostffyasszonyfa	2,1	97,9	0,0
Kemenesmagasi	2,4	96,4	1,2
Őriszentpéter (őslakosok)	0,0	98,0	2,0
Őriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	100,0	0,0
Dunántúli magyarok együtt	2,7	95,6	1,7
Magyarok összesen	6,0	91,3	2,7

A Vas megyeiekre, a dunántúliakra és a magyarokra általában a meredek homlok nagy túlsúlya jellemző, mely a vizsgált Vas megyeiekre még fokozottabban érvényes.

Orrhát profilja (%-ban)			
Férfiak			
	konkáv	egyenes	konvex
Ostffyasszonyfa	2,2	26,7	71,1
Kemenesmagasi	0,0	43,1	56,9
Őriszentpéter (őslakosok)	1,9	37,7	60,4
Őriszentpéter (bevándoroltak)	6,7	33,3	60,0
Dunántúli magyarok együtt	4,1	41,7	54,2
Magyarok összesen	10,6	51,1	38,3
Nők			
Ostffyasszonyfa	14,9	40,4	44,7
Kemenesmagasi	15,5	47,6	36,9
Őriszentpéter (őslakosok)	7,8	45,1	47,1
Őriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	56,5	43,5
Dunántúli magyarok együtt	16,0	49,1	34,9
Magyarok összesen	24,5	54,1	21,4

A Vas megyeieknél a kemenesmagasi őslakos és az Őriszentpéteri bevándorolt nők kivételével a konvex orrhát a leggyakoribb, e formának az előfordulása nemcsak az

összmagyar, hanem a dunántúli átlaghoz képest is mindkét nemnél minden népességnél nagyobb és elsősorban a konkáv forma aránya csökken a magyar átlaghoz képest.

	Orrhát profilja (%-ban)		
	Férfiak		
	konkáv	egyenes	konvex
Ostffyasszonyfa	2,2	26,7	71,1
Kemenesmagasi	0,0	43,1	56,9
Óriszentpéter (őslakosok)	1,9	37,7	60,4
Óriszentpéter (bevándoroltak)	6,7	33,3	60,0
Dunántúli magyarok együtt	4,1	41,7	54,2
Magyarok összesen	10,6	51,1	38,3
	Nők		
Ostffyasszonyfa	14,9	40,4	44,7
Kemenesmagasi	15,5	47,6	36,9
Óriszentpéter (őslakosok)	7,8	45,1	47,1
Óriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	56,5	43,5
Dunántúli magyarok együtt	16,0	49,1	34,9
Magyarok összesen	24,5	54,1	21,4

A Vas megyeiekénél a kemenesmagasi őslakos és az óriszentpéteri bevándorolt nők kivételével a konvex orrhát a leggyakoribb, e formának az előfordulása nemcsak az összmagyar, hanem a dunántúli átlaghoz képest is mindkét nemnél minden népességnél nagyobb és elsősorban a konkáv forma aránya csökken a magyar átlaghoz képest.

	Orrhát kiemelkedése (%-ban)		
	Férfiak		
	gyenge	közepes	erős
Ostffyasszonyfa	0,0	60,0	40,0
Kemenesmagasi	1,5	70,8	27,7
Óriszentpéter (őslakosok)	3,8	75,5	20,8
Óriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	66,7	33,3
Dunántúli magyarok együtt	1,0	68,7	30,4
Magyarok összesen	1,0	74,3	24,7
	Nők		
Ostffyasszonyfa	2,1	76,6	21,3
Kemenesmagasi	2,4	90,5	7,1
Óriszentpéter (őslakosok)	2,0	82,4	15,7
Óriszentpéter (bevándoroltak)	4,3	82,6	13,0
Dunántúli magyarok együtt	2,7	85,9	11,3
Magyarok összesen	4,3	87,9	7,8

A Vas megyei népességeknél mindkét nemnél a közepesen kiemelkedő forma aránya csak az ostffyasszonyfai férfiaknál jelentős, a gyengén kiemelkedő forma előfordulása

pedig mindenhol jelentéktelen. A közepesen kiemelkedő orrhát a Vas megyeieknél a dunántúli átlag körül ingadozik, de a magyar átlaghoz képest némileg kisebb a gyakorisága.

Tarkó profilja (%-ban)

	Férfiak		
	erősen domború	enyhén domború	lapos
Ostffyasszonyfa	2,2	82,2	15,6
Kemenesmagasi	7,7	69,2	23,1
Őriszentpéter (őslakosok)	7,5	86,8	5,7
Őriszentpéter (bevándoroltak)	6,7	86,7	6,7
Dunántúli magyarok együtt	11,8	71,8	16,4
Magyarok összesen	14,9	68,6	16,5
	Nők		
Ostffyasszonyfa	19,1	80,9	0,0
Kemenesmagasi	21,4	77,4	1,2
Őriszentpéter (őslakosok)	17,6	82,4	0,0
Őriszentpéter (bevándoroltak)	21,7	78,3	0,0
Dunántúli magyarok együtt	20,2	79,2	0,6
Magyarok összesen	20,5	77,8	1,7

A Vas megyeiek túlnyomó többségére az enyhén domború tarkó a jellemző, ennek a formának az aránya mindkét nemnél a dunántúli átlag körüli, a magyar átlaghoz képest viszont gyakorisága minden népességnél kissé nagyobb mértékű. A lapos forma előfordulása kemenesmagasi férfiagnál, az erősen domború forma pedig a kemenesmagasi őslakos és az őriszentpéteri bevándorolt nőknél eléggé jelentős.

Szemszín (%-ban)

	Férfiak		
	világos	kevert	barna
Ostffyasszonyfa	35,6	28,9	35,6
Kemenesmagasi	24,6	41,5	33,8
Őriszentpéter (őslakosok)	15,0	20,8	64,2
Őriszentpéter (bevándoroltak)	26,7	13,3	60,0
Dunántúli magyarok együtt	25,8	27,7	46,5
Magyarok összesen	25,7	32,4	41,9
	Nők		
Ostffyasszonyfa	14,9	36,1	48,9
Kemenesmagasi	22,6	35,7	41,7
Őriszentpéter (őslakosok)	23,5	19,6	56,9
Őriszentpéter (bevándoroltak)	26,1	26,1	47,8
Dunántúli magyarok együtt	24,4	29,8	45,6
Magyarok összesen	19,7	32,0	48,3

A Vas megyei népességek közül az őriszentpéteri őslakos és bevándorolt férfiagnál a barna, a kemenesmagasi férfiagnál a kevert szemszín a leggyakoribb, ostffyasszonyfai

férfiaknál pedig a barna és a világos szemszínek előfordulása egyenlő, viszont nőknél minden népességnél a barna szemszín áll az első helyen.

	Hajszín (%-ban)			
	Férfiak			
	vörös	szőke	átmeneti	barna, fekete
Ostffyasszonyfa	0,0	0,0	0,0	100,0
Kemenesmagasi	1,5	0,0	0,0	98,5
Óriszentpéter (őslakosok)	0,0	0,0	0,0	100,0
Óriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	0,0	0,0	100,0
Dunántúli magyarok együtt	0,2	0,0	1,0	98,8
Magyarok összesen	0,3	0,3	0,5	96,9
	Nők			
Ostffyasszonyfa	2,1	0,0	0,0	97,9
Kemenesmagasi	0,0	1,2	1,2	97,6
Óriszentpéter (őslakosok)	0,0	0,0	0,0	100,0
Óriszentpéter (bevándoroltak)	0,0	0,0	4,3	95,7
Dunántúli magyarok együtt	0,2	2,1	1,9	95,8
Magyarok összesen	0,3	1,4	2,1	96,2

A vizsgált Vas megyeieknél a barna-fekete (P-Y) hajszínárnyalatok mindkét nemnél a vizsgálatnak több, mint 95 %-át teszik ki. A Vas megyeiekre a sötét hajszínek nagy túlsúlya a dunántúli és az országos átlaghoz képest is nagyobb mértékben jellemző, sőt az óriszentpéteri őslakosoknál, valamint az ostffyasszonyfai őslakos és az óriszentpéteri bevándorolt férfiaknál előfordulása 100 %-os.

SZIGMA RÁCIÓ

A vizsgált 24-60 év közötti Vas megyei őslakos férfiaknál kiszámítottam a szigma rációkat, vagyis a jellegek szórását az egész emberi faj megfelelő szórásának százalékában fejeztem ki (Thema 1957). A kapott értékek a 7. táblázatban láthatók. A méretek átlagos szigma rációja szempontjából az óriszentpéteri őslakosok homogének, a kemenesmagasiak enyhén homogének, az ostffyasszonyfaiak átlag körüliek, míg a jelzők terén mindhárom őslakos népesség homogének, a kemenesmagasiak enyhén homogének, az ostffyasszonyfaiak átlag körüliek, míg a jelzők terén mindhárom őslakos népesség homogénnek tekinthető.

A HIERNAUX TÁVOLSÁG SZÁMÍTÁSOK EREDMÉNYEI

Tekintettel arra, hogy a Vas megyében vizsgáltak száma egyelőre kevés, az összes dunántúli 24-60 évesek hét méretét, két jelzőjét és hét kvalitatív jellegét hasonlítottam össze Hiernaux-disztancia számítással (Piveteau 1965) négy Duna-Tisza közti, két palócföldi csoporttal és a tiszántúliakkal. A számításokhoz kiválasztott 16 jelleg: a testmagasság, fejhossz, járomívszélesség, morfológiai arcmagasság, állkapocsszögletsszélesség, orrmagasság, fejjelző, arcjelző, frontálisan lapult (előreálló) járomcsont, meredek homlok, konvex orrhát, erősen kiemelkedő orrhát, enyhén domború tarkó, barna szemszín és barna-fekete hajszín. 16 jelleggel történő számítások esetében a 624-es eredmény fejezi ki a közepes Hiernaux távolságot. Ezt figyelembe véve a dunántúli férfiak a tiszántúliakhoz és a palóc centrumbeliekhez állnak a legközelebb és

a kiskunsági őslakos férfiaktól különböznek feltűnően nagy mértékben, a dunántúli nők pedig a jászsági őslakosokhoz és a Duna-Tisza köze nem kun és nem jász eredetű őslakosaihoz állnak a legközelebb, de a többi magyar csoporttól való távolság sem haladja meg az átlagos értéket, bár ők is a kiskunsági őslakosokhoz vannak a legkevésbé közel. A kiskunsági őslakosokkal kimutatott nagyobb távolságok elsősorban a keleti mediterránokra és az előázsiai típusra jellemző jellegek nagy gyakoriságával függnek össze, melyek a kiskunsági őslakosoknál jelentős arányban észlelhetők, elsősorban férfiaknál, viszont a többi magyar csoportnál lényegesen kisebb mértékben mutathatók ki. (Érdekes jelenség, hogy a vizsgált tiszántúliak kb. 70 %-át nagykunsági őslakosok teszik ki, de ezeknél a keleti mediterránok és az előázsiai típus előfordulása nem haladja meg az országos átlagot, a Vas megyeiekre is elsősorban jellemző turanid és pamiri típus aránya pedig náluk is hasonló.) A Hiernaux-disztancia számításoknál a dunántúli magyarok összesített adatai között a Vas megyei népeiségeken kívül a Fejér megyei ceceiek és nádasdladányiak, valamint a Somogy megyei kőröshegyiek vizsgálatának eredményeit is figyelembe vettem. Amennyiben a dunántúli magyarokat tekintjük kiindulópontnak – ezt a viszonylag legnagyobb mértékű folyamatosságukra való tekintettel megtehetjük – a Hiernaux számítások alapján az összes magyar csoportok közelállása a kiskunsági őslakos férfiak kivételével bizonyítottan tekinthető.

A TAXONÓMIAI ELEMZÉS EREDMÉNYEI

A taxonómiai elemzést Lipták Pál módszerének (1962) kisebb módosításával (Henkey 1978a, 1978b) végeztem el, mely a Lipták féle tankönyvben (1969) ismertetett rendszertől azzal tér el, hogy a turanid típusnak túlnyomóan europid jellegű formáit, melyek Liptáknál 1962 óta cromagnoid-C, cromagnoid-C+turanid, kisebb részben pamiri+turanid megjelöléssel szerepelnek, én továbbra is a turanidok közé sorolom. Az általam követett álláspont megegyezik a Lipták Pál 1955-ben és 1958-ban megjelent összefoglalóiban, Bartucz Lajos 1953 utáni minden tanulmányában, valamint Nemeskéri János és Gáspárdi Géza 1954. évi összefoglaló munkájában megnyilvánuló tipológiai szemlélettel. Az 1962 utáni Lipták álláspont ugyanis azáltal, hogy a korábban a turanidok közé soroltak túlnyomó többségét cromagnoid-C-nek, illetve cromagnoid-C+turanidnak jelöli, a honfoglaló magyaroknál leggyakoribb jellegegyüttest (Lipták 1955, 1958) lényegében szinte teljesen "elrejt" nemcsak az olvasók, hanem a társtudományok kutatói elől is, mert az 1962 utáni Lipták szemlélet kizárólag a turanid típusnak erősen mongoloid jellegű változatát tekinti turanidnak, mely az általam vizsgált 22.642 magyar között 27,7%-ban kimutatott turanid közül csak fél százalékban volt észlelhető. (Kevért formáknál csak az első helyen szereplő típus, tehát Liptáknál cromagnoid C+turanid meghatározás esetében csak a cromagnoid C van kimutatva a típusok megoszlásánál.) A Lipták tankönyvben (1969) ugyan utalás van arra, hogy a cromagnoid-C komplexumába azokat a formákat sorolja az új Lipták szemlélet, melyek a cromagnoid-A típus rövidfejűvé válása következtében jöttek létre egymástól függetlenül, így a Dánia őskorában fellelhető "Borreby" típust és a Szibéria bronzkorában előforduló "Andronovo" típust, de megítélésem szerint a Borreby típusnak magyar szempontból csak elméleti jelentősége van, mert nem tudok arról, hogy magyar koponyákon vagy magyar élőkön e típust valaki meghatározta volna, viszont a turanid típus Lipták szerint (1955) az andronovói típusból alakult ki mongoloid keveredéssel, tehát az andronovói típus a turanidnak az altípusa, viszont az MTA Történeti Intézetben 1985. I. 28-án megtartott beszámoló vitája során is megállapítható volt, hogy a Lipták tankönyv vonatkozó utalását a felszólaló történészek és néprajzosok teljesen érthetetlennek tartják.

A vizsgált Vas megyeiek taxonómiai megoszlása a 8. táblázatban látható. Három típusnak a turanidnak, a pamírinek és a dinárinak van jelentősebb szerepe a népségek tipológiai összetételében.

A gyakoriság szempontjából mindenhol első helyen álló turanid típusra a magas vagy nagyközepes termet, a fej nagy méretei mellett rövid vagy túlrövid fejjelző, igen széles vagy széles, középmagas arc mellett széles arcjelző, frontálisan lapult (előreálló) járomcsont, meredek homlok, egyenes vagy enyhén konvex, az arc síkjából közepesen kiemelkedő orrhát, enyhén domború tarkó, barna vagy zöldesbarna szem és barna-fekete haj a jellemző. A Duna-Tisza közti, palócföldi és tiszántúli turanidokhoz képest az az árnyalatnyi különbség észlelhető, hogy az enyhén konvex orrhátnak az a közepesen kiemelkedő formája, melyet Bartucz is a turanidokra részben jellemzőnek tartott és "rövid sasornnak" nevezett (Bartucz 1938), Vas megyében gyakrabban fordul elő a turanid típus alföldi és andronovói jellegű változatánál egyaránt. Hasonlóan, mint az Alföldön az erősen mongoloid jellegű turanid változat Vas megyében is csak elvétve határozható meg (1. kép). Ennél a járomcsont a turanidok átlagához képest frontálisan erősebben lapult (fokozottabban előreálló). Az erősen andronovói jellegű változat (2, 3. kép) az előbbinél lényegesen gyakoribb, egyik legfőbb országos gyakorisági góca Űriszentpéter. Az alföldi változat (5, 6. kép) előfordulása a legnagyobb a turanidok között. Az előbb említett két turanid változat között csak fokozati eltérés mutatható ki, az átmenetet a 4. képpel mutatom be. Az alföldi változat termete magas vagy nagyközepes, az erősen andronovói változaté kifejezetten magas, az alkat még fokozottabban erőteljes, a fej méretei, a járomívszélesség és az állkapocsszögletsszélesség kissé fokozottabban nagyok, a glabella erősebben fejlett, a járomcsont teste átlagban kissé erősebben előreálló, gyakoribb a közepesnél gyengébben kiemelkedő orrhát, orrgyök és az enyhén kiugró gonion táj, tehát a Közép-Ázsiában a bronzkor óta őshonos andronovói típus (Lipták 1955) a jellegei is kissé nagyobb mértékben jellemzők rá, mint az alföldi változatra. Vas megyében is gyakori az a túlnyomóan turanid forma, melyen kisebb mértékben a pamíri típus jellegei is észlelhetők (7-9. kép) és mely összefonódás a honfoglaló magyarok jelentős részénél is észlelhető volt (Lipták 1969). A 6. képen látható nő is közel áll e formához.

A markáns pamíri típus jellegei, az átlagban nagyközepes termet, a fej kis méretei mellett túlrövid vagy rövid fejjelző, középszéles vagy enyhén széles járomív valamint a középmagas és a magas arc határán ingadozó morfológiai arcmagasság mellett középszéles vagy keskeny arcjelző, lekerekített járomcsont, meredek homlok, az arc síkjából a közepesnél erősebben kiemelkedő, enyhén konvex vagy egyenes orrhát, enyhén domború vagy lapos tarkó, barna vagy kevert (zöldes) szemszín és barna-fekete hajszín együtt Vas megyében egyetlen személyen sem voltak észlelhetők, de meg kell jegyezni, hogy az Alföldön és a Palócföldön is csak ritkán voltak együttesen meghatározhatók. Viszonylag a 13. képen bemutatott, pamiroidnak jelölt személy áll a legközelebb a fenti leíráshoz. A pamíri típusba soroltak túlnyomó többségénél a turanid típus egyes jellegei is meghatározhatók voltak, ezek a pamíro-turanid átmeneti formába sorolhatók (10-12. kép). A kisebbségben kimutatott, leggyakoribb turanid jellegek a szélesebb járomív, a fej nagyobb méretei, az előreálló járomcsont és a kissé magasabb, a nagyközepes és a magas határán álló testmagasság. A fentiek azonban összhangban vannak azzal, hogy a pamíri típus a honfoglaló magyar koponyákon is túlnyomó többségben egyes turanid jellegekkel összefonódva volt meghatározható. Ez lehet az oka annak, hogy a Lipták által elsősorban morfológiai jellegek alapján túlnyomóan pamírinek meghatározott honfoglaló magyar koponyák méretei a turanid típus átlagaival szinte azonosak és lényegesen nagyobbak a Ginzburg által a pamírinek meg-

határozott sarkeli és uszun koponyák méreteinél, melyek Lipták 1955. évi összefoglalójában mint pamíri összehasonlító átlagok szerepelnek. Igen jól fejezi ki a pamíri típusnak a morfológiai arcmagasság és orrmagasság kivételével a turanidokhoz képest lényegesen kisebb fej és arcméreteit az általam meghatározott típus standardok is (Henkey 1986) és melyek a Lipták által 1955-ben közölt Ginzburg adatokkal vannak összhangban. A pamíri típussal kapcsolatos problémák is azok közé tartoznak, melyekkel mind a magyar őstörténet, mind a magyar nép származása szempontjából súlypontilag foglalkoznunk kell. Elsősorban Lipták Pál írta le részletesen a pamíri típust összefoglaló műveiben (Lipták 1954, 1955, 1958), melyekben e típust a honfoglaló magyaroknak a turanid után legfontosabb összetevőjeként említi. Az 1955. évi összefoglalójában foglalkozik a pamíri típus kialakulásával is és a Debec álláspontra hivatkozik, mely szerint a pamíri típus egy (keleti) mediterrán változat brachycephalizációja (rövidfejűvé válása) útján jött létre és említi azt is, egyelőre nem tisztázott, hogy a pamíri típus kialakulásában milyen szerepe volt az andronovói típusnak. Én e Debec nézettel szemben Ginzburg Vulf Viszarionovics álláspontját tettem magamévá (1966), mely szerint a pamíri típus a (keleti) mediterránok brachycephalizációja, az andronovói típus gracilizációja (finomodása), valamint a két fenti új forma keveredése folytán alakult ki. A Ginzburg álláspont alapján jól rekonstruálható az a középzásiai tipológiai kép, melyet több munkámban leírtam és Ginzburg (1961, 1966), Osányin (1957-1959), Schwidetzky (1950) és Iszmagulov (1970) műveiben közölt adatok alapján jól kirajzolódik, és melyet itt is vázolok. A középzásiai népekre jellemző és a X. század végéig kialakult típusok alapja elsősorban a Közép-Ázsiában a bronzkor óta őshonos andronovói típus, mely délkeleten, Tadzsikisztán északi és Üzbegisztán déli részében brachycephalizált keleti mediterránokkal való keveredés útján a pamírinak - szerintem Közép-Ázsiában is többségét kitevő pamiro-turanid átmeneti formáját hozta létre, míg északon a mongoloidokkal való összeolvadás folytán a kazakoknál, kirgizeknél és néhány további török nyelvű népnél a turanid típus alakult ki. Üzbegisztán északi részében a túlnyomóan turanid jellegű, turano-pamíri átmenet a jellemző, a markáns pamíri típus pedig elsősorban a déli tadzsikoknál észlelhető. A teljes középzásiai tipológiai képhez az is hozzátartozik, hogy Osányin (1957-1959) a szerinte a türkmének nagy többségére jellemző, transzkáspínak nevezett keleti mediterrán változat mellett az andronovói és a mongoloid jellegeket is kimutatja, azaz a turanid típus két ősi összetevőjét, tehát Türkménisztán a keleti mediterrán és a turanid típus közötti átmeneti zónának is tekinthető.

A Vas megyeieknél a dinári típus gyakorisága áll a harmadik helyen. A klasszikus dinári típusra a magas termet, a fejnek a magyar átlagnál kisebb méretei mellett túl rövid vagy rövid fejjelző, középszéles vagy enyhén széles járomív és igen magas arc mellett keskeny arcjelző, előre keskenyedő járomcsont, férfiaknál enyhén meredek, nőknél meredek homlok, az arc síkjából erősen kiemelkedő konvex orrhát, lapos tarkó, barna-fekete hajszín és általában barna vagy kevert (zöldes) szemszín a jellemző, de a "hórid" változatnál a szemszín világos. Az ősi illírekkel kapcsolatba hozható klasszikus balkáni dinári (Bartucz 1938) forma azonban Vas megyében is ritkán volt észlelhető, sőt itt még nagyobb mértékben kapcsolódtak a túlnyomóan dinári jellegekhez a rövidfejűség mellett a fej nagyobb méretei, a szélesebb járomív és az előreálló járomcsont, azaz a turanid típus egyes jellegei. A 18-20. képeken bemutatott, dinaroidnak jelzett egyének közül a 18. áll a legközelebb a klasszikus dinári típushoz. A járszági magyaroknál egy olyan "keleti dinaroidnak" nevezett formát is kimutattam (Henkey 1974a, 1974b, 1978a, 1979-80), mely a balkáni dináritól a fej nagyobb méreteivel, szélesebb járomívével, kevésbé magas arcával, alacsonyabb orrgyökével és az

arc síkjából még fokozottabban kiemelkedő, csak a csontos orr alsó harmadától kezdve konvex, pontosabban erősen konvex orrhátával tér el. Ezzel a formával egyező jellegegyüttes Vas megyében is észlelhető volt és a 20. képpel mutatom be. Meg kell jegyezni, hogy hasonló helyi forma keletkezhet a dinári típusnak a turaniddal és az előázsiaiival való keveredéséből is.

A Vas megyében legnagyobb arányban előforduló három fenti típus mellett még a keleti mediterránok gyakorisága említésre méltó, elsősorban Őriszentpéteren eléggé jelentős az előfordulása. Igen érdekes összefüggés, hogy a keleti mediterrán változatok azoknál az őslakos népeiségeknél állnak a harmadik helyen, így a Szolnok megyei Kisújszálláson és Vezensyben, Csongrád városában, a Somogy megyei Kőröshegyen és a Vas megyei Őriszentpéteren, ahol a honfoglalók törökös rétegére is elsősorban jellemző turanid és pamíri típus, valamint az országos átlagnál kisebb mértékben kimutatható előázsiai típus együttes aránya a 60%-ot is meghaladja. A keleti mediterrán típusnak a turaniddal kevert formáját a 21. képen mutatom be.

A finn-ugor és ősi szláv népeknél egyaránt gyakori keletbalti típus klasszikus formája Vas megyében nem volt észlelhető, a 15. képen a finnugorokkal kapcsolatba hozható erősen lapponoid jellegű keletbalti változatot mutatom be. A Vas megyében legritkábban előforduló típusok közül a lapponoid a 14., a leggyakoribb kevert formák pedig a 19-24. képen láthatók. Az utóbbiak túlnyomó többségénél a turanid típus a keveredés egyik összetevője. A 7. táblázatban x-szel jelölt, erősen kevert meghatározatlanok aránya - akiknél egyik típus túlsúlya sem mutatható ki - a Vas megyeiekénél lényegesen kevesebb a magyar átlagnál, az ősi germánoknál és szlávoknál gyakori északi és cromagnoid (Liptáknál újabban cromagnoid A) típusok közül csak az északi volt egy kemenesmagasi férfinál és egy bevándorolt Őriszentpéteri nőnél észlelhető, míg a cromagnoid, valamint a vogulokra és osztjákokra jellemző urali nem volt kimutatható.

ETNOGENETIKAI ÖSSZEFÜGGÉSEK

Vas megyei vizsgálataim eredményeinek magyar őstörténeti szempontból is nagy jelentőségük lehet, mert a Duna-Tisza közti tipológiai megoszlással kapcsolatban joggal merülhet fel az a feltevés, hogy az ottani törökös túlsúly a kunok beköltözésével is kapcsolatba hozható, viszont Vas megyében a túlnyomó törökös jelleg mind a Duna-Tisza közti, mind a magyar átlaghoz képest lényegesen nagyobb mértékben volt észlelhető, s mert Vas megye nem volt török megszállás alatt, az itteni őslakosság jól megőrizhette a honfoglalók embertani összetételét. Lipták Pál 1958. évi összefoglalójából megállapítható, hogy az eddig vizsgált 96 honfoglaló koponya alapján a törökös réteggel kapcsolatba hozható turanid, pamíri és előázsiai típusok együtt kb. 47%-ban, míg a finnugoroknál gyakori urali, keletbalti és lapponoid összesen 16,7%-ban volt kimutatható, de a finnugor jellegegyüttesek túlnyomó többségét kitevő urali típus markáns formában csak a karosi 3-as koponyán volt észlelhető, a többi mind kevert forma volt, melyek egy részénél esetleg vitatható is az urali túlsúly. Bizonyosan vitásként az ókécskei koponyát említem, melyet Bartucz Lajos mongoloidnak (1938), Nemeskéri János és Gáspárdi Géza pedig "turanid, mongoloid"-nak határozták meg, de Lipták is megjegyezte, hogy a bajkál-mongolid típus jellegei is észlelhetők rajta (1958). Én Nemeskéri és Gáspárdy vonatkozó taxonómiai elemzésével értek egyet, mert az állkapocs és a szemüreg formája és a gonion táj az andronovói, a frontálisan lapult járomcsont és az erősen kidudorodó tarkó pedig a bajkál-mongolid típushoz kapcsolódik, tehát észlelhetők rajta mind az andronovói, mind a mongoloid jellegek, melyek összeolvadásából Lipták (1955) szerint is a turanid típus kialakult, az orrhátnak a kiemelkedése a turanidnak minősített benepusztai koponyáival megegyező (Lipták 1958), a fej-

hossz, a fejszélesség, a járomívszélesség és az állkapocsszögletisélesség mind lényegesen nagyobbak, mint az urali típusra jellemző átlagok (Lipták 1954). Az ókécskei koponya taxonómiai átértékelése után a Lipták által 1958-ban közölt megoszláshoz képest a finnugor jellegegyüttesek aránya 15,6%-ra csökken, a törökösöké pedig 48%-ra emelkedik. Bár Lipták (1955) azt említi, hogy a turanid típus kialakulásában az andronovói típus mellett a magas arcú felsőázsiai-mongolid típus volt a másik komponens, viszont Ginzburg (1961) szerint ebben az andronovói típuson kívül különböző mongol/o/id típusoknak volt szerepük a "szinid" kivételével. Bár Lipták (1955) középszerű eredményekre hivatkozva a turanidok felsőarcmagasságát és az állkapocsmagasságot változóknak, az arcjelzőt "széles-középszéles"-nek írja le, az általam vizsgált turanidok túlnyomó többségére a közép magas arc és állkapocs, valamint a széles arcjelző a jellemző (Henkey 1986), míg a bulgáriai tatár turanidoknál szintén a közép magas arc alsó határára és a közepes arcjelzőbe sorolhatók száma is, az utóbbiaknál ez a közepesnél kissé magasabb (alsó) állkapocsnak a következménye (Henkey 1972). Az Iszmagulov (1982) által turanidként bemutatott kazakoknál kb. egyenlő arányban látható a közép magas és a közepesnél magasabb állkapocs, ezen felül a fényképtáblákon látható kazakok közel felénél a (felső állkapocs előtti) bőrs felsőajak is magasabb, mint a magyar és bulgáriai tatár turanidoknál, így a kazakok morfológiai arcmagasságának átlaga is nagyobb, ezen felül Iszmagulov közlése szerint a kazak turanidok egy részénél (a bajkál-mongolid típushoz hasonlóan) a tarkó profilja is erősen kidudorodó. Ezzel szemben a magyar turanidok szinte teljesen egységes közepes arc és állkapocsmagassága és kizárólag enyhén domború tarkó profilja teljes egészében a mongolidok közül tungidnak Lipták (1959) által "alacsonyarcú mongoloknak (tungidnak)" nevezett típushoz áll közel. A honfoglalás után nem tudunk finnugor elemek beköltözéséről, ezzel szemben Bartucz (1938) szerint a honfoglalás után betelepült besenyők, kunok, jászok pótolták a magyarság törökös rétegének vérveszteségeit és a fennmaradó avarak is elég nagy tömegben olvadtak be az Árpád-kori magyarságba, főleg a Dunántúlon. Ezzel összhangban a finnugor jellegegyüttesek a vizsgált Vas megyeiekénél a 4,7%-os magyar átlagot sem érik el, így valószínűnek látszik, hogy finnugor eredetű honfoglalók csak igen csekély számban kerültek e vidékre és ezek is inkább a Volga menti finn népekhez állhattak közel. Még fokozottabban jelentéktelenek a kelet-balti típusnak a szlávoknál gyakori formái (Nemeskéri 1943, Henkey-Kalmár 1979), az ősi germánokra és részben a szlávokra is jellemző típusok közül pedig csak az északi volt két személynél észlelhető. Bartucz (1938) a dinári típus gyakoriságát országosan 20%-ra becsülte azzal, hogy aránya a dunántúliaknál emelkedik. Bár a dinári típus előfordulása a három Vas megyei őslakos népességnél meghaladja az 5,2%-os magyar átlagot, de Bartucz becslésétől jelentősen elmarad. Mindez azért meglepő, mert a honfoglalók elsősorban a Dunántúl délnyugati részén telepedtek rá az illírek elszlávosodott utódaira a karantánokra a mai vendek (szlovének) őseire. Ennek ellenére vizsgálataim eredményei szerint a honfoglalókra jellemző típusokon kívül a klasszikus (balkáni) dinári az, amelyik a mai magyar falusi és mezővárosi lakosságnál eléggé jelentős arányban mutatható ki és ez Vas megyére fokozottabban érvényes. Bartucz (1938) azt is említette, hogy a mediterránok előfordulása a nyugati határ felé növekszik. Vizsgálataim alapján megállapítható volt, hogy a keleti mediterránok gyakorisága emelkedik, ezen belül elsősorban a türkménekénél gyakori forma. Kelemen András (1968) vetette fel először, hogy a mai magyarság méretek és jelzők szempontjából egységes tömböt alkot és jól elkülönül a többi középeurópai néptől. A 7. táblázatból a Hiernaux szármítások alapján ugyanez állapítható meg, a 8. táblázat adatai pedig arra utalnak, hogy ez az egyöntetűség elsősorban a honfoglalóknál leggyakoribb két típus, a turanid

és a pamíri igen jelentős előfordulásával függ össze, mely Vas megyében a magyar átlagnál is nagyobb mértékű. Két részletkérdés új adatokra is épülő továbbfejlesztése mellett továbbra is az 1955. és 1958. évi Lipták összefoglalókban vázolt szemléletet tekintem a magam részére kiindulópontnak, vizsgálataim eredményei arra utalnak, a pamíri és a turanid típus kialakulásával kapcsolatos Ginzburg álláspont hangsúlyozása még pontosabbá teheti az 1954 és 1961 közötti Bartucz-Lipták-Nemeskéri koncepciót olyan részletekkel kapcsolatban, melyeket ebben az időszakban csak Lipták említett. Lipták Pál tanácsára 1960-tól kezdve a taxonómiai elemzéseknél fokozottabban vettem figyelembe a morfológiai jellegeket, elfogadtam a jellegek "nem egyenértékűségének" elvét is, tipológiai szempontból 1956 és 1959 közötti adataimat is ennek megfelelően újra mérlegeltem. Az ókécskei koponya egyedi esetnek tekinthető, de a vonatkozó elentétes álláspontok említése nagyobb körültekintésre készítheti azokat, akik magyar élőkön vagy koponyákon jelentős arányú, a vogulokra és osztjákokra jellemző, markáns urali jellegegyüttest várnak, kevert forma esetén pedig nem mindig lehet az egyik típus túlsúlyát vitathatatlanul meghatározni.

Fodor István (1986) tárgyilagosan és a legújabb adatok figyelembevételével foglalta össze a magyar őstörténet legfontosabb tudományos tényeit, a honfoglaláskori magyar és a 8-10. századi bolgár-török temetők régészeti és antropológiai közelállását, a 700 körüli évtizedektől kezdve a magyar földművelésnek, belterjesebb állattartásnak, lakáskultúrának és társadalmi életnek régészeti és nyelvi bizonyított bolgár-török jellegét, valamint zömmel bolgár-török népcsoportok, köztük a kabarok csatlakozását, de befejezésként hangsúlyozta, őseink a steppe iráni (történetileg szkíta és szarmata), majd török nyelvű népek tengerében sem veszítették el finnugor nyelvüket és megőrizték "népi alkatukat". Nyelvünk finnugor jellegével egyetérték, de mert a befejezés lényege, a népi alkat elsősorban antropológiai fogalom, szeretném a cikket azzal kiegészíteni, hogy a honfoglalóknál kimutatható 15,6% finnugor formák nem tekinthetők őseink népi alkatának. A finnugor, illetve a törökös túlsúly eldöntése miatt lenne kívánatos a mai magyar nép 44,6%-át kitevő középázsiai, törökösnek nevezett réteg (törökök, szarmaták, szkíták) őstörténetével, nyelvével és kultúrájával foglalkozó kutatóknak is azonos anyagi bázist és publikálási lehetőséget biztosítani, mint amilyen a finnugor nyelvészettel és őstörténettel foglalkozók részére kb. 40 éve folyamatosan biztosítva van. László Gyula (1982) elsősorban az onogurok történetének fokozottabb mértékű kutatását javasolta. Ez azért is kívánatos lenne, mert mind a magyar törzsek, mind a 7. század második felében a Kárpát-medencébe és Dalmáciába betelepült, az Avar birodalom irányítását is magukhoz ragadó, griffes-indás mellékletekkel eltemetett onogurok (László Gyula 1977) kb. 650-ig az ogur (bolgár-török) törzsszövetség keretében éltek.

ÖSSZEFOGLALÁS

Vas megye három községében 1985-ben etnikai embertani vizsgálatokat végeztem. A Vas megyei magyarokra férfiagnál a magas, nőknél magas vagy nagyközepes termet, rövid fejjelző, széles arcjelző, előreálló járomcsont, meredek homlok, enyhén domború tarkó, közepesen kiemelkedő orrhát és barna-fekete hajszín a jellemző. Az orrhát profilja és a szemszín megoszlása kevésbé egyöntetű. Férfiagnál a konvex orrhát van többségben és ez a forma nőknél is gyakoribb az országos átlagnál. A szemszín megoszlása tekintetében nőknél barna, kevert (zöldes), világos az előfordulás sorrendje, férfiagnál a kevert és a világos aránya is jelentős. A Vas megyei őslakosok méretek és jelzők szempontjából eléggé egységesek, leginkább az őriszentpéteriek. A Hiernaux-féle számítások a kiskunsági őslakos férfiak kivételével az egész magyarság közelállá-

sát mutatják a leginkább folyamatos dunántúli népességekhez. A vizsgált Vas megyei-ek azok közé a magyarok közé tartoznak, akik a legnagyobb mértékben megőrizték honfoglaló őseink törökös rétegével kapcsolatba hozható turanid és pamíri típus jellegét, leginkább az őriszentpéteriek. Elsősorban Dalmácia volt őslakóira, az illírekre jellemző klasszikus dinári típus gyakorisága is meghaladja az országos átlagot. A keleti mediterránok aránya is említésre méltó, nagyrészt a türkméneknél gyakori forma észlelhető. A finnugorokra jellemző típusok előfordulása nem éri el az országos 4,7%-os átlagot, az urali típus nem is mutatható ki. Az ősi szlávoknál és germánoknál gyakori típusok és formák aránya is kisebb a 3,1%-os, illetve a 0,5%-os magyar átlagnál. A török korban is leginkább folyamatos népességek közé tartozó Vas megyei magyarok eddigi vizsgálatának tipológiai megoszlása az országos átlagnál is nagyobb mértékben támasztja alá azt az álláspontot, mely a magyar nép származásának tárgyilagos tanulmányozásához a középzásiai eredetű (török, szarmata, szkíta), "törökösnek" nevezett réteg, ezen belül elsősorban az onogurok őstörténetének és kultúrájának a jelenleginél mélyrehatóbb kutatását tartaná szükségesnek, azaz biztosítani kellene e téren is azokat a lehetőségeket, melyek a finnugor nyelvek és hagyományok specialistái részére már a felszabadulás óta rendelkezésre állnak.

IRODALOM

- BARTUCZ L. (1938): A magyar ember. Budapest.
- FARKAS GY. (1973): Antropológiai praktikum II;117.
- FODOR I. (1986): Finnugor vagy bolgár-török? *História* 8/1; 3-4.
- GINZBURG V.V. (1961): Antropológia szavremennava is drevnyeva naszelenyija Szrednyej Azii. *Antropos* 15. *Acta Antropológickeho Kongresu Mikulov*; 79.
- HENKEY GY. (1972): Rusze környéki tatárok embertani vizsgálata. *Anthrop. Hung.* 11; 137-164.
- HENKEY GY. (1974a): Adatok a lajosmizsei jászok antropológiájához. *Cumania* 2; 385-386.
- HENKEY GY. (1974b): Jászboldogháza népességének etnikai embertani vizsgálata. *Jász Múzeum Jubileumi Évkönyve, Jászberény*; 248.
- HENKEY GY. (1975): A szekuláris növekedésváltozás Duna-Tisza közti népességeknél. *Anthrop. Közl.* 19; 133-137.
- HENKEY GY. (1978a): Etnikai embertani vizsgálatok taxonómiai eredményei Közép-Magyarországon. *Cumania* 5; 395-448.
- HENKEY GY. (1978b): A magyar etnikai embertani vizsgálatok problémái. *Cumania* 5; 455-457.
- HENKEY GY. (1979-1980): A jászszentandrás jászok etnikai embertani vizsgálata. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve*; 235.
- HENKEY GY. - KALMÁR S. (1979): Heves megyei palócok etnikai embertani vizsgálata. *Studia Palociorum* 4; 15, 18.
- HENKEY GY. - KALMÁR S. (1986): Kiskunsági őslakosok etnikai embertani vizsgálata. *Cumania* 8; 541-602.
- ISZMAGULOV O. (1970): Naszelenie Kazahsztana ot ephi bronzü do szovremenoszti. *Paleoantropologicseszkoje isszledovanie. A Kazah Sz.Sz.R. "Nauka" kiadója, Alma-Ata.*
- ISZMAGULOV O. (1982): *Etnicseszakja antropológia Kazahsztana. A Kazah Sz.Sz.R. "Nauka" kiadója Alma-Ata.*

- KELEMEN A. (1968): Dömsöd egy központi fekvésű község népességének embertani helye. *Anthrop. Közl.* 12; 125-160.
- LÁSZLÓ GY. (1977): Korvat kagán fiainak történetéhez. In: *Magyar őstörténeti tanulmányok* (szerk.: Barta A.-Czeglédy K.-Róna T. A.) 228-229.
- LÁSZLÓ GY. (1982-1): A kettős honfoglalásról. *História*; 27-28.
- LIPTÁK P. (1954): An anthropological Survey of Magyar Prehistory. *Acta Linguist. Hung.* 4; 133-170.
- LIPTÁK P. (1955): Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem mittleren Donaubecken und Mittelasien. *Acta Orient. Hung.* 5; 271-312.
- LIPTÁK P. (1958): Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. *Acta Arch. Hung.* 8; 199-268.
- LIPTÁK P. (1959): The "Avar Period" Mongoloids in Hungary. *Acta Arch. Hung.* 10; 255-260.
- LIPTÁK P. (1962): Homo sapiens - species collectiva. *Anthrop. Közl.* 6; 17-27.
- LIPTÁK P. (1969): Embertan és emberszármazás. Budapest.
- MARTIN R. - SALLER K. (1957-1966): *Lehrbuch der Anthropologie I-VI*. Stuttgart.
- NEMESKÉRI J. (1943): Az embertan és a magyar őstörténet. In: *A magyarság őstörténete* (szerk. Ligeti L.); 237.
- NEMESKÉRI J. - GÁSPÁRDY G. (1954): Megjegyzések a magyar őstörténet embertani vonatkozásaihoz. *Ann. Hist.-natur. Mus. Nat. Hung.* 5; 522.
- OSANYIN L. (1957-1959): *Antropologicseskij szosztav naszelenyija Szrednyej Azii i etnigenez jejo narodov*. Jerevan.
- PIVETEAU M. J. (1965): Une nouvelle mesure anthropologique entre populations. *Compte Rendu Acad. Sc. Paris*, t 260 (II.8); 1748-1750.
- SCHWIDETZKY I. (1950): *Turaniden-Studien*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz. 9; 235-291.
- SCHWIDETZKY I. (1976): *Rassengeschichte der Menschheit*. 4. Lieferung; 68-70.
- THOMA A. (1957): Folytonos eloszlású jelleg variációjának mérése. *Anthrop. Közl.* 4; 70-72.
- VÉLI GY. (1967): Az akceleráció a felszabadulás előtt és után. *Anthrop. Közl.* 11; 25-30.
- WENINGER J. (1940): *Die Anthropologischen Methoden der menschlichen Erbforschung*. Handbuch der Erbbiologie des Menschen II; 1-50. Berlin.

1. táblázat
Ostffyasszonyfai 24-60 éves őslakosok főbb statisztikai paraméterei

Jelleg	Férfiak			Nők		
	n	x	s ²	n	x	s ²
Testmagasság	45	172,92	32,58	47	160,68	43,68
Fejhossz	45	187,92	47,72	47	180,30	20,61
Fejszélesség	45	161,02	33,19	47	154,57	30,43
Homlokszélesség	45	113,69	17,91	47	111,21	17,96
Járomívszélesség	45	146,24	47,87	47	139,51	41,72
Morfológiai arcmagasság	45	120,96	34,36	47	111,09	62,42
Állkapocsszögletszélesség	45	113,62	44,62	47	106,85	20,58
Orrmagasság	45	53,58	8,98	47	49,79	14,31
Orrszélesség	45	35,91	6,35	47	32,73	2,46
Fejjelző	45	85,64	6,42	47	85,77	9,48
Arcjelző	45	82,89	21,53	47	79,68	27,41
Orrjelző	45	67,11	26,24	47	66,10	42,62

2. táblázat
Kemenesmagasi 24-60 éves őslakosok főbb statisztikai paraméterei

Jelleg	Férfiak			Nők		
	n	x	s ²	n	x	s ²
Testmagasság	65	171,48	45,75	84	158,12	34,03
Ülőmagasság	64	88,94	10,28	80	84,20	9,99
Fejhossz	65	188,34	34,84	84	179,11	27,95
Fejszélesség	65	161,46	39,32	84	154,24	24,47
Homlokszélesség	65	114,08	16,80	84	110,16	11,24
Járomívszélesség	65	147,02	31,05	84	139,35	23,52
Morfológiai arcmagasság	65	120,80	32,48	84	110,60	29,19
Állkapocsszögletszélesség	65	114,77	24,25	84	106,87	21,84
Orrmagasság	65	53,26	10,20	84	48,61	8,42
Orrszélesség	65	36,74	4,32	84	33,22	2,40
Fejjelző	65	85,74	11,60	84	86,16	7,73
Arcjelző	65	82,26	15,85	84	79,27	20,30
Orrjelző	65	68,82	24,59	84	68,56	30,41

3. táblázat
 Óriszentpéteri 24-60 éves őslakosok főbb statisztikai paraméterei

Jelleg	Férfiak			Nők		
	n	x	s ²	n	x	s ²
Testmagasság	53	172,55	50,45	50	159,54	25,30
Ülőmagasság	53	89,06	10,60	50	84,22	6,83
Fejhossz	53	188,85	35,83	51	180,12	26,53
Fejszélesség	53	162,58	20,64	51	156,22	21,23
Homlokszélesség	53	114,08	15,03	51	110,90	12,39
Járomívszélesség	53	147,25	23,27	51	139,55	25,06
Morfológiai arcmagasság	53	119,85	37,97	51	110,70	25,79
Állkapocsszögletszélesség	53	113,67	23,43	51	106,29	27,78
Orrmagasság	53	52,74	8,70	51	50,45	9,06
Orrszélesség	53	36,38	3,79	51	33,18	2,67
Fejjelző	53	86,08	9,18	51	86,82	10,19
Arcjelző	53	81,42	18,24	51	79,35	16,73
Orrjelző	53	69,00	30,50	51	65,92	27,83

4. táblázat

Főbb kvalitatív jelek megoszlása az ostffyasszonyfai őslakosok 24-60 éves korcsoportjánál

Jelleg	Forma	Férfiak		Nők	
		n	%	n	%
Járomcsont alakja	lekerékített	15	33,3	11	23,4
	frontálisan lapult	27	60,0	34	72,3
	előre keskenyedő	3	6,7	2	4,3
Állmagasság	alacsony	1	2,2	1	2,1
	közepes	38	84,4	40	85,1
	magas	6	13,3	6	12,8
Gonion táj fejlettsége	gyenge	5	11,1	4	8,5
	közepes	32	71,1	40	85,1
	kiugró	8	17,8	3	6,4
Homlokprofil	előre domborodó	-	0,0	1	2,1
	meredek	43	95,6	46	97,9
	hátrahajló	2	4,4	-	0,0
Orrhát profilja	konkáv	1	2,2	7	14,9
	egyenes	12	26,7	19	40,4
	konvex	32	71,1	21	44,7
Orrhát kiemelkedése	gyenge	-	0,0	1	2,1
	közepes	27	60,0	36	76,6
	erős	18	40,0	10	21,3
Orrcsúcs	felálló	1	2,2	6	12,8
	egyenes	35	77,8	34	72,3
	lehajló	9	20,0	7	14,9
Tarkó profilja	erősen domború	1	2,2	9	19,1
	enyhén domború	37	82,2	38	80,9
	lapos	7	15,6	-	0,0
Szemszín	világos (1a-4a)	16	35,6	7	14,9
	kevert (4b-8, 10)	13	28,9	17	36,1
	barna (9, 11-16)	16	35,6	23	48,9
Hajszín	vörös (I-VI)	-	0,0	1	2,1
	szőke (A-L)	-	0,0	-	0,0
	átmeneti (M-O)	-	0,0	-	0,0
	barna-fekete (P-Y)	45	100,0	46	97,9

5. táblázat
Főbb kvalitatív jellegek megoszlása a kenesmagasi őslakosok 24-60 éves
korcsoportjánál

Jelleg	Forma	Férfiak		Nők	
		n	%	n	%
Járomcsont alakja	lekerekített	14	21,5	22	26,2
	frontálisan lapult	43	66,2	58	69,0
	előre keskenyedő	8	12,3	4	4,8
Állmagasság	alacsony	2	3,1	2	2,4
	közepes	60	92,3	80	95,2
	magas	3	4,6	2	2,4
Gonion táj fejlettsége	gyenge	3	4,6	7	8,3
	közepes	56	86,2	71	84,5
	kiugró	6	9,2	6	7,1
Homlokprofil	előre domborodó	-	0,0	2	2,4
	meredek	63	96,9	81	96,4
	hátrahajló	2	3,1	1	1,2
Orrhát profilja	konkáv	-	0,0	13	15,5
	egyenes	28	43,1	40	47,6
	konvex	37	56,9	31	36,9
Orrhát kiemelkedése	gyenge	1	1,5	2	2,4
	közepes	46	70,8	76	90,5
	erős	18	27,7	6	7,1
Orrcsúcs	felálló	7	10,8	15	17,9
	egyenes	45	69,2	64	76,2
	lehajló	13	20,0	5	6,0
Tarkó profilja	erősen domború	5	7,7	18	21,4
	enyhén domború	45	69,2	65	77,4
	lapos	15	23,1	1	1,2
Szemszín	világos (1a-4a)	16	24,6	19	22,6
	kevert (4b-8, 10)	27	41,5	30	35,7
	barna (9, 11-16)	22	33,8	35	41,7
Hajszín	vörös (I-VI)	1	1,5	-	0,0
	szőke (A-L)	-	0,0	1	1,2
	átmeneti (M-O)	-	0,0	1	1,2
	barna-fekete (P-Y)	64	98,5	82	97,6

6. táblázat
Főbb kvalitatív jellegek megoszlása az Óriszentpéter őslakosok 24-60 éves korcsoportjánál

Jelleg	Forma	Férfiak		Nők	
		n	%	n	%
Járomcsont alakja	lekerekített	10	18,9	7	13,7
	frontálisan lapult	38	71,7	39	76,5
	előre keskenyedő	5	9,4	5	9,8
Állmagasság	alacsony	4	7,5	3	5,9
	közepes	47	88,7	46	90,2
	magas	2	3,8	2	3,9
Gonion táj fejlettsége	gyenge	3	5,7	10	19,6
	közepes	44	83,0	37	72,6
	kiugró	6	11,3	4	7,8
Homlokprofil	előre domborodó	-	0,0	-	0,0
	meredek	53	100,0	50	98,0
	hátrahajló	-	0,0	1	2,0
Orrhát profilja	konkáv	1	1,9	4	7,8
	egyenes	20	37,7	23	45,1
	konvex	32	60,4	24	47,1
Orrhát kiemelkedése	gyenge	2	3,8	1	2,0
	közepes	40	75,5	42	82,3
	erős	11	20,8	8	15,7
Orrcsúcs	felálló	3	5,7	6	11,8
	egyenes	42	79,2	41	80,4
	lehajló	8	15,1	4	7,8
Tarkó profilja	erősen domború	4	7,5	9	17,6
	enyhén domború	46	86,8	42	82,4
	lapos	3	5,7	-	0,0
Szemszín	világos (1a-4a)	8	15,0	12	23,5
	kevert (4b-8, 10)	11	20,8	10	19,6
	barna (9, 11-16)	34	64,2	29	56,9
Hajszín	vörös (I-VI)	-	0,0	-	0,0
	szőke (A-L)	-	0,0	-	0,0
	átmeneti (M-O)	-	0,0	-	0,0
	barna-fekete (P-Y)	53	100,0	51	100,0

7. táblázat

Hiernaux-féle populációs disztancia indexek dunántúliak és egyéb magyar csoportok között

$$\Delta g = \frac{10.000}{k} \sum \left(\frac{g^1 - g^2}{w} \right)^2$$

	Férfiak	Nők
1. Dunántúliak és a Duna-Tisza köze nem kun és nem jász eredetű őslakói között	449	262
2. Dunántúliak és kiskunsági őslakosok között	1030	512
3. Dunántúliak és jászsági őslakosok között	580	175
4. Dunántúliak és a Duna-Tisza köze telepes magyar népességei között	568	349
5. Dunántúliak és tiszántúliak között	200	312
6. Dunántúliak és a palóc centrum között	312	306
7. Dunántúliak és egyéb palócok között	468	374

k = összehasonlított jellegek száma

g^1, g^2 = a két összehasonlított átlag, kvalitatív jellegeknél %

w = az általam 1985 végéig vizsgált 92 magyar népesség átlagai, illetve százalé-
kai közötti legnagyobb különbség

8. táblázat

Vas megyei őslakos népességek szigma rációi

	Ostffy- asszonyfa	Kemenes- magasi	Óriszent- péter
Testmagasság	98,49	116,55	124,41
Fejhossz	111,45	95,16	96,45
Fejszélesség	110,77	120,58	87,31
Homlokszélesség	86,33	83,67	79,18
Járomívszélesség	130,57	105,09	90,94
Morfológiai arcmagasság	91,56	89,06	96,25
Állkapocsszögletisélesség	115,17	84,83	83,45
Orrmagasság	78,95	83,95	77,63
Orrszélesség	86,90	71,72	67,24
Méretek átlagos szigma rációja	101,13	94,51	89,21
Fejjelző	74,41	100,29	89,12
Arcjelző	90,98	78,03	83,73
Orrjelző	65,64	63,59	70,77
Indexek átlagos szigma rációja	77,01	80,64	81,20

9. táblázat

Az embertípusok megoszlása Vas megyei népességeknél, valamint az általam vizsgált dunántúliaknál együtt és magyaroknál összesen

	Ostffy- asszonyfa		Kemenes- magasi		Őriszent- péteri lakosok		Őriszent- péteri be- vándorol- tak		Dunántúli magyarok együtt		Magyarok összesen ⁺	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Turanid	32	34,4	58	34,1	56	41,2	11	22,0	334	30,0	6266	27,7
Pamíri	18	19,4	29	17,1	33	24,3	8	16,0	175	15,7	2116	9,3
Előázsiai	4	4,3	6	3,5	2	1,5	5	10,0	47	4,2	1508	6,7
Dinári	10	10,8	13	7,6	9	6,6	2	4,0	82	7,4	1176	5,2
Urali	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	1	0,1	234	1,0
Mongoloid	1	1,1	1	0,6	1	0,7	-	0,0	7	0,6		
Keletbalti	3	3,2	7	4,1	2	1,5	3	6,0	52	4,7	1171	5,2
Keleti medi- terrán	3	3,2	4	2,3	10	7,4	4	8,0	49	4,4		
Grac. medi- terrán	1	1,1	3	1,8	-	0,0	-	0,0	9	0,8	1094	4,8
Atl. medi- terrán	1	1,1	1	0,6	-	0,0	1	2,0	6	0,5		
Északi	-	0,0	1	0,6	-	0,0	1	2,0	4	0,4	119	0,5
Cromagnoid	-	0,0	-	0,0	-	0,0	-	0,0	3	0,3	116	0,5
Lapponoid	2	2,1	3	1,8	2	1,5	-	0,0	15	1,3	1031	4,6
Alpi	2	2,1	4	2,3	1	0,7	1	2,0	33	3,0		
Meghatáro- zatlan (x) Vizsgál- tak száma	16	17,2	40	23,5	20	14,7	14	28,0	297	26,7	7811	34,5
összesen	93		170		136		50		1114		22642	

⁺Összevontan megadott típusoknál az urali aránya kb. 0,1%, a mongoloidé 0,9%, a keleti mediterránoké 3,6%, a gracilis mediterráné 1,1%, az atlanto-mediterráné 0,1%, a lapponoidé 2,0%, az alpié és az alpira emlékeztető 2,6%.

10. táblázat
A fototáblákon bemutatott személyek egyes főbb adatai

Sor- szám	Vizsgálat helye	Testma- gasság	Fejjelző	Arcjelző	Szem- szín (Martin Schulz)	Haj- szín (Fischer Saller)	Típus
1.	Ostffyasszonyfa	163,2	85,71	77,61	11	T	turanid
2.	Óriszentpéter	173,0	87,37	78,34	14	W	turanid
3.	Óriszentpéter	194,5	83,76	82,99	10	X	turanid
4.	Óriszentpéter	169,3	81,77	80,00	13	W	turan(o)id
5.	Ostffyasszonyfa	170,0	85,25	80,67	14	Y2	turanoid
6.	Kemenesmagasi	165,1	83,16	78,32	13	W	turanoid
7.	Ostffyasszonyfa	169,2	87,43	79,08	8	W	tur-(pam)
8.	Kemenesmagasi	154,2	87,79	80,71	13	Y	tur-pam
9.	Óriszentpéter	174,8	86,84	81,17	14	X	tur-pam
10.	Kemenesmagasi	171,4	89,67	81,76	13	S	pam-tur
11.	Óriszentpéter	167,2	87,43	77,03	13	W	pam-tur
12.	Kemenesmagasi	170,8	86,98	80,13	6	X	pam-tur
13.	Kemenesmagasi	158,2	87,43	81,43	6	X	pamiroid
14.	Óriszentpéter	165,9	86,49	74,65	14	W	laponoid
15.	Kemenesmagasi	151,6	88,07	76,12	9	S	keletbalti
16.	Ostffyasszonyfa	163,1	86,67	81,75	5	Y2	dinaroid
17.	Óriszentpéter	178,9	87,89	91,03	2a	X	dinaroid
18.	Ostffyasszonyfa	160,3	92,70	89,44	5	X	dinaroid
19.	Óriszentpéter	162,9	83,08	76,92	15	W	tur+k.med.
20.	Kemenesmagasi	172,3	84,27	83,11	7	W	din + tur
21.	Ostffyasszonyfa	168,9	81,87	82,76	10	Y	k.med.+ tur
22.	Ostffyasszonyfa	158,3	88,24	68,38	14	V	tur + lapp
23.	Ostffyasszonyfa	168,1	86,96	82,14	2a	V	pam + din
24.	Kemenesmagasi	149,1	86,26	79,58	5	T	előá + tur

Szemszín: 1a-4a világos, 4b-8,10 kevert (zöldes), 9, 11-16. barna
Hajszín: I-VI vörös, A-L szőke, M-O átmeneti, P-X barna, Y-Y2 fekete (Y2-ként jelzett koromfekete hajszínárnyalat a Fischer-Saller táblában nem szerepel.)

1

2

3

4

5

6

III.

13

14

15

16

17

18

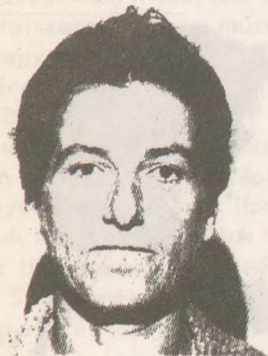
NÉPRAJZI KUTATÁS
SZÉKESVÉHÉRVÁRI
MÚZEUMBAN

19

20

21

NÉPRAJZI KUTATÁS A SZÉKESFEHÉRVÁRI PALOTAVÁROSBAN

A középkori Magyar Királyság egyik központja, Székesfehérvár koronázóváros három városrészből: a Belvárosból, a Budai- és a Palotai-külvárosból állt. A Belvárostól nyugatra elhelyezkedő Palotaváros lebontását, vele párhuzamosan egy új városrész építését az 1970-es évek végén kezdték el, s ez ma is folyik. Az iparos-kereskedő-földműves külváros lebontása irányította figyelmünket a városrész gazdag múltjának feltárására. A Palotavárossal foglalkozó kutatókból (régész, történész, néprajzos, építész) egy kis társadalomtudományi munkacsoportot alakítottunk, amelynek tagjai összehangoltan végzik munkájukat a székesfehérvári István Király Múzeum támogatásával. Beszámolómban kutatásaink eddigi legfontosabb eredményeit ismertetem, majd bemutatom, hogy a Palotaváros a 18-20. században milyen szerepet játszott Székesfehérvár életében.

A Palotavárosban a régészeti-, történeti- és a néprajzi kutatásokat 1975-ben kezdtük el. Az István Király Múzeum történeti- és néprajzi gyűjteményei számára a régi házak kisajátításával egy időben megvásároltuk a figyelemre méltó tárgyakat, tárgyegyütteseket. A palotavárosi iparosok (szíjgyártó, kötélgyártó, kalapos, szítás- és drótfonó, mézeskalácsos, pék) műhelyfelszerelése, szerszámai mellett a palotavárosi helytörténeti múzeumnak kiszemelt Rác u. 11. sz. ház teljes berendezése, bútorai, mezőgazdasági felszerelése is a múzeumba került. Néprajzi filmet készítettünk a városrész kiháló vagy a bontással megszűnő mesterségeiről. Még a bontás megkezdése előtt a Palotaváros régi utcáit, valamennyi épületét lefényképeztük, színes diapoziíveket is készítettünk.

A történeti és néprajzi kutatás súlypontját a városrész településtörténetének, társadalomtörténetének, ipartörténetének, építészettörténetének feltárása jelentette. Elsősorban a hagyományos foglalkozások (iparos, kereskedő, kertészkedő földműves) és e rétegek életmódjának kutatását tartottuk fontosnak.

Még a városrész bontásának megkezdése előtt, 1978-ban elkezdődött a régészeti feltárás Palotaváros Sziget nevű részében, ahol a johannita lovagok 12. században épült temploma, rendháza és kórháza állt. A johannita lovagrend épületegyüttesének feltárt alapfalait az új lakótelep tervei szerint romkertben mutatjuk majd be.

Elkészítettük a palotavárosi Rác utcában álló 18. századi görögkeleti orthodox templom műemléki környezeteként kialakításra kerülő szabadtéri múzeum terveit. E terv szerint a templom körül, a Rác utcában eredeti formájában újjáépített 12 épületbe helytörténeti-, néprajzi-, ipartörténeti múzeum, iparosműhelyek, népművészeti alkotóműhelyek, étterem és kisebb boltok kerülnek. A helytörténeti-néprajzi- és a tejipari múzeumnak tervezett két ház építése 1986 tavaszán elkezdődött. Egy-egy ház újjáépí-

téséhez sikerült megnyerni a város nagyvállalatainak anyagi és erkölcsi támogatását. Kutatómunkánk során vettük észre, hogy a bontás alatt álló városrész sorsa, múltja, jelene, jövője Székesfehérváron és Fejér megyében a lakosság érdeklődésének homlokterében áll. Ezért a kutatásokkal párhuzamosan a városrész gazdag múltjának megismertetését, értékeinek bemutatását elsőrendű közművelődési feladatunknak tekintettük. Fontosnak tartottuk, hogy a városrész régi és új lakói Palotaváros közel egy évezredes múltját megismerjék. Palotaváros múltjára munkacsoportunk tagjai a Fejér megyei Hírlapban megjelent 12 részes cikksorozattal, a Fejér megyei Szemle palotavárosi számának tanulmányaival, a johannita lovagrend épületeinek helyén végzett ásatások anyagából Székesfehérváron a Technika Házában 1981 nyarán rendezett kiállítással, a Fejér megyei Múzeumegyesület tagjainak palotavárosi sétáival, az 1982-83-ban Székesfehérváron az Építők Művelődési Házában rendezett 7 részes előadásorozattal is felhívták az érdeklődők figyelmét. Palotavárossal kapcsolatos közművelődési munkánk eddigi legfontosabb eredményének Palotavárosi Írások című könyvünket tartjuk, amely az István Király Múzeum kiadásában, a Művelődési Minisztérium támogatásával jelent meg 1982-ben. A kutatások tudományos igényű összefoglalását a székesfehérvári Palotai városrész településtörténete című pályamunkánkban végeztük el, amely a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Akadémiai Bizottsága 1982. évi pályázatán I. díjat nyert.

Palotavárosi kutatásainkat nem tekintjük lezártnak. A következő években munkánk két fő cél felé irányul. További adatgyűjtésekkel egészítjük ki tudományos igényű összefoglalásunkat, amelyet könyv formájában szeretnénk megjelentetni. Tárgyak, tárgye gyűttesek gyűjtésével, az eddigi gyűjtött anyag kiegészítésével a már épülő palotavárosi helytörténeti-néprajzi múzeum berendezését végezzük el.

Ha Székesfehérvár térképére tekintünk, azonnal feltűnik, hogy a Palotaváros utcahálózata ugyanúgy középkori rendszerű, mint a Belvárosé. A fontosabb utcák itt is északnyugat-délkeleti irányúak (Rác-, Selyem-, Jancsár-, Sütő-, Palotai u.), amelyeket rájuk merőleges kis utcák, közök kötnek össze (Tobak-, Szúnyog-, Halász u., Cserepes köz). Többfőutcás, vagy meridián formájú alaprajznak nevezi a településföldrajz az ilyen városalaprajzot, mivel az utcák futása a földgömbre rajzolt meridiánokra, hosszúsági körökre és a rájuk merőleges szélességi körökre emlékeztetnek. Németországban Nürnberg, München, Braunschweig, Svájcban Bern, Franciaországban Toulouse, Lyon alaprajza ilyen. Magyarországon Székesfehérváron kívül a budai Várnegyed és a régi Óbuda alaprajza tartozik ebbe a csoportba.

A Belváros és a Palotaváros utcahálózatának hasonlósága mellett a településszerkezet jelentős különbségeire is utalni kell. Palotaváros utcái sokkal szélesebbek, a házak telkei a belvárosi telkekhez képest óriásiak. A beépítés jellegében, intenzitásban is alapvető különbség, hogy a Belváros sűrű, zárt beépítettségével szemben a Palotavárosra a lazább beépítés jellemző.

A mai Palotaváros két középkori külvárosból, a Szigetből (Insel) és a Rácvárosból (Raitzenstadt) alakult ki. Nevének semmi köze sincs a székesfehérvári királyi palotához, amelynek egykori meglétét is vitatja a történeti kutatás. Neve valójában Palotai külváros (latinul: Suburbium Palotense, németül: Palotaer Vorstadt), mivel a Belváros (Vár, Castrum) Palotai kapja előtt feküdt, s rajta vezetett keresztül a szomszéd városba, Várpalotára menő út. Az újkor évszázadaiban Palotaváros területe összeépült a Belvárossal, délről újabb városrész, az Alsóváros kapcsolódott hozzá. Története folyamán nem csupán középkori formájú utcahálózatát, hanem régi utcanevait is megőrizte. Az első írásban is ránkmaradt palotavárosi utcanév a Sütő utca neve: Zsemlyesütő utca formájával egy 1484-ben keletkezett iratban találkozunk. Itt épültek fel a közép-

korban a palotavárosi sütők házai, kemencéi. A Sütő utca a Tolnai utcára merőleges, aminek korábbi neve Kenyér utca volt. Így szerepel még Wüstinger József 1826-ban készült várostérképén is.

Középkori eredetre vallanak a városrész többi mesterségnevet viselő utcanevei is, hiszen közülük valamennyi az újkor előtt már virágzó kisipart jelöl. A Tobak utca a nyersbőrfeldolgozó tobakoknak, tímároknak volt a lakóhelye, akik a mesterségükkel járó kellemetlen szag miatt kénytelenek voltak még a külvárosnak is ebbe a félreeső utcájába települni. Erre készítette őket a mesterségük űzéséhez szükséges nagymennyiségű víz jelenléte is, ami a Gaja patak egyik csatornázott ága révén a Tobak utcában adott volt. A 19. század második felében a Tobak utcába két börgyár is települt. Megemlítem, hogy a szomszédos Veszprém börgyártó iparosai is az ottani Tobak utcában laktak. A Tobak utcára merőleges Szömörce utca a 19. század végéig a legfontosabb növényi eredetű bőrcserző- és festőanyagoknak számító cserzőmörccéről kapta nevét. A közeli Bakony- és Vértes-hegység déli lejtőit elborító szömörcebokrok levelének és fiatal hajtásainak szedését az uradalmaktól századokon át a székesfehérvári és a veszprémi tobakok bérelték. A Vargacsatornapart a városrész egykori cserzővargáinak, a Csapó utca az itt lakó csapóknak az emlékéét őrzi. A csapók a gyapjú alapanyagú posztó készítésnek mesterei voltak. Posztóból nemcsak ruhadarabok, hanem pokrócok is készültek. A 19. század közepén a székesfehérvári posztósok és pokrócosok száma a kilencvenet is meghaladta, s a városban egy posztógyár is működött. Csapó utca nemcsak Székesfehérváron van, így hívják Debrecen egyik nagymúltú utcáját is.

A Rác utca népnévből képzett utcaneve gyakori névadási forma a közép- és az újkorban is. A székesfehérvári Palotaváros északi részét képező Rácváros fő utcája a Rác utca volt, amelyben a 16. század második fele óta összpontosult mindaz, ami a szerb (rác) nemzetiség itteni történetéhez kapcsolható: a görögkeleti orthodox templom, a szerb iskola, a paplak, a szerb földművesek házai, az iparosok műhelyei, a kereskedők boltjai.

A 18-20. században a másik két városrész lakosainál szegényebb iparos, kereskedő, földműves népség megtelepedése révén Palotavárosnak sajátos társadalma alakult ki, amely külső megjelenésén, utcáin, épületein is visszatükröződött. Ebből a szempontból a székesfehérvári Palotaváros nem egyedülálló a magyar városfejlődésben. A legtöbb középkori eredetű városunknál, így Veszprém, Eger, Debrecen, Szeged, Kolozsvár esetében is megfigyelhető, hogy a kevésbé módos iparos, kereskedő, földműves réteg valamelyik külvárosban telepedett meg.

A székesfehérvári Palotaváros társadalmának meghatározó tényezője egyrészt a kistermelő-polgári középréteg (iparosok, kereskedők), másrészt a kisbirtokos-kisbérlet (paraszti) réteg volt. Palotaváros döntően magyar lakosságát a 16-17. században több hullámban letelepült szerb, majd a 17-18. században érkezett kisebb számú német elem színezte etnikai szempontból. A többségében római katolikus vallású lakosság mellett a városrészben görögkeleti orthodox vallású szerbek is éltek. Palotavárosnak 1828-ban összesen 6312 lakosa volt. Lakosságából 1830-ban 378 fő görögkeleti orthodox vallású. A 19. század utolsó harmadáig Palotaváros német és szerb eredetű lakossága nyelviileg teljesen magyarrá vált. A német családi nevű iparosok sok esetben származásukat megtagadva magyarnak vallották magukat. A szerb eredetű családok számára a görögkeleti orthodox valláshoz való tartozás napjainkig bizonyos fokú különállást biztosít.

Vessünk egy-egy rövid pillantást a székesfehérvári Palotaváros társadalmát meghatározó foglalkozási csoportokra.

IPAROSOK. A székesfehérvári céhek jórésze a török előli felszabadulás után, 1692-95-ben alakult. A 17-19. században Székesfehérvárról 32 céhet ismerünk. A céhek alapítása után a városban erőteljesen megemelkedett az iparosok száma. 1784-ben a Palotaváros és a Budai külváros mestereiről készült névjegyzék. Egy másik 18. század végi mesternévsor Székesfehérvár egészére vonatkozik. A két mesterlista kevés kivétellel azonos neveket tartalmaz: Székesfehérvár 519 mesteréből mindössze 39 neve szerepel csak az előbbi, míg 16-é csak az utóbbi kimutatásban. Ebből arra következtethetünk, hogy a 18. század végén Székesfehérvár iparosai főként a két külvárosban éltek és dolgoztak. A bemutatott középkori eredetű utcanevek rávilágítanak az itt gyakorolt kisipari tevékenységekre és a mesterek megtelepedési helyére.

1864-ben Székesfehérvár 616 mesteréből 159 dolgozott a Palotavárosban. Székesfehérvár 17 csapójából az összes, 16 tímárjából 12 működött itt. A kikészített bőrt 35 palotavárosi csizmadiamester dolgozta fel. Figyelemre méltó a szűcsmesterek száma: 16-an dolgoztak a Palotavárosban.

Századunk elején Székesfehérvár nélkülözte a modern tőkés gyáripárt. A jelenlevő kisipar csak a város és környéke ellátását biztosította. Annak ellenére, hogy Palotaváros lakosságának jelentős részét vette ki az iparosság, gazdasági erőtlensége, megosztottsága, a földművelésről teljesen soha le nem mondó paraszti jellegű életmódja miatt nem indulhatott el a polgárosodás, a társadalmi felemelkedés útján. Palotavárosban 1911-ben 55 szakmában 225 mester dolgozott, főleg saját műhelyében, a legtöbben segítők nélkül. A hagyományos mesterségek közül ekkorra már a csapó, a gombkötő, a kapcás, a szűrszabó, a tobakos és a varga eltűnt, illetve erősen háttérbe szorult. A korábban híres bőrfeldolgozó kisipar mesterei közül már csak néhány tobak és tímármester dolgozott. Szerepüket az egyre nagyobb jelentőségűre vergődő Weiss és Tull- valamint a Kovács-bőrgyár vette át. A 19. században még csizmadianegyednek nevezett városrészben a csizmadiák száma 35-ről 28-ra csökkent, a cipészeké 1-ről 34-re emelkedett. Egyedül a kelmefestő-vegytisztító iparban történt meg a tőkés kisüzemek kialakulása. Az I. világháború után Székesfehérvár valamennyi, szám szerint 5 kelmefestő- és vegytisztító üzeme Palotavárosban működött. Kisipari szinten maradt az élelmiszeripar. 1911-ben 12 hentes, 6 mészáros, 9 sütő dolgozott a Palotavárosban. Századunk első felében figyelmet érdemel a szabók és az asztalosok számának fokozatos emelkedése. 1911-ben 23 szabó, 7 asztalos, 1936-ban 39 szabó, 19 asztalos működött itt. Ezzel szemben csak gyengén érezhető a modern vas- és gépipar teremtő, szolgáltató szakmák megerősödése. Az 1930-as évekre a hagyományos mesterségek: szűrszabók, takácsok, szűcsök száma néhány főre zsugorodott. Néhány hagyományos foglalkozás utolsó képviselőivel viszont elsősorban Palotavárosban találkozhatunk: ilyen a béltisztító, a gombkötő, a reszelővágó, a rézműves, a tímár, a takács, a szitás és a székcsináló. Székesfehérvár egészén belül azonban a palotavárosi kisipar aránya, jelentősége századunk első felében már sokkal kisebb, mint a 18-19. században volt.

KERESKEDŐK. A 18-19. században a palotavárosi szerbek között még sok kereskedőt találunk. Közülük kerültek ki a görögkeleti-orthodox egyházközség leggazdagabb, legbefolyásosabb képviselői. Ők készítették 1776-ban templomuk míves ikonosztását. Székesfehérvár 1712-ben alakult Kereskedelmi Társulatának kevés magyar, több német és szerb tagja volt. A III. Károlytól nyert kiváltságlevél kimondta, hogy a társulatban a Rácvárosban élő és a jövőben érkező szerb kereskedők és szatócsok is felvehetők. Később az egész országot kapcsolataikkal behálózó, görögkeleti-orthodox vallású szerb kereskedőkben a római katolikus magyar és német kereskedők komoly vetélytársat láttak, ezért igyekeztek őket visszaszorítani. Az 1784-ben készült mesterösszeírásban

még 10 szerb kereskedő nevével találkozunk. A 19. század közepére a szerb kereskedők gazdaságilag meggyengültek, számuk megfogyatkozott, a tőkés vállalkozásokban már nem lehetett jelentős szerepük. A II. világháborúig megmaradt palotavárosi üzleteket a 19. század végén, a 20. század elején alapították. Palotaváros keleti része a Piac-térhez való közelsége miatt az árucsere szempontjából előnyös helyen feküdt. Palotaváros keleti részén: a Hal téren, a Búzapiacon, a Simor utcában (ma Piac tér) számos üzletet nyitottak, ahol a város lakosságának ellátásán túl, a hetivásárokra érkező környékbeliek is vásárolhattak. A Belváros előkelőbb üzleteivel szemben a palotavárosi boltokból hiányzott a luxus, a drágább áru, az árukészlet a hetivásárokra érkező paraszti és iparos vevők igényei szerint alakult. A lazább beépítésű Palotavárost választotta a telephelyet, nagyobb tárolóhelyet igénylő bor-, gabona-, fa-, vaskereskedők egy része is. A palotavárosi lakosság alapellátását biztosította, hogy majdnem minden utcában fűszerbolt és kocsmá működött.

A századfordulón 110 kereskedő működött a Palotavárosban. Többségük saját üzlettel bírt, és a jómódú középpolgári szintet közülük csak néhányan érték el. A mindent árúsító szatócsokkal azonos létszámban éltek itt a földönárusok, házalók, ügynökök. Az iparosokhoz hasonlóan elsősorban a lakosság alapellátásához, a mezőgazdasági termelés folytatásához szükséges árucikkeket kínálták a kereskedők is. A palotavárosi kereskedők azonban jobb anyagi körülmények között, polgárosultabban éltek, mint az iparosok. A tőkés korszak egyik jellemző vonását, a társadalmi átrétegződést, a felemelkedést a kereskedők foglalkozási csoportjában lehet tettenérni. Az 1840-ben Székesfehérváron is letelepedési és ingatlanszerzési jogot nyert asszimilálódó, zsidó származású kereskedők jobban alkalmazkodtak a tőkés korszak feltételeihez, lehetőségeihez, mint az iparosok.

PARASZTSÁG. Palotaváros nyugati részét a parasztság lakta, ahol a házhoz jelentős nagyságú, gazdasági épületek elhelyezésére alkalmas udvarok, kertek kapcsolódtak. A palotavárosi parasztság a városon belül a parasztság kevésbé módos részéhez tartozott. Negyed, fél vagy egész házzal, hozzá kertészkedésre alkalmas, jó bevételt biztosító kerttel, esetleg egy-két búzafölddel rendelkeztek. (Székesfehérváron, egészen századunk közepéig a szántó területének mértékegysége a búzaföld volt. Egy búzaföld 4000 n-öl szántófölddel egyenlő.) Elsősorban a kertből és a rétből éltek. Gazdag zöldségtermésük miatt Aranykerteknek nevezték a palotavárosi kerteket. A híressé vált székesfehérvári zöldségeket, elsősorban a zellert és a salátát itt termesztették. A nagymennyiségű zöldséget a székesfehérvári, várpalotai, veszprémi piacokra hordták, a múlt század végén még került belőle Budapest piacaira is. A rét sok esetben nem is a saját tulajdonuk volt, hanem bérelték, s az itt kaszált szénával tartották állataikat, az egy-két tehenet. Lovat csak néhány gazda tartott, de sertést valamennyien hizlaltak. A határban, a szántóföldön is kertészkedtek. Ha nem volt saját szántóföldjük, akkor többen társultak egy búzaföld bérbevételére. A saját maguk által megművelt csekély birtoknagyságot intenzív földműveléssel, kertészkedéssel, bérléssel igyekeztek ellensúlyozni. A család megélhetésének biztosítása végett a palotavárosi parasztok közül soknak kellett módosabb gazdánál napszámomunkát, részesaratást, cséplést vállalni.

Kutatásaink során legalaposabban a századforduló és századunk első felének Palotavárosát ismertük meg. Palotaváros iparos-kereskedő-földműves lakossága egy olyan külvárosi települést hagyott ránk, amely külső megjelenésében inkább falut, mintsem várost idézett. A városi közművesítést jórészt nélkülöző, csatornázatlan, néhol sáros utcájú, falusias környezet nem felelt meg a jobbmódú polgároknak, tőkéseknek. Palotaváros néhány középüzemének: kékfestő- és kartonnyomógyárnak tulajdonosai azért inkább a Belvárosban éltek. Ugyanakkor Palotaváros társadalmából hiányoztak a

társadalom perifériáján élők, a teljesen nincstelenek, a nyomorban tengődők is. A nagymúltú, lassan változó Palotaváros népi kultúráját tehát az iparos-kereskedő-földműves társadalom határozta meg. Fenntartásában közrejátszott Székesfehérvár és környékének döntően mezőgazdasági jellege, a lakosság ilyen irányú igénye, azaz a hagyomány is. A II. világháború után bekövetkezett politikai változások a gazdasági átalakulás révén az életmódban, a foglalkozási csoportokban, a lakosság szerkezetében jelentős módosulás következett be. E változások a műhelyek, üzletek államosításával elsősorban az iparosokat, kereskedőket, majd az egyéni gazdaságok megszüntetésével, a termelőszövetkezetek megszervezése a földműveseket is érintette. A házak egy részének államosítása mindhárom foglalkozási csoportban előfordult. E változások ellenére Palotaváros egészen lebontásának kezdetéig, kutatásaink megindulásáig sok tekintetben őrizte sajátos arculatát. Tudtuk, hogy a bontással együtt Palotavárosban emberi, anyagi és szellemi értékek is elpusztulhatnak, szétszóródhatnak. Kutatásaink során ezek feltárására, összegyűjtésére, rögzítésére törekedtünk.

IRODALOM

DEMETER Zsófia

1975 Palotavárosi emlékek. Helytörténeti gyűjtőakció a Palotavárosban. Fejér megyei Hírlap 31:15, 3. Székesfehérvár

1981 Fehérvár dombtetőről. Fejér megyei Szemle 1981:2, 61-63, Székesfehérvár

1982 A gyárkapuval szemben. Változások városa. Szerkesztette: Mekis János, 71-81, Székesfehérvár

1982 Palotavárosi Írások. Az István Király Múzeum Közleményei, B:34, Székesfehérvár

DEMETER Zsófia - GELENCSEI József - LUKÁCS László

1982 A székesfehérvári Palotai városrész településtörténete. István Király Múzeum, Néprajzi Adattár, Lelt. sz.: 82.12.

DRUCKER József

1868 Székesfehérvár 1868-ban. Székesfehérvár

FARKAS Gábor

1975 A tőkés gazdasági fejlődés néhány kérdése Fejér megyében. Századok 109:1029-1083, Budapest

FÉNYES Elek

1847 Magyarország leírása. 1. kötet, Pest

GELENCSEI József

1981a Adalékok Székesfehérvár-Palotaváros néprajzához. Fejér megyei Szemle 1980:2, 21-50, Székesfehérvár

1981b A kudari. Honismeret 9:48-49, Budapest

1982a A Székesfehérvár-Palotai városnegyed társadalmi struktúrája a XX. század elején. A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. Szerkesztette: Farkas Gábor, 1:147-153. Veszprém

1982b Egykori palotavárosi kocsmák és vendéglők. Változások városa. Szerkesztette: Mekis János, 41-53, Székesfehérvár

LUKÁCS László

1982a A székesfehérvári Palotaváros régi utcái. Honismeret 10:21-24, Budapest

1982b A tisztos ipar emlékei. Dunatáj 5:62-66, Szekszárd

1983 Tudományos kutatás és közművelődés Székesfehérvár-Palotaváros esetében. Közművelődés Fejér Megyében 1983:1, 33-34, Székesfehérvár

1984 Adatok a székesfehérvári csizmadiacéh történetéhez. II. Nemzetközi Kézműves-

ipartörténeti Szimpózium. Szerkesztette: Dóka Klára - Éri István - Nagybákay Péter, 2. kötet, 253-267. Veszprém

SCHLEER Erzsébet

1985 Rác utcai krónika. Fejér megyei Hírlap 41:275,7, Székesfehérvár

SZABÓ Géza

1932 Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931-32. évre, Budapest

VARGA Marianna

1968 Mesteremberek Székesfehérvárott a XVIII. században. Alba Regia 6-9:263-267, Székesfehérvár

VÉTES József

1910 Kétszáz esztendő. A székesfehérvári Kereskedelmi Társulat története az 1712. év óta. Székesfehérvár

BORS ZSUZSA - CSÓK MÁRTA: GYEREKEK A MÚZEUMBAN KÍSÉRLETEK A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN FOLYÓ MÚZEUMPEDAGÓGIAI MUNKA HATÉKONYSÁGÁNAK MÉRÉSÉRE

I. Visszatekintés

Mielőtt a két féle (kérdőíves és rajzos), vizsgálataink alapjául szolgáló anyagokat ismertetnénk, szeretnénk a Néprajzi Múzeumban folyó múzeumpedagógiai munkáról is néhány szót szólni.

Az elmúlt tíz évben sokféle időszaki kiállításokhoz kapcsolódó foglalkozás, gyakrabban pedig foglalkozás-sorozat zajlott. Ezek közül a leglényegesebbek az alábbiak voltak:

1. Magyar pásztorművészet (1978-79)
2. A szűr (1979)
3. Ausztrália őslakói (1979)
4. Az ősi Peru (1979)
5. Gyermekélet a régi magyar faluban (1979)
6. Paraszti konyha (1981)
7. Szántóföldek üzenete (1982-83)
8. Az őstársadalmaktól a civilizációig (állandó kiállítás), (1980-tól folyamatos)

Hosszútávú múzeumpedagógiai munkánk szempontjából négy kiállítást, illetve hozzájuk kapcsolódó foglalkozás-sorozatot emelünk ki, amelyekről a továbbiakban még szó lesz.

1. Magyar pásztorművészet	169 foglalkozás	5.313 gyerek
2. Gyermekélet a régi magyar faluban	93 foglalkozás	2.463 gyerek
3. Szántóföldek üzenete	54 foglalkozás	1.365 gyerek
4. Állandó kiállítás (1986 májusig)	639 foglalkozás	15.575 gyerek
<u>Összesen:</u>	955 foglalkozás	24.716 gyerek

Hosszútávú, még 1975-ben kialakított múzeumpedagógiai koncepciónk alapján végezzük munkánkat. Mint múzeumi népművelőknek, elsődleges célunk az, hogy a hozzánk csoportosan vagy egyénileg, rendszeresen vagy rendszertelenül érkező gyerekeknek tartalmas múzeumlátogatást biztosítsunk, ennek következtében rendszeres múzeumlátogatókká neveljük őket. Ezt a célt többféle "fokon és síkon" kívánjuk elérni, attól függően, hogy életkorát tekintve milyen összetételű a csoport és hány alkalommal kíván eljönni

hozzánk. Ugyanis egy "étlap" áll a hozzánk látogató csoportok előtt. Résztvehetnek kiállításokhoz kapcsolódó programjainkon, ez alatt több részes foglalkozás-sorozatokat értünk elsősorban. Az egyénileg, szülőkkel érkezőket pedig rendezvényeinken fogadjuk. Tapasztalataink szerint rendszeres múzeumba járó igényt fejleszthetnek szakkörünk is, ahová az ügyesebb kezű, a hagyományos mesterségek iránt érdeklődő gyerekek járnak. Ez a szakköri munka (amely szintén hosszútávúnak mondható) szervesen kapcsolódik a kiállításokhoz, ettől válik talán leginkább speciálisan múzeumi szakkörre. - Ily módon az egyszerű-egyszer, egyénileg idelátogató gyerekekkel is tudunk foglalkozni, akiknek (ha akarják) megvan az a lehetőségük, hogy osztályaikkal foglalkozás-sorozatokra is járjanak, vagyis tovább mélyítsék kapcsolatukat a múzeummal, a néprajzzal. Foglalkozásainkat célszerűnek látszik sorozatok formájában kialakítani, hiszen egy-egy nagyobb kiállítás egyetlen alkalommal nem térképezhető föl. Ilyenkor, tartalmában egymásraépülő foglalkozások keretében több réteget tudjuk "lehántani" és földolgozni a kiállításnak vagy kiállítási egységnek. (Magyar pásztorművészet.) A sorozat-jelleg biztosítja azt is, hogy többször eljönnek hozzánk, érezhetően megszeretik a múzeumot, múzeumváró hangulatba kerülnek, készülnek a foglalkozásra. A sorozat-jelleg arra is módot ad, hogy ne csak a kiállításokkal foglalkozzunk, de megismerjük múzeumi jártasságuk fokát is, faggatózunk múzeumi tapasztalataikról. Sorozatok esetében fontosnak tartjuk azt is, hogy az első találkozáskor beszélgessünk velük a múzeumokról, típusaikról, hasznukról, majd alaposan megismertessük őket a Néprajzi Múzeummal, épületének és gyűjteményeinek történetével. - A csoportokkal való találkozáskor, a velük való ismerkedés időszakában pedagógiai törekvéseinket tehát alárendeljük a népművelőinek, hiszen népművelőként a rendszeres múzeumbajárás igényének felélesztése a feladatunk. Ilyenkor elsősorban a múzeum megismertetése-megszerettetése áll előtérben, jóllehet a rendszeresen látogató gyerekekkel oktatási és nevelési célokat is megvalósítunk. Fontos lenne pedagógiai törekvéseinket mind határozottabban "kibontani", vagyis olyan kiállításokban dolgozni, amelyek jobban kötődnek az általános- és középiskolások ismereteihez; nemcsak kiegészítik azt, de a tananyag megértését is elősegítik. (A Néprajzi Múzeumban felépítendő magyar állandó kiállítást kiegészíthetnék majd a tanítási év ritmusát követő kisebb bemutatók. Itt olyan, konkrétan a tantervekhez kötődő foglalkozásokat tarthatnánk, melyeknek hasznát (hatását) a pedagógusokkal együtt mérhetnénk. Már egyetlen év múlva is kiderülne, hogyha végig gondolt módszerekkel, kontroll-csoporttal, azonos kiállítás (téma) keretében végeznénk a vizsgálatot. (Érdemes lenne.) Elsősorban tehát a múzeum megismerése, megszerettetése a cél, pedagógiai céljaink pedig azt is megkövetelik, hogy (különösen a rendszeresen látogató gyerekekkel) oktatási és nevelési célokat is megvalósítsunk.

Röviden vázoljuk azokat a törekvéseket, amelyek arra irányultak, hogy "megfoghatóvá" tegyük munkánk hatását, mérjük hatékonyságát. A "Gyermekelet a régi magyar faluban" című (a Nemzetközi Gyermekev tiszteletére rendezett) gyermekek-pedagógusok-szülők körében egyaránt nagy sikert aratott kiállításon adatlapokat vezettünk. Az adatlap tükrözi a foglalkozás témáját, idejét, helyét, a csoport lényeges adatait, az elérni kívánt nevelési-oktatási célokat, továbbá az ezeknek alárendelt módszereket. Ez az adatlappal történő "mérés" nem volt igazán eredményes, mert nem tükrözte a tőlünk eltávozott csoport újonnan szerzett ismereteit, ill. azt sem, hogy mennyire szilárdult meg ez az új ismeretréteg. Az adatlapok segítségével tehát az oktatási-nevelési célok hatékonyságát nem mérhettük, azok csak pillanatnyi képet rögzítettek, hosszabb távra szóló eredményeket nem tükröztek. Az évek múlva átnézett adatlapok mindössze következtetési lehetőséget nyújtanak.

Sokkal hatásosabb, informatívabb és összegzőbb volt az a módszer, amelyet a "Szán-

tőfölkde kzenete" c. kiállításhoz szervezett foglalkozás-sorozat után alkalmaztunk, ezért erről indokolt részletesebben beszélnünk.

A pedagógusok elfoglaltsága miatt a nyári szünetet használtuk fel arra, hogy leveleket küldjünk a csoportokat vezetőknak, azoknak tehát, akik kísérték a csoportokat. A nálunk járt kísérők kb. 80 %-át kerestük fel levéllel, s kb. a megkeresettek fele válaszolt kérdéseinkre. A válaszoló pedagógusok részletesen leírták, hogy tanítványaik az iskolában milyen módon hasznosították a foglalkozásokat. Volt, aki telefonon kéréselt meg bennünket, levél helyett a részletesebb és hangulatosabb szóbeli válaszadást helyezve előtérbe. (Itt jegyeznék meg, hogy a levelek egy része nem igazán volt használható, ugyanis megírók azt hitték, hogy további foglalkozásaink szervezésére kell bennünket buzdítaniuk. A többfelől érkező dícséret nekünk nagyon jólesett, habár leveleiket vizsgálódásunk szempontjainak nem tudtuk alávetni.) - Válaszóink között van olyan rajztanár, aki vidékről jár évek óta, rendszeresen múzeumi foglalkozásokra, van egy csepeli történelem tanárnő (aki műveit kiállító textilművész) és van közöttük több, szintén rendszeresen hozzánk járó tanító is. Elsősorban tőlük, a hozzánk évek óta rendszeresen járóktól kaptuk a leghasználhatóbb válaszokat.

A pedagógusok leveleiből egyértelműen kiderülnek a következők:

- a tanulók szeretik és egy-két alkalom után már rendszeresen igénylik a foglalkozásokat, vagyis szeretnék minél többször eljönni a múzeumba;
- a foglalkozásokat változatosaknak, élvezetesebbeknek ítélik;
- létrejött a foglalkozások, a múzeumból való távozás közvetlen és közvetett élménye.

Közvetlen eredmény, hogy a gyerekek otthon és az iskolában is beszámolnak élményeikről, hívják és biztatják nálunk nem járt társaikat múzeumlátogatásra, sőt, az itt elsajátított játékkészítési technikákra megtanítják a többieket is. Közvetett élmény: a múzeumlátogatást követően az iskolai tanítási órákon mind gyakrabban hivatkoznak a gyerekek a nálunk látottakra-hallottakra. (Több pedagógus írta, hogy a tanítási óráiba ő maga beleépítette a kiállítást, különösen az összefoglaló történelem és irodalom órákon volt erre lehetősége.)

- Részben sikerült megvalósítani azt a célt, hogy a nálunk járt pedagógusok felismerik, hogy a múzeumlátogatás nemcsak egy kellemes esemény, vidám ismeretszerző alkalom, hanem folyamatos művelődési igény kielégítésére alkalmas hely, amit érdemes felkeresnie.

- Közvetett hatásként foghatjuk föl azt is, hogy az iskolákban tucatszám működő "népművészeti", "néprajzi", "díszítőművészeti" stb. szakkörök munkáját sikerül befolyásolnunk, nemcsak oly módon, hogy szakköri munkájukba beépítik a múzeumi kiállítások egyszeri, néha többszöri megtekintését, de úgy is, hogy a nálunk elsajátított manuális tevékenységek is beépülnek az iskolai szakköri munkába.²⁶

- A pedagógusok örömmel fogadták azt is, hogy a városi gyerekek a falu közelségébe kerültek foglalkozásainkon. A gyerekekkel való előzetes beszélgetéseink egyik célja: megtudni milyen ismeretekkel érkeztek a foglalkozásra. Bennünket is meglepett, hogy a legegyszerűbb, legkézenfekvőbb, városi vagy nyaralóterületi környezetben is megtalálható tárgyakon kívül jóformán semmit nem ismertek. A pedagógusok leveleiből, szóbeli megnyilatkozásaiból az derült ki, hogy miután a naptári év rendjét követve a munkaciklusokat, a hagyományos paraszti gazdaság működését is megismerték, ebbe a gyerekek által is könnyen elsajátítható rendbe ágyazódott az új tárgyak ismerete. Az összefoglaló órákon a gyerekek nagy része csak "foltokban" emlékezett a foglalkozáson hallottakra, a műtárgyakat azonban kevésbé felejtették el. A pedagógusok szerint a majdnem mindenre tökéletesen emlékezők is a tárgyakkal való találkozás miatt voltak

képesek visszaadni a hallottakat. Azt a korosztályt, akikkel mi ezeket a foglalkozásokat "végigjártuk" a leghatásosabb a 'látvány - információ - látvány' módszerével hozzásegíteni a kiállítás megértéséhez.

Úgy véljük, hasonló gondjaink lehetnek a magyar állandó kiállításon, így a "Szántóföldek üzenete" foglalkozásain tapasztaltakról nem szeretnénk lemondani. Elmondhatjuk, hogy a gyerekeket elsődlegesen a kiállítás azon részei ragadták meg, ahol egy tevékenység teljes eszközkészletét, vagy egy munkafolyamatot, tehát a hagyományos paraszti gazdaság egy-egy "kimerevített pillanatát" láthatták és érthették meg. Arra is következtetni tudunk, hogy a gyerekek parasztságról alkotott képe "állókép", mely a történelemtanítás hiányosságaira figyelmeztet. Az éjjel-nappal robotoló "parasztcsalád" elképzelés oly erős a gyerekekben, hogy valósággal tiltakoznak a "gazdag paraszt", "módos paraszt" kifejezések ellen és elképednek a rangos, szép, dekoratív, nemes anyagú műtárgyak láttán, amelyek gazdag parasztlak háztartásaiból kerültek a múzeumba. Ebből következik, hogy a jövőben hasonló tematikájú kiállításoknál gondot kell fordítanunk a paraszti társadalom rétegzettségét érzékeltető módszerek kidolgozására és alkalmazására. Gondot kell fordítanunk az eszköz - ember ; munka - eszköz kérdéseinek felvetésére és megválaszolására is. E vonatkozásban tett eredményeinknek többszörösen is örülnünk kell, hiszen jó néhányan rákérdeztek a fenti kérdésekre, majd később visszatértek rájuk, láthatóan foglalkoztatta őket. A pedagógusokkal együtt örömmel fogadtuk, hogy kíváncsiság ébredt a gyerekekben, ismereteik picit kimozdultak az "állóképből", vagyis igényük támadt arra, hogy minderről többet tudjanak.

Hasznosak és fontosak az adatlapok és a pedagógusok levelei is, mégsem elégedhetünk meg ennyivel, ha pontosabban és konkrétabban kívántuk megtudni gyereklátogatóink véleményét, vagy felmérni ismereteiket. Így kérdőíves felméréseket végeztünk.

II. A vizsgálat

1. Mit mondanak a kérdőívek?

1980-ban megnyílt a múzeum első állandó kiállítása "Az őstársadalmaktól a civilizációig" címmel. A kiállítás az Európán kívüli, gyarmatosítás előtti társadalomfejlődés tizenkilenc lehetőségével (tizenkilenc néppel) foglalkozik. Ehhez a kiállításához rövidesen többféle közművelődési program kapcsolódott, melyek közül leglényegesebbnek tartottuk a gyermekfoglalkozásokat. A foglalkozások kialakításánál szem előtt tartottuk azt, hogy (bármennyire is erősíteniük, esetenként kiegészíteniük kell az iskolai tananyagot), ne a tankönyvek illusztrációjává váljon ez a kiállítás, hanem önállóan, előzetes ismeret nélkül is érthető legyen bárki számára. Az első évben (1981 ősztől) olyan hat részes foglalkozás-sorozatot indítottunk a felső tagozatosoknak, melynek célja volt a teljes kiállítást megismertetni a sorozatra járókkal. Később - a gyakorlat és a tapasztalat ösztönzésére - bizonyos egységeket kihagytunk a foglalkozásokból. Pl. célszerű volt elhagyni a nagy, archaikus civilizációkkal (Kína, India, Jáva, Peru stb.) foglalkozó utolsó néhány egységet, hiszen erről máshonnan, több és színesebb információt kaphatnak a gyerekek. A hat részes foglalkozás-sorozat üteme így már feszebb, tömörebb, vagyis élvezhetőbb lett, elérhettük azt, hogy az elméleti részekhez kapcsolódó manuális munkák alaposabb előkészítés után valósultak meg. A foglalkozásokat lassanként egyre inkább egy-egy néppel való alapos ismerkedés töltötte ki, mert ez érezhetően jobb volt a gyerekeknek, szívesebben maradtak egyetlen jól "körüljárható" téma hatása alatt. Így végülis rendkívül spontán módon alakultak át

foglalkozásaink, mondhatni természetes módon (a gyermeki érdeklődés, felfogóképesség és figyelem mentén) rendeződtek el, "rázódtak helyükre" az egyes témák.

1981-ben elkészült egy olyan kérdőív, amelyet a hatodik foglalkozáson töltöttünk ki a tanulókkal. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyi ismeretet szereztek a sorozaton való részvétel alatt, illetve milyen élményekkel gyarapodtak és milyen vélemény alakult ki bennük a kiállításról, a múzeumról és nem utolsósorban a foglalkozásokról. Ennek a kérdőívnek a tapasztalatait MÉSZÁRQS Johanna szakdolgozatában részletesen feldolgozta.¹ Vizsgálatának köszönhetően, valamint későbbi tapasztalataink eredményeképpen ezt a kérdőívet átalakítottuk; néhány kérdést kihagytunk, néhányat pedig lerövidítettünk. Így elértük, hogy a gyerekek nem unták meg félúton a válaszolást, hanem valamennyi kérdésre feleltek.

A feladatlap két részből áll. (1. sz. melléklet.) Az első rész nyolc kérdése a foglalkozás-sorozaton szerzett ismeretekre kíváncsi. Igyekeztünk a kérdéseket úgy megfogalmazni, hogy azokat a gyerekek ne iskolai számonkérésnek érezzék, így eszükbe se juthasson az amúgyis érthetetlen, rossz kiállítási feliratokat lemásolni. Reméltük, hogy nemcsak a kapott információkat, ismereteket adják vissza, hanem gondolkodásra ösztönözzük őket és arra, hogy a megismert népek tárgyait új összefüggésben is felismerjék.

Ezt a lerövidített kérdőívet 65-en töltötték ki, két 5. és egy 6. osztályos csoport. Összességében a feladatok megoldásával elégedettek lehetünk.

Az 1. kérdésben a különböző életmódot folytató népek egyikét-másikat kellett megnevezniük. Kissé meglepő módon a zsákmányoló, vándorló népeket csak 64 %-uk nevezte meg jól, a rosszul válaszoló 34 % legtöbbször a nomád állattartókat (kírgizek, maszajok) jelölte meg itt. Feltehetőleg azért hibáztak, mert a kérdőív kitöltésére csak a hatodik foglalkozáson, a nomád állattartókról való beszélgetés után került sor. Nyilván a történelem órákon tanult, s az első három foglalkozáson részletesen megbeszélte 'zsákmányoló vándorlók' és 'vándorló állattartók' fogalma összemosódott tudatukban.

A 2. kérdésben hat, igen jellegzetes tárgy funkcióját kellett meghatározni. Itt a hibás vagy értékelhetetlen válaszok a gyerekek pontatlan megfogalmazásaiból adódtak.

A 3. kérdés tulajdonképpen két feladatot tartalmaz: megkeresni, majd lerajzolni három tárgyat. A feladat megoldása jól sikerült. A kumisztartót a válaszolók 11 %-a az indiánoknál, illetve a maszajoknál vélte megtalálni, valószínűleg a "kumiszt" szó nem igazán ragadt meg emlékezetükben és furcsa hangzása miatt elbizonytalanodtak.

A 4. kérdés rossz megoldásai részben abból adódtak, hogy a gyerekek a halászat és vadászat fogalmát keverik (pl. "A halra szigonnyal vadásznak az obi-ugorok.")

Az 5. feladatot csak 71 % oldotta meg hibátlanul. Egyes népcsoportokat és a kontinenseket kellett párosítaniuk. A hibás megoldások oka lehet, hogy bár minden egyes foglalkozás elején, a világtérkép előtt megmutattuk a gyerekeknek, hogy hol él a szóbanforgó népcsoport, mégis ez a magyarázat kevésnek bizonyult, mert a kiállításban elhelyezett rész-térképek áttekinthetetlenek, a gyerekek földrajzi ismeretei pedig hézagosak.

A 6. kérdésben a kakukktójást kellett megtalálniuk. A rosszul válaszolók - (6 %) - közül többen részben nem indokoltak - talán nyilvánvalónak találták a megoldást - részben pedig a fűkunyhót jelölték meg. Választásukat azzal indokolták, hogy "mert ilyen nincs is". Bizonyos szempontból igazuk van, mert a kiállításban csak a busmanok fűkunyhóját láthatják egy elmosódott fényképen, míg a többi lakóhely felépítve jól látható a tárlókban. Az ősember lakóhelyéről, a barlangról az iskolában tanultak. Az ősember és őslakó fogalmát a gyerekek a tisztázás ellenére is könnyen összetévesztik, s mivel az ausztrálok lakóhelyéről csak szóban hallottak, a kiállítás tárgyai-

fényképei között pedig erre semmi utalás nincs, logikusan gondolhatták az ausztráliai őslakót barlanglakónak. (A kérdést mi nem hagyhattuk el, hiszen egy alapvetően életmódot firtató foglalkozás-sorozat nem mellőzheti az ember lakóhelyét és közvetlen környezetét.)

A lerövidített kérdőívet szívesebben töltötték ki a tanulók. mert részletezően, pontos leírással, a megbeszélte információkra támaszkodva válaszoltak a 7. kérdésre. Sajnos, hiába tettük személyessé a kérdést, fantáziájuk, olvasmányélményeik nem tükröződtek feleleteikben. Feltűnő azonban, hogy milyen sokan írták: "Úgy élnék, vadásznék, ahogy az ott élők." - "Azt csinálnám, enném, amit ők." - Nehéz eldönteni, hogy ezekben a válaszokban a tudatos, környezethez való alkalmazkodás felismerése fogalmazódik-e meg, vagy egyszerűen csak lusták voltak részletesebben írni erről.

Egy, az alaposabb válaszok közül:

"Bőrből készült ruhát viselnék, fúvócsővel vadásznék, ékszereket hordanék, madarakra, majmokra, vaddisznókra vadásznék. Ezen a környéken jól érezném magamat."

A "bőrből készült ruha", másoknál: "pálmalevéllel borítanám alsó testemet", "szalmából lenge ruhát készítenék" válaszok, részben korábbi filmélményeiket idézik fel, részben pedig a kiállított vaddisznó álarc ihletésére fogalmazódtak meg.

A 8. kérdésre adott válaszokból az derül ki, hogy az eszkimókon kívül a kirgizekhez utaznának el legtöbben. Már utaltunk arra, hogy az eszkimó rész került legközelebb a gyerekekhez, a kirgizekre pedig valószínűleg a nagyon vonzó jurta miatt esett a választásuk.

Az útra magunkkal vitt tárgyak között első helyen szerepelnek a felfedező utakon szükséges tárgyak, pl. iránytű, ruha, térkép, ajándékok stb. Sűrűn előfordul a magno, videó, fényképezőgép is. Egy gyerek olajkályhát is magával vinne az eszkimóhoz, egy másik korcsolyával is felszerelné magát. Egy tanuló lakonikusan így fogalmazott: "a magam szórakozására való tárgyakat vinnék."

Kíváncsiak voltunk, hogy mi tetszett a legjobban és a legkevésbé a gyerekeknek a foglalkozásokon. A kérdőívekben kiderült, hogy legjobban a kiállításban, legkevésbé pedig a teremben való beszélgetés tetszett. A gyakorlati munkák közül a pókfónásnak és a gyöngyfűzésnek volt a legnagyobb sikere. Várakozásunknak megfelelően az itt látottakat-hallottakat a történelem, földrajz tantárgyakban hasznosították.

Mi nem tetszett? - "A teremben a beszélgetés, mert mi nem beszéltünk és csak a jók szólhattak." "Nekem nagyon tetszett minden, csak néha a vezető kicsit érthetetlenül beszélt."

"... képzeletben az egész világot bejártuk, idegen arcokat ismertünk meg, szokásaikat pedig a más népek szokásaihoz hasonlítottuk."

"... azért tetszett, mert érdekes volt a beszélgetés, a játékok (manuális munkára gondol) pedig azért tetszettek, mert meg tudtam tanulni, sőt hasznosítani is."

"... a kiállításon való beszélgetés tetszett, mert ott látjuk, amiről beszélünk és ott több megfigyelést tehetünk és több észrevételünk van."

"... a teremben való beszélgetés azért nem tetszik, mert nem látjuk, amiről beszélünk és így elfelejtem a neveket, alakokat, amit láttunk és hallottunk a kiállításon."

Az alsó tagozatosoknak célszerűbbnek látszott foglalkozássorozat helyett egy "étlapot" kínálni, hogy tetszés szerint választhassanak, mely nép életéről kívánnak részletesen hallani: az ausztráliai őslakókról, eszkimókról, obi-ugorokról, piaroákról vagy a kirgizekről. A rendkívül érdeklődő csoportok esetleg valamennyi foglalkozáson résztvehetnek, erre azonban mindössze két csoport vállalkozott. Ilyen kicsi gyerekekkel való foglalkozásnál még fokozottabban kell ügyelnünk arra, hogy ne "beszéljük túl" a té-

mát, tehát ne akarjuk a gyerekek fejét túl sok ismerettel megtömni. Az 1. és 2. osztályosok sokszor életükben először járnak múzeumban, így a legfontosabb, hogy jó, oldott légkör alakuljon ki. A gyerekek az aulában lenyűgözve állnak, az épület hatalmas méretei, az idegen környezet okozta feszélyezettséget fel kell oldanunk, érzelmileg "meg kell nyernünk" őket. A kiállítási termekben mindenekelőtt arra kell felhívni a figyelmüket, hogy hogyan nézzék, "faggassák ki" a tárgyakat, hogy minél többet megtudjanak róluk. A gyerekeket kérdésekkel próbáljuk rávezetni arra, hogy találják ki egy-egy tárgy anyagát, használatát, környezetét. Néha olyan felismerésekhez jutnak el a gyerekek, amelyekhez a rátalálás, kitalálás élménye is kötődik. Tapasztaltuk, hogy az ilyen módon megszerzett ismeretek jobban rögződnek. A mi szerepünk ilyenkor annyi, hogy néhány konkrét ismerethez juttathatjuk őket; számos miéért és hogyanra válaszolhatnak vagy összehasonlításra, következtetésre, tehát gondolkodásra készíthetjük őket. A különböző életmódok anyagi kultúrájukat tekintve is különbözők - ilyen összefüggések felismerésére általában nem képesek ebben az életkorban a gyerekek. Ezért, amikor 1984-ben az alsó tagozatosok számára készítettük el a feladatlapokat, fokozottan törekedtünk arra, hogy ne a foglalkozáson elhangzott ismereteket (összefüggéseket) kérjük számon, hanem a helyes válaszadáshoz a kiállított tárgyak tüzetes, figyelmes vizsgálata is elég legyen. Úgy válogattuk össze a játékos feladatokat, hogy azok a fantáziájukat is megmozgassák.

Elsőként az ausztrál egységhez készült el egy tizenkét feladatból álló munkalap (2. sz. melléklet), amelyet összesen 96 második, harmadik és negyedik osztályos tanuló töltött ki második múzeumlátogatása során. Az eredményt a vártnál is jobban befolyásolta a gyerekek életkora: a másodikosok munkája súrolta az érthetlenség határát, míg a negyedikesek válaszai szinte hibátlanok.

Tanulásgként levonható, hogy az első kérdésre 99 % jól válaszolt. Ez a kitűnő arány nem a gyerekek földrajzi és állattani ismereteinek köszönhető, hanem kizárólag a kenguru népszerűségének. A hibás válaszok között az őzike és a szarvas, sőt - egy csoportnál, akikkel az eszkimó rész megnézése után töltöttük ki a munkalapot - előfordul néhányszor a fóka is, így igazolva tapasztalatunkat, hogy a gyerekekben az állatok földrajzi környezetéről - különösen az egzotikus állatokéről - élő kép rendkívül zavaros.

A vadászatról és eszközeiről is részletesen beszélgettünk a foglalkozásokon. A feladatlapokból és az élményrajzokból egyaránt kiderül, hogy a vadászat idegen, a gyerekeknek "különös" tevékenység (a számukra oly kedves kenguru elejtése sajnálatos tett), a vadászeszközökről kapott ismeretek pedig összemosódnak. Majdnem mindegyikük keveri a dárdát és dárdahajtót, rengetegen felsorolták, ill. lerajzolták az íjat és a nyilat. Foglalkozásainkon nagy szükség lenne arra, hogy műtárgymásolatokat vagy műtárgyakat adhassunk a gyerekek kezébe. Bebizonyosodott, hogy ahol élhettünk a szemléltetés lehetőségével, ott nagyobb hatékonysággal dolgozhattunk. Ha pl. foglalkozásainkon rendszeresen kezükbe adhatnánk egy-egy vadászeszközt (amelyet megfogva, kipróbálva, használva tudatosíthatnának), akkor a zsákmányoló életmódot, ezen belül a vadászatot jobban megértenék.

Tanulásgos a 8. kérdésre adott válaszokból lesűrhető tanulság is. A kisiskolások környezetismeret órán tanulták, hogy kövel tüzet lehet csíholni. Ez az iskolából hozott információ természetesen sokkal mélyebben bennük volt, mint a mi magyarázatunk a tűzfúróról. Ezt tükrözi a helyes válaszok alacsony száma is.

A tűzfúrás leírását is kéri a feladatlap, mégpedig azért, mert kíváncsiak voltunk rá, hogy tudatosult-e bennük ez az új ismeret, ill. hogy el tudják-e mondani, meg tudják-e jeleníteni maguk és mások számára a tűzgyújtás közép-ausztráliai módját. A

gyerekek leírásai jól tükrözik a régi és a friss ismeretek összemosódását, a bizonytalanságot:

Pl. "Úgy csináltak tüzet, hogy két fát összecsiszoltak."

"... fához követ csiszoltak."

"... meggyújtották a követ" (nyilván: összeütötték a köveket és az meggyulladt.)

"a kovakövet összedörzsölték és az így keletkezett parázsból könnyen lehetett tüzet csinálni."

Egy gyerek, aki a tűzfúrót nevezte meg a tűzgerjesztés eszközének, a meggyújtásról azonban igen zavaros elképzelése volt, ezt írta: "először odadobták a gyufát, és utána elkezdték fűjni és így lett belőle tűz."

A válaszok jól tükrözik, hogy a gyerekeknek az anyagokról (kő, fa), ill. azok tulajdonságairól kevés tapasztalatuk van és azt is, hogy mivel városi, távfűtéses lakásokból érkeznek, akiknek a tűz, a tűzrakás távoli, meseszerű dolog, talán még a vadászatnál is különösebb, idegenebb.

A 9. kérdésre adott válaszokban jól tükröződik az érzelmi motiváltság. A foglalkozásokon elhangzottak alapján szinte mindenki leírta, hogy a fatálakban az ételen kívül kisbabákat is tartottak. (Ez rajzaikon is megjelenik.) Furcsa viszont, hogy a kérdés második, személyes részére milyen sablonos, fantáziátlan válaszokat adtak. Többnyire azt írták, hogy levest, ételt, gyógyszereket, ékszent tartanak a fatálakban.

A 10. kérdés túl nehéznek bizonyult. Egy 5. osztályos könnyedén megingokolta volna azt, hogy miért kell vásárolniuk az ausztráliai őslakóknak. A 3-4. osztályosoknak - a 2. osztályosokról nem is beszélve - nagy gondot jelentett a választ írásban megfogalmazni, jöllehet szóban pontosan feleltek.

Az utolsó kérdések az ausztráliai őslakók kultikus tárgyaira vonatkoznak. A waningát a foglalkozás után, első alkalommal minden csoporttal elkészítettük ("pókfonás"). Ezt a technikát a legkisebkek is gyorsan, minden nehézség nélkül elsajátították. Kíváncsiak voltunk, mennyiben motiválja a gyerekeket az, ha olyan tárgyról kell számot adniuk, melyet maguk is elkészítettek. A válaszokkal nagyon elégedettek lehetünk, mert a waningát, annak anyagát és funkcióját többnyire jól határozták meg. (Különösen értékelendő ez azért is, mert egy kultikus tárgy használatáról írni legalább olyan nehéz, mint megfogalmazni, hogy miért vándoroltak az ausztrálok vagy milyen vadászó eszközöket használtak.)

Az eszkimó terem a kiállítás leglátványosabb része; ráadásul erről a népcsoportról már a kicsiknek is vannak mese- és filmélményeik. Nagyon szerencsés a tárgyak alacsony elhelyezése is, hiszen a gyerekek jól láthatják az itt szereplő műtárgyakat. Az erős érzelmi motiváltság a foglalkozásokon való rendkívül aktív részvételben, a rajzokban és a kérdőívekben (3. sz. melléklet) is kifejeződik. 46 kérdőív kitöltésére került sor, s ugyanazok a problémák merültek föl, mint az ausztrál feladatlap esetében, illetve a felsősök kérdőíveivel kapcsolatban.

A vadászszerszözöket ügyesen megtalálták és jól fel is sorolták, és használatukról gyakran voltak olyan hibás fogalmaik, mint az ausztráliai őslakók fegyvereivel kapcsolatban.

A harmadik kérdés értelmezését még a kérdőív kézbeadása előtt részletesen megbeszéltük a gyerekekkel, mégis igen rossz a helyesen válaszolók aránya. Valószínűleg nehéznek találták egy-két mondatban, írásban megfogalmazni a választ, mert többen félbehagyták az írást. A kérdésre egyáltalán nem válaszolók 90 %-a 2. osztályos kisgyerek volt.

Az 5. kérdésre sok értékelhetetlen választ kaptunk, itt azonban mi fogalmaztunk pon-

tatlanul, ugyanis a szárazföldi közlekedési eszközökre voltunk kíváncsiak, de a félreértés miatt a gyerekek számos olyan tárgyat soroltak fel, amit szárazföldön vittek magukkal az eszkimók. (Csizma, táska, hőszemüveg.)

A 4. és a 6. kérdés az eszkimók öltözetére, ill. a kajakra vonatkozik. Megint bizonyosodott, hogy a kiállított tárgyakat jól megfigyelik a gyerekek, s ha arról kérdezzük őket, hogy megfigyelték-e a tárgyakat, a válaszok zömmel helyesek. A kajak és a ruhák anyagának leírása szinte tökéletes, míg a foglalkozáson megemlíttett, de a tárlóban nem látható varrótű anyagát bizonytalanul, többnyire hibásan határozták meg. (Hasonló tapasztalatokat szűrhattünk le a piaroa indiánokhoz készített kérdőívek vizsgálatából is, de erről nem kívánunk részletesebben beszélni, mivel mindössze egyetlen csoporttal sikerült kitöltetnünk.)

Indokoltnak látjuk már most röviden összefoglalni az alsó tagozatosok által kitöltött kérdőívek alapján nyert tanulságokat, tapasztalatokat.

Természetesen kísérletnek tekintjük ezeket a feladatlapokat. Gondot jelent, hogy a múzeumlátogatásra szánt 1,5 óra kevés, hiszen sem a részletes magyarázatról, sem az ismétlésről, összefoglalásról vagy a manuális munkáról nem akartunk lemondani, s emellett még a kérdőíveket is kitöltöttük a gyerekekkel. Nehezítette a dolgot az is, hogy az alsósok lassan olvasnak, még lassabban írnak, így ellenőriznünk kellett, értik-e a kérdéseket, a feladatokat. A feladatlap kézbeadása előtt tehát elő kellett készítenünk a gyerekeket erre a számukra még szokatlan írásbeli munkára. Ennyiféle tevékenységhez azonban semmiképpen nem elegendő a másfél óra.

A kérdőívek, rajzok és beszélgetések bizonyítják, hogy alsó és felső tagozatos gyerekeink egyaránt sikeresnek tartják a foglalkozásokat, különösen az eszkimó és a piaroa részekben tartottakat. Az itt szerzett ismeretekről adnak a leghibátlanabban számot, itt érezhető, hogy élményben volt részük. (Ez érthető, hiszen kiállítás-technikai szempontból ez a két egység a legjobban megjelenített, következésképpen mi is itt tudunk a leghatékonyabban dolgozni.) A kiállításnak ezekben a leglátványosabb részeiben sikerül legjobban a foglalkozás, itt rögződik a legtöbb ismeret; a legtöbb vizsgálható, "belsővé tett" ismeret. Még ezeknél a technikailag jól megoldott egységeknél is csak másodlagosak a múzeumpedagógus nem konkrétan műtárgyakra vonatkozó információi. Ahol elmondani próbáljuk azt, amit a tárgyak - elrendezésük, elhelyezésük miatt - nem tudnak "maguktól" elmondani, sokkal eredménytelenebbek a foglalkozások, hiszen a kiállítást nem használhatjuk három dimenziós tankönyvként s a tárgyakat pedig illusztrációkként, mert azoknak közvetlenül kell szólniuk a gyerekekhez. A kiállítás jobban megoldott egységeinél csak irányító, figyelemfelhívó szerepe van a múzeumpedagógusnak, még akkor is, ha pedagógiailag kimunkált és sokszor próbált foglalkozást irányít. Jó lenne, ha minden foglalkozáson "csak" ilyen szerepünk lenne! Ez az ilyen szempontból vizsgált állandó kiállítás azonban csak részleteiben alkalmas egy irányított, alapvetően a műtárgyakra koncentráló, azok mondanivalóit kibontó foglalkozás-sorozat megtartására.

2. A rajzyűjteményről

Az előzőekben többnyire foglalkozásaink elméleti, kiállításához és információkhoz kötött részéről volt szó. Ez azonban csak a fele annak, ami a résztvevő csoportokkal történik, ugyanis minden foglalkozást más és más manuális munka egészít ki.

Felső tagozatosokkal bonyolultabb technikákat (szövés, agyagformázás, rátétmunka stb.) gyakorolunk, kevesebb lehetőség van a rajzolásra. Kisiskolásokkal rendszeresebben rajzoltunk, mert ők szívesebben teszik azt, mint felső tagozatos társaik. (Több

értékelhető alsótagozatos rajz van a birtokunkban, mint felsős.) Feltérképeztük az ausztráliai őslakók, piaroák, obi-ugorok és részben az óceániai népek, valamint a nomád állattartók termeivel) foglalkozásain készületeket. A munkát úgy kezdtük, hogy kiválogattuk azt a rajzanyagot, amely alkalmas a feldolgozásra. (A rajzok nagy része ilyenek mutatkozott.) 487 db rajzot dolgoztunk föl. Csoportosítottuk alsó és felső tagozat szerint, majd további szempontokból is néztük őket. Foglalkozás-tematikánk alapján külön vettünk két nagy csoportot. Az egyik csoport rajz az életmódot fejezi ki. Ide soroltunk minden olyan rajzot, ami a vadászatot, élelemszerzést, otthoni, "ház" körüli életet ábrázolja. A másik csoportba azok a tárgyrajzok kerültek, amelyek önállóan, a környezetükből kiemelve "szép", "érdekes" tárgyként újrafogalmazódtak a rajzlapokon. Ezt a második csoportot megvizsgáltuk a tárgyak gyakorisága szerint, hiszen kíváncsiak voltunk arra, hogy mely tárgyak keltik fel elsősorban a gyerekek érdeklődését. Az áttekinthetőség kedvéért táblázatokon rögzítettük a rajzokról nyerhető információkat. A táblázatokból azonnal, első ránézésre kiderült, hogy a kis esetszám miatt az ausztrál, óceániai és obi-ugor rajzanyagot nem érdemes az alsó- és felső tagozat bontásában néznünk. Az eszkimók és piaroák életét tükröző rajzok azonban továbbgondolásra készítettek bennünket. A rajzok értékelhető többsége alsó tagozatos gyerek munkája, ami érthető, hiszen a felső tagozatosokkal az ausztrál résznél főnk, az obi-ugor résznél kalapot készítettünk. A piaroa és eszkimó termekben mindkét korcsoport többnyire rajzol, így legtöbb rajzunk e két nép életéből meríti témáit. Összevetésre és továbbgondolásra azok a rajzok látszottak alkalmasnak, amelyek nem tökéletes élményrajzok, de részben tükrözik a gyerekek élményeit és jobbra azonos instrukciók hatására készültek. A foglalkozásokon elsősorban az adott nép, népcsoport életmódjával foglalkoztunk. Minden foglalkozásnak az a lényege, hogy a gyerekek számára idegen népekkel megismerkedjenek és ugyanakkor észrevegyék és érzékeljék a későbbiekben ők maguk is az eltérő természeti környezethez való alkalmazkodást és következményeit: az emberi leleményességet. Ilyenformán az egyes népek otthoniul szolgáló földrajzi környezetről ugyanolyan részletességgel kellene beszélnünk, mint az életmód kérdéseiről. Erre, sajnos, csak ritkán van módunk, mert egy-egy foglalkozás átlagos időtartama másfél óra, amibe bele kell férnie az elméleti résznek, a manuális munkának, új csoport esetében pedig az épületről és a múzeumról való tájékozódásnak is. Itt kell főként a gyerekek meglévő földrajzi ismereteire alapoznunk, és ez még felső tagozatos korban sem mindig sikerül. Jól tükrözik a rajzok azt a bizonytalanságot, ami a földrajzi környezet ismeretét, vagy nem ismeretét illeti. Igen nehéz olyasmiről hosszasan beszélni a kiállításban, ami ott jóformán jelezve sincs. Olvasottabb, vagy televíziót - s elsősorban annak természettudományos műsorait - gyakran néző gyerekek képesek a növény- és állatvilágot is egy-egy nép köré képzelni és ábrázolni is tudják azt.

Annak ellenére, hogy az első foglalkozáson minden csoporttal megbeszéljük az "őstársadalom" és a "civilizáció" fogalmát (mert ezt a kiállítás címe miatt szóba kell hoznunk), természetesen mindkét fogalom megértése gondot okoz alsó- és felső tagozatosoknak egyaránt. Mindkét korcsoport az ősemberre gondol, mert némi ismeretekkel ilyen vonatkozásban rendelkeznek. Itt van az első nehézség, hogy az ősember és az őstársadalom embere közti különbséget tisztázzuk velük. Tudvalévő, hogy kisiskoláskorban, de még felső tagozatban is a gyerekek idő- és térérzékelése nehézkes, hiszen ez alakul ki legkésőbb. Kisiskolás csoportjaink nagy része világtérképet sem látott még, a földrészeket is csak hiányosan tudják felsorolni. Országokat, városokat és földrészeket kevernek össze, a köztük lévő távolságot pedig szinte alig képesek érzékelni. Sok időt vesz igénybe, amíg valamilyen szinten megértik a köztől lévő különb-

séget. (Nem egy csoport jön azzal az élménnyel hozzánk, hogy mielőtt idejötték, elmentek a Duna-partra is és megnézték a Dunát. Ebből látjuk, hogy csoportjaink egy részének még a fővárosról is csak kevés benyomásuk van, jóllehet itt élnek és azt gondolná az ember, hogy nyolc-tíz éves gyerekeket tanáraik, de főleg szülei elvittek már a Duna-partra.)

Legnehezebb azonban közel hozni a távoli népek embereit a gyerekekhez. Nehezebb a felső tagozatosokkal, mint a kisebbekkel. Miután nem a mindig "érdekes" ősemberről vagy a ma emberéről van szó, eléggé értetlenül fogadják először a magyarázatot. Tulajdonképpen meg kell szerettetnünk, ügyessége, természetismerete miatt imponálónak kell tennünk előttük az ausztrál vadászt, az eszkimókat vagy bármelyik nép emberét. Furcsa, de leginkább lenézik ezeket az embereket. Később fokról fokra változik véleményük, ahogy megismerkednek életükkel, megvilágosodik előttük eszközeik használata vagy megtetszenek különös szokásaik. A gyerekek rajzai tükrözik, hogy a foglalkozások egyik felismerése éppen az, hogy betekintve a távoli népek embereinek életébe, ügyeseknek, harcedzetteknek látják őket, akik úrrá lesznek a természetben: így szakítanak előzetes elképzeléseikkel, ellenérzéseikkel és láthatóan-érezhetően megszeretik őket.

Összességében (mindenfajta foglalkozáson készült rajzról) azonban elmondható, hogy ezek tükrözik leginkább az illető nép életének megértését, ahol a kiállítás erre megfelelő alapot nyújt, vagyis (esetünkben) az enteriőr-jellegű bemutatásnál. Még a rajzok felületes elemzéséből is az derül ki, hogy az eszkimó és piaroa rész köthető legjobban a gyerekek meglévő ismereteihez, mert ez a két egység váltja ki a legnagyobb érdeklődést. Tapasztalataink itt összevágtnak a kérdőíves felmérés tanulságaival.

A rajzok is azt mutatják, hogy mindenfajta magyarázatnál alapvetőbb a kiállítási egység látványa mind az alsó, mind a felső tagozatosoknál. A magyarázat mindig csak kiegészítőként szerepel(het), az elméleti részt követő rajzolás során a gyerek "egyedül marad" és többnyire ragaszkodik az előtte lévő tárgyegyüttes légköréhez.

Jelen elemzésünkben nemcsak olyan "alkotások" kaptak helyet, amelyek egy-egy műtárgyat vagy tevékenységet "tökéletesen" megörökítenek, hanem olyanok is, amelyek a próbálkozás, az igyekezet nyomait viselik magukon, azaz egy-egy tárgyat "éleltre keltenek", a rajzlapot a valóság és a fantáziavilág elemeivel tarkítják. A rajzok tükrözik az ismeretlen világgal való barátkozás nehézségeit, szélsőségeségét; gyakran azonosulást vagy elutasítást is kifejeznek. A rajzok persze önmagukban nem jelzik, mert nem is jelezhetik a ráknézett gyerekek foglalkozás hatására megszorított ismereteit, vagyis munkánk "hatását", de árulkodnak gondolkodásunkról, sejtetni engedik véleményüket.

Felbontottuk a rajzokat elemeikre, de önállóan, az egész rajzot is vizsgáltuk. Ha együttesen nézzük mindazt, ami egy-egy lapon látható, azt tapasztaljuk, hogy többnyire életképeket ábrázolnak, vagyis az életmód elemeit rögzítik. Ezen belül külön csoportot alkotnak azok a rajzok, ahol a vadászat, élelemszerzés vagy élelemfeldolgozás szerepel. Az alsósok többnyire ilyen témákat választottak, belekomponálva a képbe a vitrinben egymástól gyakran egészen távol lévő tárgyakat is. A rajzokon ilyenkor például nemcsak a kajakban ülő vadász szerepel, de mellette feltűnnek síléccezelő társai is vagy látszik a közeli igluból a zsákmányt váró kisgyerek izgatott arca. Több olyan rajz is készült, amelyen feldolgozzák az éppen elejtett állatot vagy építik az iglút. Kedves darabja a rajzgyűjteménynek ez a munka csakúgy, mint társa, az a rajz, ahol kajakjavítás látható.

Az alsósok eszkimókat megörökítő rajzainak kb. 80 %-a a zsákmányolást ábrázolja. Ez a téma közkedvelt a felsősöknél is. Külön néztük azokat a rajzokat, amelyek nem

az élelemszerzéssel, vadászattal függnek össze, mert a foglalkozás egy részében a vadászattól független, mindennapi, ill. vallási életükkel foglalkoztunk. Kiderült, hogy a gyerekek a mi magyarázatunk és a kiállításban látható egyetlen ilyen témájú fotó hatására szívesen ábrázolják az eszkimó család hókunyhón belüli vagy kívüli életét. A felső tagozatosok valamivel jobban kedvelik ezt a témát, gyakrabban választják. A foglalkozásokon sokan beszélünk az eszkimó vagy piaroa gyerekekről, a fiúk és lányok feladatairól. Csoportjaink számára gyakran vagy túl kegyetlen vagy túl mesészerű, érthetetlen az említett népek élete. Azt vettük észre, hogy jobban figyelnek a tárgyakra és a magyarázatra, ha nem a felnőttek, hanem a gyerekek szemszögéből nézzük azokat. (Óvodásokkal bábos formában, gyakran kisiskolásokkal is.) Talán ezért van az, hogy feltűnően gyakran kerül a képekre gyerekfigura, aki kajakozni, szánkózni vagy varrni, építeni tanul.

Elsősorban az alsó tagozatosok rajzain jelennek meg a vidám eszkimó vagy piaroa gyerekek. (Ez elmondható az ausztráliai őslakók termében készült rajzokról is.) Szívesen ábrázolnak állatokat is, elsősorban és rendszeresen (minden csoportnál előfordul) a cipőbbe bújtatott, szán elé fogott vezérkutyát. Külön csoportot alkotnak azok a rajzok, amelyek az egyes tárgyakat ábrázolják. Kíváncsiak voltunk arra, hogy mely tárgyak fordulnak elő leggyakrabban a rajzokon. Alsó- és felső tagozatosoknál egyaránt a kajak vezet, ha eszkimókról van szó és a tollkorona, ha piaróákról. A többi szívesen rajzolt tárgy a kés, az evező, a hótalp, a ruhák, valamint a nyakláncok, manióka-reszelő és a prés. Említésre méltó, hogy jónéhány rajzon nem fordul elő ember, csak az elejtendő állatok. Azonos arányban rajzolnak alsó és felső tagozatos korban is állatokat, mégpedig azokat, amelyeket sokat emlegettünk együttlétünk alatt: a fókát, rozsmárt, jegesmedvét, ill. a madarakat, vaddisznót, kengurut ugyanilyen gyakorisággal találjuk a rajzokon.

A rajzgyűjtemény nagy vonalakban való elemzése foglalkozásaink ilyen módon dokumentálható, némiképp "mérhető" hasznára utal. Ezt a jelenleg kb. 500 darabból álló gyűjtést bővíteni, s még több szempontból elemezni is tudjuk.

III. Tapasztalataink összegzése

Tudomásunk szerint ilyenfajta, a kiállításokra épülő foglalkozások konkrét "hasznát" elemző vizsgálatot Magyarországon nem végeztek. Azt különösképp nem, amit mi kívántunk megfoghatóvá tenni; az új ismeret megkapaszkodását és meggyökeresedését a gyermekek tudásában. Az ilyen típusú feladatok (kérdőívek, rajzok) kiértékelése valójában és igazán "csak" azt mutatja meg, hogy egy-egy kiállításnak milyen közvetlen hatása van akkor, ha azt tudatos pedagógiai-közművelődési szándék szálaltatja meg. Ha egész pontosan nem is tudjuk meghatározni, de következtetni tudunk arra, hogy értelmileg és érzelmileg mit tudtunk nyújtani a gyerekeknek, mennyire tudtunk velük ismereteket, fogalmakat elsajátíttatni, összefüggéseket megláttatni. Közvetett és távolabbi célunk - a gyereket "múzeumra" szoktatni, s ránevelni-rávezetni a helyes műzeumhasználatra, vagyis arra, hogy a kiállítás sokszínűségében, rétegzettségében a lényegest keresse. Minderről azonban nem kaphatunk pontos képet ilyenfajta mérésekkel.

A tanulságok leszűrése továbbgondolásra készíten bennünket. A "legkonkrétabb" tanulság talán az, hogy a bármilyen játékosan, sokszínűen megfogalmazott, de mégiscsak számonkérő feladatlapon helyett nem lenne-e célszerűbb olyan munkalapokat kidolgozni, amelyeket az egyénileg vagy csoportosan múzeumot látogatók megvásárol-

hatnának, s amelyeket a kiállításban, a tárgyak, feliratok segítségével önállóan megoldhatnának, mint egy jó keresztretjtvényt, s a múzeumlátogatás után hazavinnék ezeket ugyanúgy, mint egy katalógust például.

Az elemzett feladatlapok tanulságain túlmenően a rajzgyűjtemény vllatása is sok következtetés levonásával végződött. Segítségével megállapítottuk, hogy mely részei hasznosíthatók legjobban állandó kiállításunknak. (Legelsősorban az eszkimó, obi-ugor, piaroa és részben az ausztrál egységek.) Biztosabban tudjuk, hogy milyen módon kell(ene) bemutatni-földolgozni az iskolás korosztályok számára ezt a kiállítást.

Számokkal is kifejezhető, hogy milyen egységek ragadják meg a figyelmet, vagyis melyek a kiállítás azon részei, ahol a műtárgyak, a rekonstrukciók és az installációk egysége, együttes "nyelve" létrejött és információt képesek hordozni, továbbítani. (Ez a "nyelv" pontosabbnak tűnik, mint a verbális, vagyis a feliratok nyelve, amelyeknek megfogalmazása olykor még a nagyon érdeklődő, felnőtt látogatót is elriasztja a kiállítással való további ismerkedéstől.)

Utolsó gondolatnak azt a bennünket sarkallót tartogattuk, amivel jó szívvel zárni tudjuk tanulmányunkat, vagyis azt a megállapítást, hogy a nálunk járt gyerekek nagybanegészen megértik a kiállítás feldolgozott részeit, sőt, kíváncsiság, érdeklődés ébred bennük a többi, számukra ismeretlen nép iránt. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a foglalkozások hatására világképük tágul, ismereteik finomodnak, véleményük formálódik. S ha pillantásuk távoli horizontokra tévedve is kíváncsi marad és az ismeretlenre előítéletek nélkül tekintenek, részben elértük célunkat.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet: A hat részes foglalkozás-sorozat kérdőíve
2. sz. melléklet: A teljes ausztrál feladatlap
3. sz. melléklet: A teljes eszkimó feladatlap

1. sz. melléklet

Az "Őstársadalmaktól a civilizációkig" című állandó kiállítás részletes megismerése után kíváncsiak vagyunk, hogy mit ismertél meg, mi tetszett, mi érdekelt a legjobban.

Kérjük válaszolj kérdéseinkre, a megválaszolásnál pedig használd föl az eddig megismerteket; a kiállítást.

1. Keress rá példát a kiállításban!

- a) vándorló, zsákmányoló népek:
- b) letelepedett földművelők:
- c) nomád állattartók:
- d) archaikus civilizációk népei:

2. Mire használták a

- marionett bábokat?
- a fúvócsövet?
- a résdobot?
- a zúgattyút?
- az agyagedényeket?
- a hószemüveget?
- a nyaktámaszt?
- a tömlőket?

3. Keresd meg a kiállításban az alábbi tárgyakat és gyorsan rajzold le őket!

a) tollkorona	hol találtál rá?	
b) hálókötőtű	hol találtál rá?	
c) nyomtatott könyv	hol találtál rá?	

4. Milyen állatokat tudtak elejteni az alábbi vadászok és milyen eszközökkel? Írd le az eszközt is és az állat nevét is!

	<u>milyen állatot?</u>	<u>mivel?</u>
ausztrál vadász
obi-ugor vadász
trópusi őserdei indián vadász
eszkimó vadász

8. MELYIK A KAKUKKTOJÁS? - Magyarázd meg, hogy miért:

- barlang
- fűkunyhó
- jégkunyhó
- pálmakunyhó
- állatbőr-sátor
- jurta

9. A kiállításban hol láttál

- pajzsot?

.....

- dobot?

.....

- dárdát?

.....

10. Ha útlevelet kapnál és elutazhatnál valamelyik, a kiállításban található néphez, hova mennél?

(Húzd alá azt, ahová a legszívesebben mennél!)

a) az ausztráliai őslakókhoz

b) a busmanokhoz

c) a tűzföldi indiánokhoz

d) az eszkimókhoz

e) az obi-ugorokhoz

f) a trópusi őserdei indiánokhoz

g) Afrikába, a bozót iskolába

h) a kirgizekhez

Mit vinnél magaddal az útra? Mit tartanál a legfontosabbnak, hogy ott veled legyen?

.....
.....
.....

1. MI TETSZETT LEGJOBBAN A FOGLALKOZÁSOKON?

Jelöld 1., 2., 3. stb. sorszámmal tetszésed szerint!

- A kiállításon való beszélgetés
- A teremben a beszélgetés
- A gyakorlati munka
 - gyöngyfűzés
 - pókfonás
 - kalap készítés, rátétmunka
 - szövés
 - rajzolás

Miért tetszett? Kérjük, írd le a véleményed!

.....

.....

.....

.....

Mi nem tetszett? Kérjük, erről is írd le véleményed!

.....

.....

.....

.....

.....

2. A foglalkozások során megismert népek, népcsoportok közül melyekkel ismerkednél meg részletesebben a jövőben?

.....

.....

Miért ezt (ezeket) választanád?

.....

.....

.....

.....

3. Véleményed szerint mely tantárgyakhoz tudnád alkalmazni az itt látottakat?

.....

.....

4. Hol hasznosítottad eddig az itt látottakat?
Írd le?

.....
.....
.....
.....
.....

5. Hallottál-e, olvastál-e az Európán kívül élő népekről?
Ha igen, írd le, hogy hol és kitől!

.....
.....
.....
.....

6. Végezetül kérjük írd le:

- a neved:
- iskolád nevét, címét:
-
- a lakáscímedet:
- Édesapád foglalkozását:
- a legkedvesebb tantárgyad:

VÁLASZAITAD NAGYON SZÉPEN KÖSZÖNJÜK!

2. sz. melléklet

AUSZTRÁLIAI ŐSLAKÓK

1.

Az ausztráliai őslakók vadásznak, halásznak, gyűjtögetnek.

Milyen állatra vadásznak leggyakrabban? (Az egyik fényképen láthatsz is egy elejtett állatot)

.....

2.

Keresd meg a BUMERÁNGOT a vitrinben! Rajzold le!

.....

3.

Figyeld meg, hogyan díszítették a bumerángot! Díszítsd Te is hasonlóképpen!

4.

Milyen anyagból készült a bumeráng?

Írd le!

.....

5.

A bumeráanggal madarakra vadásztak. A vitrinben látsz olyan vadászeszközöket is, amelyekkel kengurura vadásztak.

Rajzold le őket, írd le a nevüket is!

.....

6.

Ezeket a vadászeszközöket milyen anyagból készítették?

Írd le!

.....

7.

Keress más anyagból készített eszközt, szerszámot is a vitrinekben! Írd le a nevét és azt is, hogy miből készült!

.....
.....

8.

Az elejtett kengurut megnyúzták, kibeleszték és megsütötték. Keresd meg azt az eszközt, amivel tüzet gyújtottak! Írd le a nevét!

.....

Hogyan csináltak ezzel tüzet?

Írd le!

.....
.....
.....
.....

9.

A vitrinben fatálakat is láthatsz. Ezekben mit tartottak?

Írd le!

.....

Te mit tartanál benne?

.....

10.

Az ausztráliai őslakók állandóan vándoroltak. Mért?

.....
.....
.....
.....

11.

Este a tűz mellett meséltek, énekeltek, táncoltak. Nagyobb ünnepeken vadászjele-
neteket játszottak el, ilyenkor díszítették is magukat.

Keresd meg a WANINGÁT! Rajzold le, és írd le azt is, hogy miből készült!

.....
.....

Rajz:

Hogyan díszítették magukat a waningával?

.....
.....
.....

12.

Készíts Te is waningát fonalból és hurkapálcikából!

Ezt mi "pókfonás"-nak nevezzük.

Te mire használod?

.....
.....
.....

ESZKIMÓK

1.
Ebben a teremben az ESZKIMÓK életével ismerkedhettek meg. Az eszkimók fókára, rozmárra, rénszarvasra, farkasra vadásztak és a tengerből halakat fogtak. Sorold fel, milyen vadász- és halászeszközöket látsz!

.....
.....

2.
Figyeld meg, hogyan erősítették a dárda fanyelében a csonthegyet vagy a vashegyet! Rajzold le!

3.
A dárda végéhez levegővel teli, könnyű fókahúlyagot kötöztek. Tudodúe, hogy ez milyen célt szolgált? Írd le!

.....
.....
.....
.....

4.
Az eszkimó férfiak leggyakrabban kajakkal indultak vadászni. Miből készült a kajak váza?

.....

Mivel borították be a vázat?

.....

A kajakot fókaszírral kenték be. Miért?

.....

5.
Keresd meg azokat a tárgyakat, amelyekkel az eszkimók a szárazföldön közlekedtek!
Sorold fel őket!

.....
.....
.....

6.
Nézd meg a kajakban ülő bábút és az álló bábút. Miből varrták ruháikat az eszkimó asszonyok?

.....

Cérna helyett állati inakkal varrtak. És miből csináltak tűt?

.....

7.
A vakító fehér hóban könnyen megvakulhattak a vadászok. Hogyan védekeztek a hóvaktság ellen?
Keresd meg a tárgyat és írd le a nevét, vagy rajzold le!

8.
Rajzold ide azt is, hogy miben laktak az eszkimók. Ők ezt az építményt IGLUNAK nevezték. Miből építették?

SÁGI PÁL

15 ÉVE HIRDETTÜK MEG A „HAZÁNK MEZŐGAZDASÁGA DIÁKSZEMMEL” PÁLYÁZATOT

MÚZEUMPEDAGÓGIAI MUNKA. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum tevékenységében hosszú évek óta kiemelkedő helyet foglal el az iskolai oktatómunka és az iskolán kívüli nevelés segítése. Közművelődési, múzeumpedagógiai munkánk során a tanulók kiállításlátogatásának szervezésén túl nagy gondot fordítunk a környezet- és természetvédelmi nevelés erősítésére. Az Országos Pedagógiai Intézettel, az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallal és a Fővárosi Pedagógiai Intézettel közösen pedagógus továbbképzéseket tartunk a múzeumban. Évente 20-25 alkalommal közel 1000 pedagógus vesz részt ezeken a foglalkozásokon. Az óvónőktől kezdve az alsótagozatos tanítók, a biológia szakos tanárok, munkaközösségvezetők, szakfelügyelők, iskolaigazgatók számára rendezzük 1980 óta ezeket a továbbképzéseket. Kiállításainkat mutatjuk be és a környezetvédelmi nevelés lehetőségeiről tartanak előadást az OPI, az OKTH és a FÖPI munkatársai. A múzeum minden év őszén külön tájékoztató füzetet ad ki a pedagógusok számára az iskolákat segítő tevékenységről.

PÁLYÁZATOK. Múzeumpedagógiai munkánk egyik eredményes területéről a pályázatokról szólunk a továbbiakban. 1969-ben a természet- és állatbarát úttörők rajzkiállítását rendeztük meg, 1970-ben pedig "Mit láttunk a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban?" címmel volt vetélkedő és kiállítás. 1970 októberében első ízben kaptak az ország általános és középiskolái felhívást, hogy tanulói vegyenek részt a "Hazánk mezőgazdasága diákszemmel" című pályázatban.

A pályázat meghirdetésében az a cél vezette a Magyar Mezőgazdasági Múzeumot, hogy a tanulók érdeklődését felkeltsék a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, erdészet, vadászat, a környezet- és természetvédelem iránt, jobban megismerjék a diákok a múzeumot és vidéki kiállításait. Nem titkolt célja volt a pályázatnak a mezőgazdasági pálya, a tudományos kutatómunka megszerettetése.

A pályázat eredményességét hűen tükrözi a 15 év alatt beküldött 50.207 pályamunka, közte 4.633 általános iskolai és 6701 középiskolai dolgozat. A kiosztott díjak és jutalmak száma a képzőművészeti pályázat jutalmaival együtt 3.873 volt.

AZ ELŐKÉSZÍTÉS. Minden év szeptemberében az ország 3.500 általános és 500 középiskolája kapta meg pályázati felhívásunkat és az írásos útmutatót a meghirdetett témákkal. Az általános iskolások a mezőgazdasággal kapcsolatos rajzokat, festményeket, kisplasztikákat, textíliákat küldhettek be, a 7. és 8. osztályos tanulók a megadott témákból írt dolgozatokkal is pályázhattak. A középiskolák diákjai a meghirdetett témákból is pályázhattak, a készített dolgozatokkal vehettek részt.

A felhívásban szóltunk a pályázat céljáról, az általános tudnivalókról, a pályázati

feltételekről, a beküldés módjáról. Külön kiírás készült az általános és külön a középiskolák számára. A dolgozati témák mellett közöltük a Magyar Mezőgazdasági Múzeum vidéki állandó kiállításait is. Az országos és a megyei lapok szerkesztőségeinek is küldtünk a pályázati felhívásból. A szakmai lapok (Köznevelés, A tanító, Pedagógusok Lapja) sajnos kérésünk ellenére sem közölték pályázati felhívásunkat.

A PÁLYÁZAT TEMATIKÁJA. A dolgozatoknál igen változatos témákat adtunk meg. A 15 esztendő folyamán 125féle témában érkezett be a 4.633 általános iskolai és a 6.701 középiskolai dolgozat. Évente az általános iskolások számára 3-10féle, a középiskolások számára 8-19féle témát jelöltünk ki.

A főbb témakörök és a legnépszerűbb témák az alábbiak voltak

Témakör, téma	Témák száma	Alkalom	Ált.isk. dolgozat	Középisk. dolgozat	Összes
Növénytermesztés	17	36			
"A növénytermesztés alakulása"	1	8	102	127	229
"A gépesítés kezdetei"	1	6	-	74	74
A kertészeti növények termesztése	11	39			
"Zöldség- és gyümölcstermesztés"	1	19	281	267	348
"A kertészeti növények termesztésének alakulása"	1	9	138	142	280
"Borvidékek és szőlőtermesztés"	1	6	75	146	221
Állattenyésztés	21	37			
"Az állattenyésztés jelentősége"	1	6	185	219	404
"Szarvasmarhatenyésztés"	1	4	32	163	195
"Sertésenyésztésünk fejlődése"	1	4	-	112	112
Halászat, halgazdálkodás	7	9			
"A haltenyésztés jelentősége"	1	3	-	173	173
Élelmiszeripar	14	24			
"Az élelmiszerek feldolgozása és tartósítása"	1	5	120	117	237
Agrártörténet	27	52			
"Földművelés nagyapám korában"	1	7	197	95	292
"Agrártörténeti emlékek lakóhelyemen"	1	8	-	114	114
Erdészet, vadászat, környezet- és természetvédelem	14	48			
"Környezet- és természetvédelem"	1	14	169	645	814
"Séta az erdőben. Az erdők állat- és növényvilága"	1	22	600	397	997
Muzeológia. Néprajz	14	31			
"Mit láttam a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban és a vidéki kiállításokon"	1	13	98	71	169
"Régi mesterségek, kihalt foglalkozások"	1	4	52	148	200

A fenti kimutatásból is jól látható, hogy voltak népszerű témák, melyekből egy-egy alkalommal átlag 50-nél több dolgozat érkezett.

Az általános iskolai dolgozatoknál 1-2 oldalnyi, kézzel írott szöveget országos pályázatra beküldeni igénytelenségre vallott. A tanulók többsége önállóságra törekedett, mégis szép számmal akadtak tankönyvekből, szakkönyvekből kimásolt dolgozatok. Sok szép saját fényképfelvétellel találkoztunk, de a tanulók közül elég sokan könyvekből kivágott illusztrációkat ragasztottak a pályamunkájukba. Sajnos nagyon rosszak a tapasztalataink a helyesírást illetően. Súlyos hibákkal teli dolgozatokat is kaptunk. Az viszont kedvező változás, hogy egyre több szakkör által készített pályázatot küldtek be.

A KÖZÉPISKOLAI PÁLYAMUNKÁK TAPASZTALATAI. Sokszor előfordult ezeknél is, hogy a határidő után érkeztek meg. Ugyanígy nem vehettük figyelembe a kiírásban nem szereplő témában készített dolgozatokat sem. Mindkét esetben a tanulókat lehetett sajnálni, akik hiába fáradoztak.

Tapasztaltuk azt is, hogy másolati példányokat küldtek a diákok, melyeknél az első oldalt, a címodalt újragépeltek. Valószínűleg ezekkel a dolgozatokkal máshova is pályáztak. Etikailag ez erősen kifogásolható, még sokkal inkább az, ha előző évi dolgozatát újra beküldte a tanuló. Erre a jelenségre még jobban oda kell figyelniük a múzeum munkatársainak miután most két tanévre ugyanazokat a témákat tűztük ki, a pályázók megfelelő felkészülési idejének biztosítása érdekében.

A középiskolai diákok körében is szépen emelkedett a csoportos munkák száma, vagy legalábbis a két tanuló által készített dolgozat (pl. más írta a szöveget, más készítette a fényképfelvételeket). Kedvezőek a tapasztalataink az illusztrációkat illetően, sok nagyon szép saját fényképfelvétel akadt, ugyanakkor még a középiskolai dolgozatoknál is bőven találni könyvekből kivágott képeket, táblázatokat. A pályázati felhívásunkban is hangsúlyoztuk a szakirodalom, a források feltüntetését. Felhívtuk a figyelmet, hogy a megadott témában ne az egész országra kiterjedően adjanak összefoglalást, hanem szűkebb környezetük még feldolgozatlan területét írják meg. (Egyik iskolai szakkör 105 oldalon állította össze a magyarországi fazekasság történetét, ahelyett hogy a környékükön dolgozó Vas megyei fazekasokról készítették volna dolgozatukat!).

Sajnos gyakran előfordult, hogy régi, elavult szakkönyvekre hivatkoztak.

Gondok voltak a középiskolai dolgozatokban is a helyesírással. Tudjuk jól, ez általános probléma, de arra kértük az irányító tanárokat, figyelmeztessék erre tanítványaikat.

A pályázati kiírásban is jeleztük, hogy az önálló munkákat előnyben részesítjük. A terjedelmet 10-15 oldalban szabtuk meg. Mégis érkeztek 60-80 oldalas doktori disszertációnak beillő pályamunkák. Ugyanakkor az országos pályázatra beküldött 3-4 oldalas kézzel írott dolgozat a tanuló, de az irányító igénytelenségére is utal.

A PEDAGÓGUSOK MUNKÁJÁNAK ELISMERÉSE. Az iskolák pedagógusainak munkáját azzal ismerte el a Magyar Mezőgazdasági Múzeum, hogy azoknak, akik rendszeresen segítettek tanulóikat, évről évre jutalmat is adott. Így az utóbbi 10 évben 350 tanár kapott pénzjutalmat.

A legjobbak megérdemlik, hogy név szerint is megemlítsük őket. Az általános iskolai tanárok közül B. Boros Ilona Kecelről 9 alkalommal kapott jutalmat, Exner István Vaszarról, Fegyő Béla Gyálról, Krebsné Tuska Zsuzsa Soltvadkertről 6 ízben, Honti László Kunszentmiklósról, dr. Somi Imréné a szegedi Balázs Béla Úttörőház szakkör-vezetője, Kiss Mária Kismarjáról, Gróh Jánosné a budapesti Németvölgyi úti Általános Iskola tanára 5-5 alkalommal kaptak jutalmat.

A középiskolai tanárok közül kiemelkedő munkát végeztek éveken át dr. Szécsi Szil-

veszter, a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium, dr. Firbás Oszkár a soproni Róth Gyula Erdészeti és Faipari Szakközépiskola tanárai, akik 7-7 alkalommal kaptak pénzjutalmat, dr. Török Károlyné a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium tanára 6 ízben, Borsányi Béláné a székesfehérvári Vántus Károly Mezőgazdasági Szakközépiskola, Kiss Kálmán, a vépi Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet tanára és Szabó József, a csepregi Művelődési Ház honismereti szakkörének vezetője 5-5 alkalommal kapott jutalmat.

A pályázat eredményhirdetése, illetve a kiállítás megnyitása alkalmából már 10 éve mindig tapasztalatcserét tartottunk mind az általános iskolai, mind a középiskolai tanárok részére.

Meghallgattuk javaslataikat és mi is elmondtuk észrevételeinket. Kedvező visszhangra talált ez a megbeszélés, ebben is a pedagógusok munkájának megbecsülését érezték. Javaslataikat igyekeztünk figyelembe venni.

A PÁLYÁZAT NÉPSZERŰSÍTÉSE. A "Hazánk mezőgazdasága diákszemmel" pályázat felhívását szeptemberben az országos napilapok, a szakmai lapok és a megyei lapok szerkesztőségeinek megküldtük, ugyanígy áprilisban a pályázat eredménylistáját is. Több megyei lap népszerűsítette is a sikeres iskolákat és jól szereplő tanulóikat. A megyei és a fővárosi kerületi tanácsok művelődésügyi osztályai is megkapták a felhívást is és az eredménylistát is.

A jubileumi, 15. alkalmat azzal kívántuk emlékezetesebbé tenni, hogy az évek óta kiváló eredményt elért soltvadkerti kerámia szakkörrel (vezetőjük Krebsné Tuska Zsuzsa) emlékplakettet készítettünk, melyet a díjazott iskolák, szakkörök, a jutalmazott pedagógusok és a díjazott tanulók is megkapták.

A 15 éve elindított "Hazánk mezőgazdasága diákszemmel" pályázat a Magyar Mezőgazdasági Múzeum közművelődési és múzeumpedagógiai tevékenységének szép, és mondhatjuk eredményes része. Bízunk benne, hogy a felfedező, kutatómunka titkait néhány ezer fiatallal megismertette. Reméljük, ugyanakkor a pályázaton keresztül megszerettette a mezőgazdaságot, az élelmiszeripart, az erdészetet és választotta élethivatásául. Ez pályázatunk nem is titkolt célja.

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

KOREK JÓZSEF:

SZÍNES LAPOK RÉGÉSZETÜNK TÖRTÉNETÉBŐL I.

A "Színes lapok régészetünk történetéből" arra tesz kísérletet, hogy a korábbi feldolgozásoktól eltérően nem a magyar régészet legnagyobb leleteinek történetét mondja el, hanem a szerző által feltártakról, ásatásokról, éremleletekről számoljon be úgy, hogy a színes történetekhez hozzáfűzze a legújabb történeti értékelést is.

Az írás kísérlet egy olvasmányos, rövid, tematikus ismeretterjesztésre, azzal a céllal, hogy az egyszerű embereket is ráébressze a leletbeszolgáltatás - törvények által is megszabott - kötelezettségére.

Valamennyi történet igaz, alaplokumentációja a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában megtalálható.

x x x

A tarkedlisütő - a csáfordi arany korongpár, 1959

Kocsmáros Jenő csáfordi lakos 1952-ben rigolírozta fél holdnyi földjét a hegy déli oldalán, hogy szőlőoltvány-iskolát telepítsen oda. Jó ára volt a gyökeres vesszőnek, 5-7 Ft-ot adtak száljáért. Visszaemlékezése szerint két réz korongot talált 50 cm mélyen a csupasz földben. Talán kissé a talaj átégett volt körülötte. Hazavitte, és a konyhaablak párkányára tette. Felesége többször nézegette a furcsa alakú, kerek dudoros tárgyakat, és arra gondolt, hátha tarkedlisütő volt valamelyik zalaszentgróti grófnál. Ki is próbálta, kicsi is volt a sütő, billegett is fordított állásban, hamar ki is lyukadt, s mint haszontalan lomot a fészerbe rakta. Fia játszogatót el néha a korongokkal, de még akkor sem hagyta nyugodni a kíváncsiság, amikor a helyi szeszgyárban kezdett el dolgozni. Az ifjú Kocsmáros sósavval vizsgálta, hátha arany a sárga színű fém. A sikertelen kísérlet nem győzte meg, így bevitte Zalaegerszegre az Óra- és Ékszerboltba, ahol a 140 grammot nyomó korongpárt eladta, 25 Ft-ot kapva grammjáért. Onnan felkerült a budapesti ékszerközpontba, a széfbe, hogy beolvastva ékszer alapként szolgáljon lóhere alakú csüngőkként. Innen emeltük ki, és ma is a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiállításának arany trezorjában található.

A történet mindennapos. Viszont a tárgy rendeltetése, de főképpen kora sokáig problematikus volt. A hitelesítő ásatás semmi érdemleges adatot nem eredményezett. Igazolódott, hogy a valóban rigolírozott felületben, ahol Kocsmáros Jenő a találási helyet megmutatta, két gödör volt, az egyikben kevés, jellegtelen kerámia töredékekkel.

A nagyobbik korong átmérője 125 mm és színaranyból trébelt. Szélén háromsoros pontdísz, közepén szinte érintkezően három dudor 4,2 cm átmérővel. Ezeket gondolta tarkedlisütőnek, serpenyőfélének a találó felesége. A felső szegmenstben az egyik dudort két poncolt háromszög fogja közre, ferde kereszt alakú poncolt mintával, a szárak között kitöltő pontokkal. A tárgyat 2-2 fűzőlyuk járja át. Súlya 81,60 g. A má-

sodíknak csak 105 mm az átmérője, szintén háromdudoros, 30 mm-es átmérővel. A felső dudort háromszoros ék alakú poncolás fogja körül, középpontján egy-egy fűzőlyukkal.

A csáfordi aranykorongok nem állnak analógia nélkül. Hasonló darabok Burgenland területén is előfordulnak, és stollhofi típusnak nevezi a szairodalom. Csepinről (Verőce megye, Jugoszlávia, Cepin) három korong került elő. Korát illetően mind a külföldi, mind a hazai kutatás a késő rézkorba helyezte formája és kíséző anyaga, a rézbalták miatt. Az arany tömegesen a középső réz korban a bodrogkeresztúri kultúrában jelenik meg, s abban fordulnak elő lapos, korongos végű csüngők. Legszebb darabja Hatvanból ismert, a legnagyobb példány Mojgrádról (Románia), a legteljesebb a tiszaszőlási, amelyet a bécsi régészeti gyűjteményben őriznek. A Dunántúlon nem volt elterjedve a bodrogkeresztúri kultúra, s mivel a talált példányok dél felé mutatnak kapcsolatot, a késő rézkorral, a bádeni ill. vucedoli kultúrával hoztam én is összefüggésbe. A gödörben talált cserepekről Csáfordon nem tudtam nyilatkozni. Voltak olyan elemek, amelyek a késő lengyeli kultúrára emlékeztettek. A belőle kikerült töredékek, az átfűrt szerpentin balta és a két szilex penge nem segített a pontos datálásban. A darabokat végső soron nem kötöttem meghatározott kultúrához, hanem egy nagy központi műhely termékének tartottam, amely különleges célból gyártotta ezeket.

A darabok a rajtuk levő két-két fűzőlyuk alapján csüngők lehettek, és nyakban hordták, csakúgy mint formai előzményüket, a középső újkőkorhoz köthet szpondilusz kagylókból csiszolt csüngőket. Igen, de mit jelképez a három dudor? Maga a korong ábrázolása is kultikus: sematikus nőábrázolás. A dudorok a két mell és a köldök, a háromszögek még jobban kiemelik a nemi jelleget. De ha ez igaz, akkor miért hordták fordítottan? A halál tükröképe az életnek, így ez lehet a magyarázat. A szpondilusz kagylókon a dudorok helyett két lyuk van, csupán az istállóskői példányon látható három, és ott is fordítva viselték, a felakasztó zsinór fűzőlyukainak elhelyezkedése szerint. Az, hogy a korongok a termékenység kultuszával hozhatók kapcsolatba, ahhoz kétség nem fér.

Azóta Kalicz Nándor kutatásai nyomán a leletet a középső rézkorba, a bádeni kultúrát megelőző, ún. balatoni csoportba kötik, amely része az észak-balkáni Lassinja műveltségnek. Így most már meghatározott műveltséghez köthető, s hogy korai, az biztos, i. e. 2500-2200. Azt továbbra is állítom, hogy a központi műhelyét a Dráva-Száva között kell keresni, mert a lelőhelyek ott csoportosulnak (Cepin, Progar), és onnan sugároznak szét a kultúra eléggé kiterjedt területére.

x x x

Mi van a ládában? - az alsónémedi lelet, 1949

1949 nagypéntek délelőttjén Szántó György vadőr néhány kisebb hegyikristályt adott be a Régészeti osztályra Párducz Mihály osztályvezető régésznek, hogy azokat a szél fújta ki az alsónémedi homokból. Hétfőn kimentünk, s ő megmutatta, hol találta a gyöngyöket. A kezünkben a kis seprű egyre gyorsabban járt, egyre több csont bontakozott ki alóla, s alig egy órai munka után, addig nem látott lelet bontakozott ki. Attól a naptól kezdve még 25-ször tettem meg az utat HÉV-vel Harasztiig, tovább gyalog Némediig és 63 síros késő rézkorba tartozó temetőt tártam fel.

Az értékes leletet hatalmas ládában in situ kiemeltük, a falu óriási kíváncsiságától kísérve. Először hűledezték, hogy nem tudjuk felemelni a 6 tonnás súlyt, nem lehet azt az autó platójára gurítani, és biztosan tengelyik süllyed a homokba. Még fogadást is ajánlottak, sőt meg is kötöttük egy liter bor erejéig. Sok munkával, a legmagasabb

technikai eszközzel, a hévérrel, felemeltük a súlyt, görgőkön rágurult a kocsi, s a ducoló fákon át csak elérte a kocsit a kövesút sarkánál álló kocsmát. A falu lakossága óriási orgonacsokorral borította be a ládát, és az üveg aljából megöntözte a szállítmányt, szerencsés utat kívánva. Nem is volt baj Budapestig. A kocsit a vámháznál leállították, s a szolgálatos pénzügyőr megkérdezte: "Mi van a ládában?" "Két ember és két szarvasmarha" - feleltük. "Ne ugrassam őt" - mondta és határozott hangon követelte, hogy nyissam a ládát ki. Hiába mondtam, hogy a marhák nem húsadó kötelesek, mert 4000 évesek, nem tágított. Csak akkor kapott zöld utat a szállítmány, amikor a hivatalsegéd kihozta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának pecsétes levelét, a vámhivatal igazolásával. Ezek után símán megérkeztünk a múzeum épületéhez, legurítottuk a kocsiról a ládát, felhúztuk a múzeum lépcsőjén, és megtisztítva letettük a régészeti kiállítás második termében, ahol most is áll a nézők csodálatára.

Mi volt a ládában? A területről homokot vittek el, s akkor bolygattak meg egy szarvata sírt, amelyből a hegyikristályok származtak. A mellette levő területet megtisztítva, találtuk meg a különös sírt, amely a 3-as számot viseli. A sírban egymással szembe fordítva, zsugorított helyzetben 40 éves férfi és 35 éves nő nyugodott. A nő feje mögött füles korsó, medencéjénél kétosztású tál, a férfi térdénél bögre feküdt eldőlt helyzetben. A csontvázak előtt jobb oldalra, a rítusosan fektetett 6 éves tén, a bal oldalra fektetve pedig egyéves üsző volt szembefordítva. Nemeskéri János antropológiai vizsgálata szerint a férfi kissé robusztus alkatú volt, 159-160 cm testmagassággal, mediterrán típusú koponyával, kissé negroid beütéssel. A nő szintén mediterrán típusú, 150-155 cm termetű, igen gracilis alkattal. A szarvasmarhák a bos primigenius boi házasított fajtája, amint azt Bökönyi Sándor paleozoológus megállapította, a kifejlett példányt nemcsak húsáért, igaerejéért tartották, hanem határozotlan tejlő típus is volt.

A temetőben még egy szarvasmarha párral - de csupán egy férfi tetemével - eltemetett sírt találtunk, száma 28. A teljesen feltárt temetőben a sírok elhelyezését elemelve, azt állapítottam meg, hogy az alsónémedi olyan nemzetségi temető volt, ahol a szarvasmarhapárral eltemetettek a nemzetséfgők, s így a temetőbe két generáción keresztül temetkeztek.

Mindaddig elfogadta a hazai és a külföldi kutatógárda a véleményemet, míg 1955-ben Soproni Sándor Budakalászon fel nem tárta a 177. sírt, amelyben csontváz vagy annak égetett maradványa volt, mégis két bögrét és egy négyszögletes alakú kerekkel ellátott kocsimodellt tartalmazott a jelképes sír. Az edény alján levő karcolatok az alsócsere nyelvének volt utánpótlása. A törött fül a kocsi rúdja. Mivel a budakalászi temető 3. sírjában is egy házaspár és két szarvasmarha feküdt, Csalog József úgy oldotta fel a különleges temetkezési rítust, hogy az halottaskocsi temetkezés volt, amelyet szarvasmarhával vontattak, és a kocsival együtt temettek el. Ezen az alapon az alsónémedi 3. és 28. sír is csak ez lehetett, szerinte. Tény, hogy Mezopotámiában és a Kaukázustól északra az i. e. III. évezertől egyre gyakrabban tűnik fel a négykerékű szekér és a kétkerekű harci kocsi agyagmodellje. Az is tény, hogy a sumír fejedelmeket, a pusztai törzsfőket haláluk után kocsival utaztatják országukban, hogy népük búcsút vehessen tőlük. Egyre több az olyan sírok száma, ahol a főnök halotti kocsival volt eltemetve, körülötte több áldozati barommal és leölt rabszolgával. Így Csalog József feloldásának van alapja, amelyet még támogatni látszik a kultúra népeinek története, anatóliai kapcsolata, és az az út, ahogyan a centeri arcus urnák hazánkba érkeztek. A Közel-Keleten feltűnő két kocsitípusból a szekér nyugat felé terjed, és eljut Kisázsia területére, Trója környékére, majd Görögországon át, Macedón-

nián át jut el a Duna mellékére, a Duna-könyök vidékéig. Így jut el Európába az első kocsis, amelyet szarvasmarhák vontattak. A kétkerekű kocsis sztyeppe eredetű, kelet felé terjed, amelyet lovak húznak, ezzel győzik le az óriási távolságot, s benne a harciskocsis elődjét látjuk. Csalog József felfogásának igazát tovább növelhette az 1972-ben Szigetszentmártonban talált újabb kocsimodell, amely zsugorított férfi sírból került elő még 4-5 edénnyel együtt, de állattemetkezés nélkül.

Mindezek ellenére is kitartok álláspontom mellett, és egyre több szakember osztja véleményemet, hogy e temetkezésben törzsfői, nemzetségfői, nagycsaládfői rítust kell látni. Az biztos, hogy nem valószínű, hogy a szóban forgó halottakat, mert akkor legalább a fa elszíneződésének meg kellett volna maradnia, látszania kellett volna. Ilyen pedig egyetlen egy sírban sem volt. Fennállhat, hogy a rítus kocsis nélküli változatával van dolgunk. De akkor mit keres az alsónémedi temető 28. sírjának kifejlett állatsontja mellett az őrlőkő?

A Bécs melletti első lelőhely után bádeni kultúrájának nevezett műveltségben a szarvasmarha különös kultuszának örvend. Több mint 10 csontváz nélküli, önállóan eltemetett szarvasmarha tetemet tártak fel Üllőn, Hódmezővásárhely-Bodzásparton, Budapesten az Andor utcában, Szegváron, valamint Szigetszépen. Valamennyi kultikus eltemetett, legtöbbször áldozati gödörben. A nép földművelésből és állattartásból élt, inkább félnomád gazdálkodási formában, a bő szaporulat és az állatállomány védelméhez fűződik a kultusz. Biztos, hogy az állattartás következtében a patrilineáris leszármazás volt érvényben, s törvényszerű, hogy ott, ahol csontváz is van a sírban (Alsónémedi, Budakalász, Gombos (Bogojeva, Jugoszlávia)), az mindig férfi. A kettős sírok esetében a feleségnek vagy ágyasnak követnie kellett urát az örök pihenésre. Hogy ez mennyire nyugodt? Addig míg az eke ki nem fordítja, vagy a régész ásója a múlt felderítése érdekében ki nem ássa. Öröknek azonban örök, mert minden lelet megmarad a tudomány számára, és örökösen fel lehet vetni újabb lelet vagy adatok kapcsán, mi is volt tulajdonképpen az alsónémedi 1. ládában?

x x x

Urnák a kordélyon - a dunaújvárosi bronzkori temető, 1951

Mikor a Dunai Vasmű építését áthelyezték Pentelére, tudtuk, hogy sok dolgunk lesz. Az óriási építkezést előkészítő geodétákkal együtt vonultak ki a régészek is, de még a mérnökök inkább a Pentelétől délre eső kukoricásban karóztak, a régészek a régóta ismert római tábor, ill. temető megmentésén fáradoztak. Akkor ez utóbbi volt a látványosabb munka. Aztán jöttek az utak, az első szekciós és kocka házak és a gyár-óriás kéményei egyre magasabbak lettek. A területen pedig mindenütt sírok, legtöbbször urnákban, néha csontvázasan. 1950 nyár végén indultunk már kissé elmaradva, mert a pénze kevés volt a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának, s munkakerőt is alig kaptunk. Arra jó volt e tapogatózó munka, hogy tudjuk, hol a legsűrűbb a "baj". A gyárépület-tömbben már jórészt elment minden, csupán az akkor épülő kiszolgáló épületek alapjainak ásásakor jöttek elő sírok. Szinte érintetlen volt viszont a mai sporttelep, az építőanyaggyár és a koszideri padlás területe, amelyre akkor kezdtek ráakni a fabarakokat. A nép csak radarnak hívta ezt a területrészt. A mi munkánk is felgyorsult 1951-ben, mert a Vasmű egy 16 fős 400 %-os rakodó brigádot adott az ásatáshoz támogatásként. A vezetőség megkívánta, hogy a szemfényűknek tartott brigád az ásatásoknál is tartsa a szintet. Közben kiigazították a normákat, de a brigád már 500 % felett járt, amikor át kellett vennem a leletmentő munka irányítását. Először is átszerveztem a munkát. Két régész 2-2 munkással mozgó

alakulattá vált, járták a határt, s menet közben mentették meg az előkerült sírokat. A 12 tagot két csoportra különítettem el. Az egyik brigád a radar, ill. sporttelep közelében dolgozott, a másik a leendő épületelemgyár és a tőle délre eső területen, a mai szalmacellulózsgyár helyén. Vegyes összetételű volt a brigád. Valódi kubikos nem volt köztük, de néhányan közülük korábban földmunkával is foglalkoztak. A többi a budapesti alvilágból, jampecekből, stricikből, kitelepített osztályidegenekből állt össze, több kajakos egyetemi hallgatóval. Magas volt a földnorma, csak a talaj volt könnyű, és szinte csak jóindulattal lehetett másodosztályúnak minősíteni a laza löszet. Azt már tudtam, hogy eggyel mindig magasabb osztályzatú a föld, mint az valójában, sőt azt is tudtam, hogy mindig annyi a m^3 , amennyit a bandagazda mond. De itt nem volt igazi brigádvezető! "Ki-ki maga" alapon vagy társával volt hajlandó dolgozni, így mindig ki kellett jelölni a normát adó szelvényt. A megállapodás úgy szólt, hogyha sír jön, "babaként" kihagyják. Szaporodtak a sírok, nőtték a babák, de csak szélességben, ami néha 2-3 métert is elért. 80 cm-nél csak ritkábban kellett leásni, és az utolsó nyomot már csak felkarcolták, s máris megvolt a 110-120 cm-es mélység. Így lett a teljesítmény 500 %.

Tudtam, hogy az életünkkel játszunk, ha csak azt igazolom, amit teljesítettek. Olyan kubikossall úgysem tallkoztam a felszabadulás után, aki csak a kihányt föld után kapta a bérért. Nagyon is magas volt a norma ahhoz, hogy az érte járó m^3 -ből a családnak is jusson odahaza. 200-250 %-ig mentem el, óriási morgások közepette, s mindig vártam, hogy a vacsora után a Késelőben vagy a Radarban mikor kapom az első pofont. Nem kaptam, mert megvédett a Nemzeti Múzeum vastag fala, illetőleg a tisztelete. De magam is iparkodtam megbeszélni a dolgot, s még azt is megengedtem, ha hölgyével együtt jelent meg a "gödörnél" a melósom, jól elkésve, s addig maradhatott ott, amíg a kívánt mennyiséget ki nem dobta óriási szívlapátjával.

A sírok bontását, rajzolását, fényképezését a régészek végezték. Legtöbb gondot a csomagolás és a szállítás okozta. A művezetők készségesen megengedték, hogy a mindenütt szanaszét heverő cementes zsákokat felhasználjuk, a kordélyosok pedig a szállítást becsületből vállalták. 30 sírnál kevesebb nem volt naponta, így esténként 5-8 kordélyból álló karaván vitte be az anyagot a mai Május 1 utcai szekciós ház alagsorába, ahol ideiglenes raktárt kaptunk. Ehhez csatlakozott többször a mentőosztag 2-2 kordélyos is. A raktárt bepolicoltuk. Ha máshonnan nem tudtunk szerezni fát, találunk a föld alatt, mert a május 1-én és augusztus 20-án átadandó lakásokkal annyi pallót földeltek el a gyors munkával, hogy kisebbfajta ház állványozásához is elég lett volna. Ha átadásra került a ház, költözött a raktár, s változott a brigádszállás is. Hétfőn reggel indultunk Pentelére, s péntek este jötték Pestre a "bikavonatok". Csaknem az egész évet ott töltöttem. Délben üzemi ebéd volt, este a Késelőben egytál étel, de az produkt volt, akár az ital, sör vagy bor, a kettő egyszerre a legritkábban. Így gyorsan ment az "aranyásók" kiszolgálása.

2000-nél több sírt tártunk fel, több helyen teljes temetőket, illetőleg zárt sírcsoportokat, de sok volt a szórvány, az egyedülálló sír, amelyet a gépek is szédültak.

A Koszider-padláson volt a bronzkori település, mintegy 5000 év alatt 4-5 m vastag törmelék halmozódott össze az ismételten elegyengetett házakból. A felső 2-3 m-ben a vatyai nép (a kultúra neve a Bács megyei Vatyáról származik) két nagy égésszintet mutató rétegei feküdtek, alatta a kisapostagi csoport vékonyabb rétege, legalul pedig a korai bronzkor nagyrévi (Szolnok megye) házalapjai kerültek elő. A Koszider-tető Fejér megye legnagyobb tell-települése. A közepére fektetett vízvezeték jó keresztmetszetet adott a településről. A telep kiterjedése a korai bronzkorban volt a legkisebb. Bóna István az akkor szomszédos kulcspusztai temető alapján e terület

bronzkorát feldolgozta, s úgy látja, hogy a nagyrévi kultúra az Alföldről terjedt át, amelyet a kisapostagi nép űzött el a jól védhető területről, mert a Duna felőli oldalon a magas partfal miatt támadástól nem kellett tartaniok. Az utóbbi népnek 200 síros temetője került elő mészbetétes kerámiával a sportpálya területén, amelyet Mozsolics Amália tárt fel. A vatyai kultúra a késő-nagyrévi földművelő lakosság és a rátelepült keleti eredetű kisapostagi pásztornép összeolvadásából alakult ki, és szál-
lásterületét fokozatosan terjesztette a Duna keleti partmedrére, a Duna-Tisza közére. A Dunántúlon fő foglalkozás a földművelés maradt, a Duna-Tisza közén az állattartó gazdálkodás került előtérbe. A települési adatokból, illetőleg a kerámia formákból három periódust különített el Bóna István, a temetkezés azonban minden periódusban azonos. Hatalmas urnák, amelyekbe a durván elégetett embercsontok kerültek, néha úgy rakva azokat, hogy a lábszárcsontok alul, a koponyacsontok felül helyezkednek el, a belerakott egy-két kisbögrében a ruházathoz vagy az ékszerhez tartozó deformált bronzdarabok voltak, s a csontok között pedig a máglyáról összesöpört maradványok. Az urna száját kúpos tál szorította le, tetejére kalap gyanánt nagyméretű négyfülv borítótálat tettek. Néha kívül is voltak apró bögrék, főleg női sírokban (ezt a szerológiai vizsgálatokból tudjuk), amit munkásaink a gyermekek számával hoztak összefüggésbe, de a többség inkább azt sajnálta, hogy nem ezek a féldeci etalonjai. Voltak egyszerűbb, virágcserep alakú urnák is, ezekbe szintén mindig gyermekek hamvait teheték. Valahogy úgy képezem el a bronzkori urnavásárt, mint amilyen Kínában, Kantonban láttam. A piacon több tucat kereskedő árulta az óriási prizmákba rakott urnákat, és ki-ki ízlése és zsebe szerint válogatta ki azt, amelyet aztán a háttára kötve vitt az égető helyre. Azt nem tudom, mi volt az ára a pentelei gölön-
csérműhelyben, mert pénz még nem volt, csereértékül pedig bőrt, gabonát tudott adni csupán a vásárló. Ezért kellett megverni a bronztört, a tüköt, ékszereket, lunulákat, karpereceket. Törzsi szervezetben éltek i.e. 1500-1200 között. A kultúra legnagyobb kiterjedése a harmadik periódus elején volt, amikor a mai Bács, Csongrád, Pest, Fejér s Tolna mege területén szinte összefüggő területet tartottak uralmuk alatt. A nyugat felől érkező halomsíros kultúra népe szorítja ki a Dunántúlról a vatyai községeket a Duna-Tisza közére. Az új hódítók elől bronzleleteiket a földbe ássák - melyeket koszideri horizonttnak nevez a szaktudomány -, és a népesség átvándorol a Duna-Tisza vidékére, ahol hosszú ideig ellenáll, később azonban megtörik az új, jobb fegyverzetű népességgel szemben.

A Vasmű területén a nagy ásatási kampányt a helyi múzeum vette át, és 1952-ben jórészt az ásatás befejezést nyert. De Pentelén megszakítás nélkül tovább folyik az ásatás a római kori Intercisa táborának, városának, sírmezőinek feltárásával.

HORIZONT

ORAVECZ HARGITA:

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ÉS MÚZEUMÜGY LÍBIÁBAN

Líbiával 1980 és 1983 között ismerkedtem meg. 1981-től 1983-ig a Tripoliban működő Department of Antiquities alkalmazásában voltam, s így módon rövid ideig személyes kapcsolatok fűztek az országban folyó régészeti kutatásokhoz, múzeumi munkálatokhoz. A Líbiában eltöltött évek során tapasztalatokat szerezhettem a tőlünk eltérő kulturális gyökerekkel rendelkező ország régészeti kutatásairól, múzeumi politikájának eredményeiről és törekvéseiről.

Líbia az 1969-es forradalommal a függetlenség, az önálló nemzeti fejlődés útjára lépett. A szaharai olajmezők természeti kincseinek kiaknázásával, az ebből szerzett bevételekből, az igen elmaradott ország gyorsütemű gazdasági és kulturális fejlődésnek indult. A gazdasági fellendülés, az országépítés és a kulturális forradalom látványos eredményei ellenére az önállóan, hazai szakembergárdával végzett tudományos munkálatok bizonyos területein, így a régészetben is igen jelentős az elmaradás. A régészeti kutatásokban és feltáró munkálatoknál Líbiában továbbra is külföldi, elsősorban olasz, angol, francia, amerikai kutatók tevékenykednek. A kulturális vezetés és a hazai szakemberek a régészettudomány iránt mutatkozó "passzivitásának" okát elsődlegesen az iszlám vallásnak, mint világnézetnek, a tudományos gondolkodásra gyakorolt rendkívüli befolyásában kell keresnünk. Ennek következtében a régészetnek mint a materializmushoz és az evolúcióhoz kötődő tudománynak sajátos helye van az arab tudományos életben. Annál is inkább, minthogy a mohamedán világnézet elutasítja a világ keletkezésére és az ember származására vonatkozó természettudományos elképzeléseket. Ezért tapasztalhatjuk azt, hogy egyrészt a muszlim világnézet mindmáig meghatározó eszmei és tudati tényezői miatt, másrészt a fiatal líbiai nemzeti államnak a nemzeti öntudatot hangsúlyozottan erősítő kultúrpolitikája következtében, még a helybéli szakemberek körében is mérsékeltebb az érdeklődés saját nemzeti (arab-izlám) múltjuk megismerésén túlmenően az egyetemes emberi fejlődést és kultúrát feltáró régészeti kutatások iránt. Tehát, a látványos gazdasági és társadalmi változások ellenére Líbiában még nem következtek be alapvető szemléletbeli változások a tudományos megismerés számos területén, így a régészetben sem. A már említett világnézeti okokon túlmenően, a történeti múlt megismerése és feltárása a vallás által megkövetelt kegyelet és hagyománytisztélet hatására főként az írott források tanulmányozására korlátozódik.

Líbiában a régészeti kutatás és műemlékvédelem kialakulásának feltételeit az olasz gyarmatosítás és a folyamatos nemzetközi tudományos érdeklődés teremtette meg. Meg kell jegyeznünk, hogy az olasz megszállásig európai kutató nemigen juthatott el e területre. Az olasz fennhatóság alatt az országban mindenütt megindultak a régészeti munkálatok és múzeumok létesültek. Ekkoriban hozták létre Tripoliban az ún. Vörös Erődben (a-Saraya al-Hamra) az első országos gyűjtőkörű, nemzeti múzeumot.

Azóta számos új gyűjtemény ill. múzeum jött létre az ország más városaiban, amelyek feladatukat tekintve ma már egészen változatosak: forradalmi, vallási, néprajzi, történeti és régészeti anyagot gyűjtenek és dolgoznak fel. Az antik romvárosok területéről származó leletanyag bemutatását általában a helyszíni kiállítócsarnokok keretei között oldják meg. Líbiában a múzeumi intézmények számának növekedése még meglehetősen lassú, de már tudatos múzeumpolitika eredménye. Miként már említettük, a líbiai Nevelési és Oktatási Minisztérium a régészeti és történeti emlékek gyűjtését és védelmét - egyelőre - főként külföldi szakemberek bevonásával és az UNESCO tevékeny közreműködésével igyekszik megvalósítani. A hazai szakembergárda bővítését és szakképzettségének növelését célozzák a minisztérium által meghirdetett ösztöndíjak, melyek olyan múzeumi szakemberek kitaníttatását szorgalmazzák, akik majdan a külföldi szakembereket felváltanák. Emellett a líbiai egyetemeken is folyik régész-történelem képzés, de az itt végzettek felkészültségének színvonala egyelőre olyan szerény, hogy nem tudnak eleget tenni a jelenlegi kutatás által megkövetelt tudományos elvárásoknak.

A magyar kutatás számára a Líbiában feltárt korok és kultúrák szinte ismeretlenek. Elsősorban a kommunikáció hiánya okozta ezt, másodsorban még mindig csak mozaik-szerűen (korszakokonként változóan rendkívül bizonytalan régészeti háttérrel) tudja felvázolni saját területének fejlődését az őskortól az arab hódításig.

Líbia őskorának kutatását és e terület fejlődésének felvázolására tett kísérleteket az európai tudományos érdeklődés indította el. Az eddigi őskori kutatásokhoz legrepresentatívabban kapcsolódó sziklarajzok, már a múlt század óta ismeretesek, de a tudományos igényű feldolgozásuk csupán a II. világháborút követő évektől folyik. A Szahara sivatagban megközelítően 60.000 rajzot rögzítettek. A többé-kevésbé folyamatosan szervezett kutatások célja kezdetben a sziklarajzok ikonográfiai megismerése volt, napjainkban pedig kísérleteket tesznek a rajzok háttérének alaposabb megismerésére is. A rendkívül mostoha földrajzi és éghajlati viszonyok között végzett munkálatok meglehetősen kevés ásatási megfigyelést és tárgyi anyagot eredményeztek. Így a sziklarajzok készítőiről, a rajzok keletkezésének körülményeiről alig-alig tudunk valamit. Bár előkerültek a különböző paleolitikus kultúrák eszközei, továbbá a neolitikumból cardium-impreszóval díszített kerámia is, de ezeknek az ábrázolásokkal való összefüggéseit az eddigi ásatási eredményekkel nem sikerült tisztázni. A sziklarajzok kétségtelen jelentősége, hogy a velük összefüggésben folyó kutatások alapján majd körvonalazódhat a szaharai területek őskori kultúráinak fejlődése.

A sziklarajzok készítési ideje több periódusra bontható, mivel ábrázolásaik eltérő ökológiai és gazdasági viszonyokat tárnak elénk. Közülük legkorábbinak tarthatók azok a vésetek, amelyek a Szahara sivatag kialakulását megelőző csapadékosabb szubtrópusi állatvilágot (krokodilusokat, vízilovakat, elefántokat, zsiráfokat stb.) ábrázolnak. A festmények egy másik része halászattal és vadászattal kapcsolatos jeleneteket örökít meg. A terület deszikkációs folyamatának egy további stádiumában alakultak ki a hűvösebb égövi legelők, füves puszták. E kiszáradási folyamathoz fokozatosan alkalmazkodó, új gazdálkodási mód meghonosodását sejtetik a sziklafestmények egy másik csoportján megjelenő gulyák (széles és hosszúszarvú marhák), az állattartással kapcsolatos jelenetek. A festmények és vésetek egy további köre harci jeleneteket, lovas és kocsis ábrázolásokat rögzít. Ezzel összefüggésben meg kell jegyeznünk, hogy Hérodotosz, de korábbi egyiptomi források is, Líbia déli, Fezzán környéki területre lokalizálják az i. e. II. évezredben harcias életmódjukról és lótenyésztésükről híres, napjainkban már emlékenyeggel is dokumentált garamantok népét. A sziklarajzok közül a tevéket és dús datolyaligeteket bemutató ábrázolások a legkésőbbiek, minthogy napja-

inkhoz közeli növény és állatvilágot jelenítenek meg. A sivatagi körülményekhez kiválóan alkalmazkodó háziállat, a teve az i. e. VI-V. század folyamán került át Ázsiából Észak-Afrikába. A már említett garamantok emlékényegétől eltekintve nem rendelkezünk a sziklarajzok alapján körvonalazható fejlődés régészeti dokumentumaival. A rajzok által rekonstruált fejlődési sorrend alapja csupán művészettörténeti elemző munka, hiányzik a komplex régészeti (pl. gazdaságtörténeti) megközelítés.

Líbia északi területének (a tengerparti övezetnek) őskorkutatása a jóval kedvezőbb földrajzi és éghajlati viszonyai ellenére is csupán a hetvenes évek végén kezdődött el. Nagyszabású kutatási program keretében brit és francia régészek együttműködésével ekkoriban kezdték meg a wádikban (magas hegyekből kiinduló vízfolyások, ma már többnyire száraz medrekben) található települések feltérképezését, kiegészítve ezt modern topográfiai elveket követő kutatásokkal: így klímátörténeti, talaj- és kőzettani elemzésekkel, paleozoológiai és paleobotanikai vizsgálatokkal. A kutatások Tripolitól délkeletre a Szirti-öbölhöz húzódó nagy kiterjedésű, egykor termékeny folyóvölgyekkel hálózott területen folytak. E csapadékban gazdag területen az őskori lelőhelyek mellett igen nagy számban mutatkoztak az ókor folyamán létesült mezőgazdasági telepek. Az alacsonyabb csapadékszinttel rendelkező, a sivatag peremterületének számító vidéken viszont a fentiekől eltérő ökológiai viszonyokat figyeltek meg. Itt a lelőhelyek sűrűségéből és jellegétől is jól követhetően, eltérő gazdálkodási szisztéma, a félnomad pásztorkodás alakult ki, s e tevékenység a múlt század végéig jellemző volt a kutatott területre. A wádikban szétszórott telepeken élő lakosság tavasztól-őszig árpatermesztéssel, valamint kecske-, juh- és szarvasmarhatartással foglalkozott. A téli időszakban viszont állataikkal délre, a sivataghoz közelebbi vidékre költöztek. A topográfiai kutatások alapján biztosra vehető, hogy a wádik a pleisztocén időszak folyamán népesültek be. Ugyanis nagyszámú paleolitikus lelőhelyet fedeztek fel itt. Többségüket a természetes, felszíni előfordulású kőzetek környékén találták, amely jelenség a hajdani időszakos táborhelyekre utal. Ugyanakkor jelentős számban gyűjtöttek őskori kőeszközöket, egyelőre kulturálisan és időrendileg még meg nem határozott épületek és sírok közelében, s ezekkel való kapcsolatuk ugyancsak tisztázatlan. A lelőhelyek keltezését a felszínen előforduló kőeszközök tipológiai és patinációs vizsgálataival végezték el; eszerint a telepek néhány alsó-paleolitikus lelőhelytől eltekintve, a középső paleolitikum időszakából származnak. A wádikban a felső paleolitikumból és az ennél későbbi időből őskori lelőhelyeket nem találtak. Ez a jelenség valószínűleg arra utal, hogy a hiányzó időszak kultúráinak kialakulásához a wádik őskori környezeti viszonyai kedvezőtlenek voltak. Az eddigi, meglehetősen hagyományos szemléletű kutatás a líbiai őskor fejlődési szakaszaira vonatkozó megállapításait olyan összehasonlító-tipológiai vizsgálatokra alapozta, melyek során az északi partvidéken talált, felszíni gyűjtésekből származó kőeszközüanyagot az európai kontinens őskori szakaszainak leletanyagával vetette egybe. A topográfiai kutatások előzetes eredményei viszont arra figyelmeztetnek, hogy az összehasonlító-tipológiai vizsgálatok nyomán kialakított fejlődési modell nem alkalmazható egy-egy időszak vagy terület fejlődésének meghatározásához: ehhez már alaposabb és összetettebb kutatásokra van szükség.

Az ókori (föníciai, görög, római) gyarmatosítás korát megelőző időszak etnikai viszonyairól az egyiptomi és görög történeti források leírásaiból tájékozódhatunk. A Líbia, pontosabban Lebu elnevezéssel először a II. évezredből ránkmaradt egyiptomi szövegekben találkozunk. A Lebu eredetileg a későbbi Kirenaica tartomány területén élő törzs vagy törzsszövetség neve volt, majd a görögök ezzel az elnevezéssel illették az összes észak-afrikai hamita népet, akiknek kultúrája, megjelenése eltért a néger vagy negroid típusú lakosságétól. A lebuk társadalmi és politikai szervezeteiről, életmódjára

ról, szokásairól, vallási elképzeléseiről sajnálatosan keveset tudunk. Régészeti hagyatékuk feltehetően életmódjukból fakadóan nem maradt ránk.

A század harmincas éveiben a mai Fezzán déli területén olasz ásatások tárták fel a terület ókori gyarmatosítás előtti és alatti nagy birodalmának a Garamának és lakóinak kultúráját. A történeti források és a régészeti ásatások eredményeiből bizonyosnak látszik, hogy a Garama birodalom már i. e. II-I. évezred folyamán is létezett. Lakói híresek voltak szarvasmarha és lótenyésztésükről, de a birodalom gazdagságát a területén átvezető kereskedelmi útvonalak ellenőrzésének, valamint a fejlett mezőgazdaságot és kertészkedést biztosító csatornarendszereinek ill. vízműinek (foggara) köszönhette. Egy, az i. e. I-VI. század között virágzó garamant város romjait, a ma már teljesen lakatlan Dzsermai oázisban tárták fel. Meg kell jegyeznünk, hogy bár ezen városi kultúra kialakulásának pontos körülményeit nem ismerjük, az oázisok kétségtelenül kedvező feltételeket biztosíthattak szerveződésükhöz. Az ásatások során - kőfallal körülvett mintegy 20.000 m²-es területeket - kőházakat, igen fejlett kézműves-ségre utaló kőfaragó, kovács és öntőműhelyeket, gabonátárolókat tártak fel. A garamontok nevéhez fűződik a tuaregek által máig is használt tiffinár írás megszerkesztése is. A jelentős számban feltárt (több tízezer) temetkezésből igen változatos rítust ismerünk meg: kőlappal fedett sziklavájakba, piramisszerű sírokba és díszesen faragott mauzóleumokba helyezték halottaikat. Plinius leírása szerint a garamant társadalom szervezete a királyok által vezetett törzsi államszövetségre épült. A garamant állam III-IV. századtól kezdődő hanyatlásának végül is a VII. századi arab hódítás vetett véget. Az általuk benépesített oázisok később kiszáradtak, lakói elhagyták e területet, s bekapcsolódtak a szaharai közvetítő kereskedelembe, melynek a XX. század közepéig aktív részesei voltak.

Líbiában a régészeti kultúrák megismerése terén a legtöbb hagyománya az antik emlékek kutatásának van. A XVIII-XIX. századi utazók tudósításai nyomán felkeltett érdeklődés hatására legintenzívebben a görög-római városok feltárásai folytak külföldi, főként olasz szakemberek vezetésével.

Az ókori gyarmatosítás során az i. e. VII. századtól kezdődően Líbia partvidéki régióiban régészetiileg és építészettörténetileg is páratlanul dokumentálható, virágzó gazdasági és kulturális életet folytató városok alakultak ki, keleten Kirenaica tartományban, nyugaton pedig Tripolitániában.

A mai Líbia északkeleti részén kialakuló Kirenaika tartományt i. e. a VII. században görög gyarmatosítók és bevándorlók hozták létre. Az első, a legnagyobb és a leghatalmasabb város Küréne volt, de a tartomány életében mindvégig fontos szerepet játszott Berenice (a mai Bengázi), Euheszperidész, Barka, Teuchira (ma: Tocra) vagy az egykori kikötőváros Apollónia.

Gazdaságukat gabona, olíva olaj és a bor kereskedelemnek köszönhették, de szerepet játszott ebben a juh, szarvasmarha és lótenyésztésük is. Legértékesebb exportcikkük a vadon nőtt Silphium gyógynövény volt. Ugyanakkor jelentős forgalmat bonyolítottak le Afrika távoli, Szaharán túli területeivel is.

A tartomány több évszázados történetét őrzik a napjainkig csodálatos épségben fennmaradt romvárosok. Feltárásuk, tudományos módszerességgel a 20-as években kezdődött el. Az újjászervezések során a kürenei múzeum szakembereinek - itáliai és amerikai régészek közreműködésével - többé-kevésbé folyamatos feltáró és restaurálási tevékenysége egyre jobban kiterjed az egykori tartomány minden fontosabb városának kutatására. Küréne egyike azon ritka i. e. VII. századi alapítású gyarmatvárosoknak, melyek a görög anyavárosok építészeti, várostervezési gyakorlatát követték. Építésében mindvégig a görög hagyomány és kultúra érvényesült még akkor is, amikor a tar-

tomány római birtokká lett. Küréne fontosabb emlékei méltán tartanak számot a tudomány és az idelátogatók érdeklődésére egyaránt.

Az észak-afrikai partok mentén legkorábban a föníciai kereskedők jelentek meg és alapítottak városokat, amelyek a központi föníciai hatalom gyengülésével párhuzamosan önállósultak. A föníciai eredetű városok egyike Leptis Magna, az egykori karthágói birodalom fontos kereskedelmi központja volt. A karthágói birodalom bukása után, a romanizáció idején sem veszítette el jelentőségét, sőt nagyarányú fejlődésnek indult. Vadállatkereskedelemre specializálódott, s ezek jövedelméből nagyarányú építkezésekre került sor. Jelentős emlék a Hadrianus fürdő, amely a római császári fürdők mintájára készült. A színházat - egy latin és pun nyelvű felirat szerint - a város egyik szülötte, egy gazdag polgár építette. Páratlan emlék az oszlopos árkádsorral körülvett fórum. A bazilikát a világ egyik legimpozánsabb római műemlékének tartják, amelynek lenyűgöző része a mitológiai jeleneteket ábrázoló négy hatalmas márvány pilaszter. Kiváló állapotban maradt meg a circus - a kocsiversenyekhez épített indító - kapuja is.

A római uralom 439-ben Karthagónak, a provincia fővárosának vandál elfoglalásakor omlott össze. A birodalom válságát jelző 3-4. századi lázadásoktól a tartomány városai is sokat szenvedtek. A gazdasági hanyatlás jelei egyre erőteljesebben mutatkoztak és a fokozódó barbár támadások ellen tett újjászervezési intézkedések sem segítettek. A térségben a IV. század közepén hatalmas erejű földrengés pusztított. Az élet ugyan folytatódott, de a városok elnéptelenedtek, a lakosság vidékre költözött.

Líbia történetének új korszakát a VII. századtól az arab hódítások formálják. A muszlim hódítást követően, a kalifátus idején és az oszmán-török fennhatóság alatt is, a terület gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyait tekintve az iszlám perifériájára szorult. Ezzel párhuzamosan a korábbi történeti időszakokban oly jelentős szerepet játszó városi létformáról a terület lakóinak nagy része a nomád életmódra tért át. Ez a nomád beduin társadalom uralta a térséget az olasz gyarmatosításig, s lényegében az ország függetlenné válásáig.

A líbiai nép történelmi múltjának feltárása és az ezzel kapcsolatos munkálatok fontossága egyre inkább a kulturális vezetés figyelmének középpontjába kerül.

Ezt a törekvést olyan beruházás sorozatok bizonyítják, mint például a Tripoli Múzeum új épületének az UNESCO-val közös létrehozása; továbbá, hogy európai színvonalú és kivitelű folyóiratokat és kiadványokat jelentetnek meg; a múzeumi és régészeti munkálatok újabb szakaszához pedig a legkülönbözőbb szakterületek külföldi kutatóinak közreműködését kéri.

TARTALOMJEGYZÉK

MÚZEUMPOLITIKA

A múzeumok távlati fejlesztési koncepciója	3
KOVÁCS TIBOR: A Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilván- tartása és kiadása c. kutatási főirány múzeumi témáiról	11

MUZEOLÓGIAI MÓDSZEREK

NÉMETH LAJOS: A művészettörténetírás és a társtudományok - Az inter- diszciplináris kutatások helyzetéről	23
HOFER TAMÁS: A néprajztudomány alakulásának néhány várható tendenciája az ezredfordulóig	34
SZABAD GYÖRGY: Milyen múzeumi segédleteket igényel a történetkutató?	42
KOREK JÓZSEF: A műtárgyvédelem a biztonság alapja	44
MATSKÁSI ISTVÁN: A táj kutatás szerepe és jelentősége a természet- tudományi muzeológiában	55
GYULAI IVÁN: A természettudományi muzeológia megújulásáról	59
HENKEY GYULA: Adatok a Vas megyei magyarok etnikai antropológiájához	62
LUKÁCS LÁSZLÓ: Néprajzi kutatás a székesfehérvári Palotavárosban	95
BORS ZSUZSA-CSÓK MÁRTA: Gyermek a múzeumban - Kísérletek a Néprajzi Múzeumban folyó múzeumpedagógiai munka hatékonyságának mérésére	102
SÁGI PÁL: 15 éve hirdettük meg a "Hazánk mezőgazdasága diákszemmel" pályázatot	126

HAGYOMÁNY ÉS KORSZERŰSÉG

KOREK JÓZSEF: Színes lapok régészetünk történetéből	132
---	-----

HORIZONT

ORAVECZ HARGITA: Líbiai tapasztalatok	138
Tartalomjegyzék	143

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

